

Richard Šípek (ed.) VZDĚLANÝ ČTENÁŘ

Vzdělaný čtenář

KATALOG VÝSTAVY

ISBN 978-80-85033-93-9

9 788085 033939

Vzdělaný čtenář

KATALOG VÝSTAVY
STÁTNÍ ZÁMEK KYNŽVART
8. 8. – 10. 10. 2020

Obsah

VZDĚLANÝ ČTENÁŘ! A KDO TO VLASTNĚ JE? ____	3
I. POČÁTKY VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE ____	6
II. STAROSTI VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE ____	14
III. TAJNOSTI VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE ____	20
IV. VZDĚLANÝ ČTENÁŘ HODNOTÍ A OPRAVUJE ____	26
V. VZPOMÍNKY VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE ____	39
VI. ZNÁMÍ I ZAPOMENUTÍ VZDĚLANÍ ČTENÁŘI ____	50
VII. SMÍCH VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE ____	62
CITOVANÁ LITERATURA ____	72
SOUPIS EXPONÁTŮ VÝSTAVY A SOUVISEJÍCÍCH CITOVANÝCH EXEMPLÁŘŮ KNIH ____	76
SUMMARY ____	78

Tato publikace byla vydána s finanční podporou Ministerstva kultury ČR poskytnutou v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI II) projektu *Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách* (DG18P020VV009).

Editor: Richard Šípek

Odborně lektoroval: Jan Kašpar

Seznam zkratk:

Autoři:

- ben- Markéta Bendlová, NK ČR
- cís- Alena Císařová Smitková, NK ČR
- glo- Jiří Glonek, VKOL
- hol- Pavla Holíková, NPÚ
- jad- Petra Jadlovská, NPÚ
- kla- Michal Klacek, KNM
- kru- Rostislav Krušinský, VKOL
- maš- Petr Mašek, KNM
- muž- Zdeněk Mužík, KNM
- pal- Tereza Paličková, NK ČR
- šíp- Richard Šípek, KNM
- vla- Jana Vlachová, KNM
- vac- Jana Vackářová, NK ČR
- vev- Monika Veverková, KNM
- žah- Jiří Žahour, NPÚ

Instituce:

- NK ČR Národní knihovna ČR
- KNM Knihovna Národního muzea
- NPÚ Národní památkový ústav
- VKOL Vědecká knihovna v Olomouci

Fotografie na obálce: Alexander von Humboldt ve své knihovně,
olejotisk dle F. Hildebrandta, 1865, Zámek Kynžvart,
foto Tomáš Halama, 2020

**NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV**

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2020
Authors © Markéta Bendlová – Alena Císařová Smitková – Jiří Glonek – Pavla Holíková – Petra Jadlovská –
Michal Klacek – Rostislav Krušinský – Petr Mašek – Zdeněk Mužík – Tereza Paličková – Richard Šípek –
Jana Vlachová – Jana Vackářová – Monika Veverková – Jiří Žahour

ISBN 978-80-85033-93-9

VZDĚLANÝ ČTENÁŘ! A KDO TO VLASTNĚ JE?

*Tato oprava byla provedena
proto, že autor knihy
nesmýšlel, jak se sluší...¹*

Za vzdělané čtenáře lze při troše dobré vůle označit všechny, kteří umí číst. Každý čtenář totiž musel nabýt jisté úrovně vzdělání, aby se čtenářem vůbec mohl stát, ať už v prostředí domácím (prostřednictvím starostlivých rodičů či vychovatelů), institucionálním (v triviálních školách, na gymnáziích a univerzitách), nebo coby samouk zahloubaný nad knihou. Proto první z řady čtyř výstav, které přibližují návštěvníkům vývoj vztahu mezi čtenáři a knihami, tematizuje viditelné stopy, které v knihách zanechali jejich majitelé. Počínaje dětskými neuměle, kostrbatě, ale o to svědomitěji nakreslenými písmeny a podpisy, až po sebevědomé dedikace autorů vepsané do objemných svazků vlastních děl, která vyšla tiskem.

Poznámky a komentáře, jež zanechali čtenáři v knihách, představují pestré mozaiku odrážející proměny lidské mentality v čase. Současně však dokládají i určitou stálost a neměnnost lidských potřeb, přání či myšlenkových vzorců. Komentáře k textu mohou mít souhlasný až pochvalný charakter, pokud kniha souzněla se čtenářovým světovým názorem, nebo v nich zaznívá polemický, nesouhlasný až rozhořčeně urážlivý tón, v závislosti na míře názorové distance. To není ani dnes nic neobvyklého. Stačí nahlédnout do kterékoliv diskuse pod články v online verzích novin a časopisů. V některých případech byly myšlenky zveřejněné tiskařskou černí považovány za natolik nebezpečné, že je bylo třeba cenzurovat, zničit, vytrhnout, nebo alespoň začernit – tedy znečitelnit.

Knihy však sloužily také jako záznamníky významných událostí v životě jednotlivce i celé rodiny. Velmi často se takovou rodinnou kronikou, evidující narození, křty, sňatky, úmrtí a pohřby členů rodiny, stávala bible, kniha zvláštního významu předávaná z generace na generaci. V případě kalendářů, které od 15. století vycházely tiskem, se jejich funkce coby diářů a záznamníků pokrytých více či méně čitelnými poznámkami do dnešních dnů v podstatě nezměnila.

Kniha se nejednou proměňovala v intimní skryš, kde majitel přechovával důvěrné listy či sušené květy jako vzpomínku na výjimečné okamžiky a blízké osoby, které vstoupily do jeho života. Někdy byly zprávy natolik osobní, že k jejich záznamu bylo třeba použít tajného písma nebo šifry, jejichž tajemství zemřelo nezřídka společně s autorem a do dnešních dnů zůstává obsah sdělení utajen.

Kniha však zpravidla nepatřila jedinému čtenáři, dědila se, prodávala, darovala a někdy i zcižovala. Potom záznamy, poznámky a značky na jejich stránkách zastupovaly svého druhu „životopis“ či „cestovní pas“ knihy, v němž razítka, podpisy a poznámky zaznamenané tu více tu méně obratnou rukou dodnes vymezují etapy jejího životního běhu a trasu cest, které urazila. Nepřímo také dávají nahlédnout do duše a mysli jejích střídajících se pánů, průvodců a pečovatелů.

Výstava *Vzdělaný čtenář* je rozdělena do sedmi částí, které přibližují různé aspekty čtenářské kultury a jejich stopy dochované v knihách od 15. do 20. století. Tomuto členění odpovídá i struktura katalogu. Kapitola *Počátky vzdělaného čtenáře* představuje dětská a mladická léta čtenářů,

1 Latinský přípisek v knize Guillauma Duranda *Rationale divinarum officiorum* (Štrasburk, 1484, KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap 39. „NB haec correctio facta est quia Author libri non sensit De Jm[m]aculata Concep[t]i[on]e: B[e]atae: Virginis sicut decet.“

Bibliofilové / Muži čtoucí v knihovně, Rijksmuseum, tisk na papíře, Fortune Louis Méaulle, druhá polovina 19. století, Rijksmuseum Amsterdam, inv. č. RP-P-2015-26-1876

kteří po sobě zanechali poznámky a kresby v učebnicích. Reflexe proměnlivých podob cenzury je obsahem kapitoly *Starosti vzdělaného čtenáře*. Šifry a dosud neidentifikované vlastnické značky jsou prezentovány v části *Tajnosti vzdělaného čtenáře*. Kritické a pochvalné komentáře čtenářů připsané k textu knih a na adresu autorů tematizuje kapitola *Vzdělaný čtenář hodnotí a opravuje*. *Vzpomínky vzdělaného čtenáře* přibližují knihu ve funkci diáře a rodinné kroniky. Svazky z knihoven osobností, na něž se právem vzpomíná i neprávem zapomělo, tvoří obsah kapitoly *Známí i zapomenutí vzdělání čtenáři*. Celou výstavu uzavírá *Smích vzdělaného čtenáře* – čtenářské komentáře a kresby převážně nevážného obsahu.

Na výstavě *Vzdělaný čtenář*² se autorsky i zapůjčenými exponáty podílely čtyři paměťové instituce: Knihovna Národního muzea, Národní památkový ústav, Národní knihovna ČR a Vědecká knihovna v Olomouci. Je jedním z výsledků společného výzkumného projektu Národního muzea, Národního památkového ústavu a Národní knihovny ČR obsahově zaměřeného na výzkum knižní provenience, dějin knihoven a souvisejících aspektů knižní kultury a dějin čtení.³ Významnou součástí projektu představuje virtuální rekonstrukce fragmentárně dochovaných bohemikálních knihoven prostřednictvím online databáze vlastníků knih Provenio.

-šíp-

2 Projekt *Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách* (č. DG18P020VV009) podpořený Ministerstvem kultury ČR v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI II).

3 Blíže <http://www.provenio.net/>. Jedním z výsledků projektu je rovněž virtuální výstava *Akce K*, kterou vytvořili a zveřejnili 17. dubna 2020 kolegové z Národní knihovny ČR. Dostupná je na adrese: <https://exhibition.indihu.cz/view/akce-k/> start. Výstava se věnuje osudům knihoven klášterů zrušených v roce 1950.

I. POČÁTKY VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE

Vzdělání většiny čtenářů, jejichž knihy tvoří tuto výstavu, mělo svůj počátek ve školních škamnách latinských triviálních škol, akademických gymnázií a později i ve školách obecných. Učebnice, které používali a které často dědili z generace na generaci, jsou němými svědky věčné pravdy o tom, že lidé se sice mění, přitom ale zůstávají stále stejní. Všechny přípisky a poznámky, ty úzkostlivě pečlivé a bezelstné i ty žertovné a ironické, ukazují po staletí téměř neměnnou mentalitu studentského stavu.

Z knihovny hrabat ze Sulzu

Starobylý šlechtický rod hrabat ze Sulzu, jehož kořeny sahají až do 10. století, získal v průběhu staletí několik švábských panství, kterým vládl ze své rezidence v Tiengenu.⁴ Soumrak rodu nastal roku 1687, když zemřel Johann Ludwig ze Sulzu bez mužského potomka. Dědičkou se stala jeho nejstarší dcera Marie Anna,⁵ která se roku 1674 provdala za Ferdinanda Viléma ze Schwarzenbergu.⁶ Díky tomuto sňatku Schwarzenbergové získali nejen hrabství Sulz, landkrabství Klettgau (Kleggau) a majetek po pánech z Brandis,⁷ ale zdědili také knihovnu hrabat ze Sulzu. Tisky pocházející z této

4 BADER, Josef. *Badenia oder des badische Land und Volk, eine Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Landeskunde ...* Karlsruhe, 1840, s. 153–172.

5 STOHL, Franz. *Ahnen-Saal der Fürsten zu Schwarzenberg*. Vídeň, 1853, fol. 23–24.

6 SCHWEICKHARDT VON SICKINGEN, Franz Xaver. *Darstellung der Reichsfürsten zu Schwarzenberg*. Vídeň, 1847, s. 125–134.

7 *Species facti in Sachen, Weyland Herrn Grafen, Johann Ludwig zu Sultz, Verlassenschaft betreffend. In specie Herr Graf zu Montfort. Contra Ihro Hochfürstliche Durch[euchtigkeit]. zu Schwartzenberg...* [S. I.], 1735.

Podpis Christopa ze Sulzu a jeho kresby erbů na přední předsádce knihy

bibliotéky byly převezeny nejdříve na zámek Schwarzenberg a nakonec v roce 1934 do českokrumlovské zámecké knihovny.⁸ Cenné prvotisky⁹ a tisky 16. století¹⁰ schwarzenberští knihovníci opatřili rukopisnými poznámkami o jejich původu.¹¹

Jednu z těchto knih vlastnil méně známý člen rodu – nejstarší syn Alwiga ze Sulzu, **Christoph ze Sulzu (1557–1591)**, který se rozhodl pro církevní kariéru. Působil jako domicelář ve Štrasburku, ale o jeho dalším životě není mnoho známo. O to cennější je nález jeho knihy *Historie Catilinova spiknutí a války s Jugurthou* od římského dějepisce Gaia Sallustia Crispa,¹² kterou Christoph začal číst roku 1573, což dokládá jeho podpis s tímto letopočtem na přední předsádce knihy. Sallustiův pragmatický a kritický výklad dějin pojednávající o spiklenecké aféře ze světa římské politiky a o válce s numidským králem šestnáctiletého čtenáře Christopa očividně zaujal, neboť prvních 68 stran opatřil množstvím rukopisných poznámek. V knize zůstaly zachovány i čtyři jeho kresby – na zadním předeštlí kresba koně a drobného portrétu z profilu, na přední předsádce dvojice erbů. Větší erb zobrazuje znak panství Sulz, který po vyměření hrabat ze Sulzu začlenili do svého erbu Schwarzenbergové. Na menším erbu se ve čtvrtém poli objevují sulzské špice, avšak identifikace zbylých polí je problematická.

-žah-

Čtené rukopisné marginálie Christopa ze Sulzu a kresba koně na zadní předsádce knihy

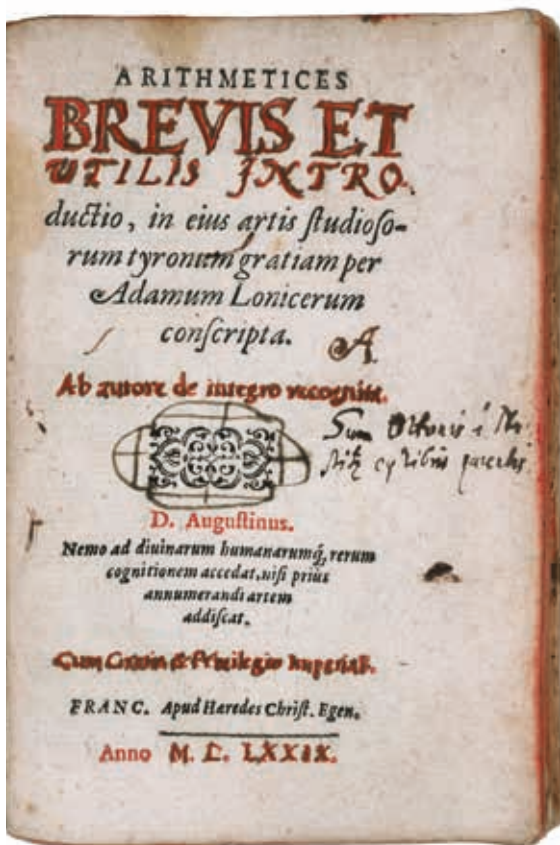
- 8 Zda byly některé z knih hrabat ze Sulzu začleněny do knihovny Ferdinanda Viléma ze Schwarzenbergu uložené v době po roce 1698 ve vídeňském paláci na Neumarktu, se doposud nepodařilo prokázat. Všechny tisky identifikované ve fondu českokrumlovské zámecké knihovny pocházejí ze zámku Schwarzenberg, což dokládají otisky razítka knížecího archivu ve Schwarzenbergu.
- 9 ŠIMÁKOVÁ, Jitka, VRCHOTKA, Jaroslav. *Katalog prvotisků Knihovny národního muzea v Praze a zámeckých a hradních knihoven v České republice*. Praha, 2001, položky katalogu 373, 831, 1636.
- 10 HÁJEK, Pavel, HÁJKOVÁ, Zuzana, MAŠEK, Petr. *Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky. I. – III*. Praha, České Budějovice, 2015, položky katalogu 1350, 1408, 2220.
- 11 Zapisovány na přední předeštlí knih v různých variacích „Bücherei der Grafen zu Sulz im Kleggau“, „Aus der Bücherei...“, „Aus der Bibliothek...“ s určením „...im Kleggau“ či „...in Thiengen“.
- 12 SALLUSTIUS, Gaius Crispus. *C. Crispi Salvstii Historiae, De coniuratione L. Catilinae, De bello Iugurthino...* Basilej, 1563. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.

Z knih otcových...

Mezi rukopisy Nostické knihovny na pražské Malé Straně je uloženo několik starých tisků, s jejichž zařazením by knihovníci byli na vážkách. Ve všech případech obsahuje totiž svazek současně tisk i rukopisné záznamy. Ať už se jednalo o *Knihy emblematické*, využívané jako památníky neboli štambuchy, nebo o tištěné knihy doplněné opisy chybějících částí. Učebnice aritmetiky¹³ německého botanika, profesora matematiky a medicíny Adama Loniceru (1528–1586)¹⁴ je v tomto směru výjimkou. Kombinuje tištěnou knihu a zápisky z vyučování zaznamenané v latině i v němčině na listech svázaných s Lonicerovou učebnicí do jednoho svazku z folia středověkého liturgického rukopisu. Rozsah zápisů z vyučování trojnásobně převyšuje počet listů tištěné učebnice aritmetiky. Zapsaly je ruce několika dětských generací šlechtického rodu Nosticů. První zápisy z vyučování o matematice jsou datovány rokem 1582 – tedy tři roky

po vydání knihy – a jejich autorem byl **Zikmund z Nostic** na zámku Tschochau (Czocha). Poslední poznámky zapsal na počátku dvacátých let 17. století **Otto z Nostic (1608–1665)**, tehdy třináctičlenný čtrnáctiletý student posledního ročníku latinské školy ve slezském Lemberku (Lwówek Śląski).¹⁵ Ten podle svého vlastnického přípisu na titulní straně zdědil učebnici po svém otci Janovi z Nostic (1562–1619): „*Sum Ottonis a Nostitz ex libris parentis.*“ (*Jsem Otty z Nostic, z knih otcových*). Zápisy se však nevztahují pouze k matematice. Od jednoduchých úryvků ze spisů Platóna a Aurelia Augustina nabádajících malého školáka k pilnému studiu, přes výklad základních aritmetických operací se poznámky propracovávají až k historicko-politické látce a problematice tureckých válek.

-šíp-

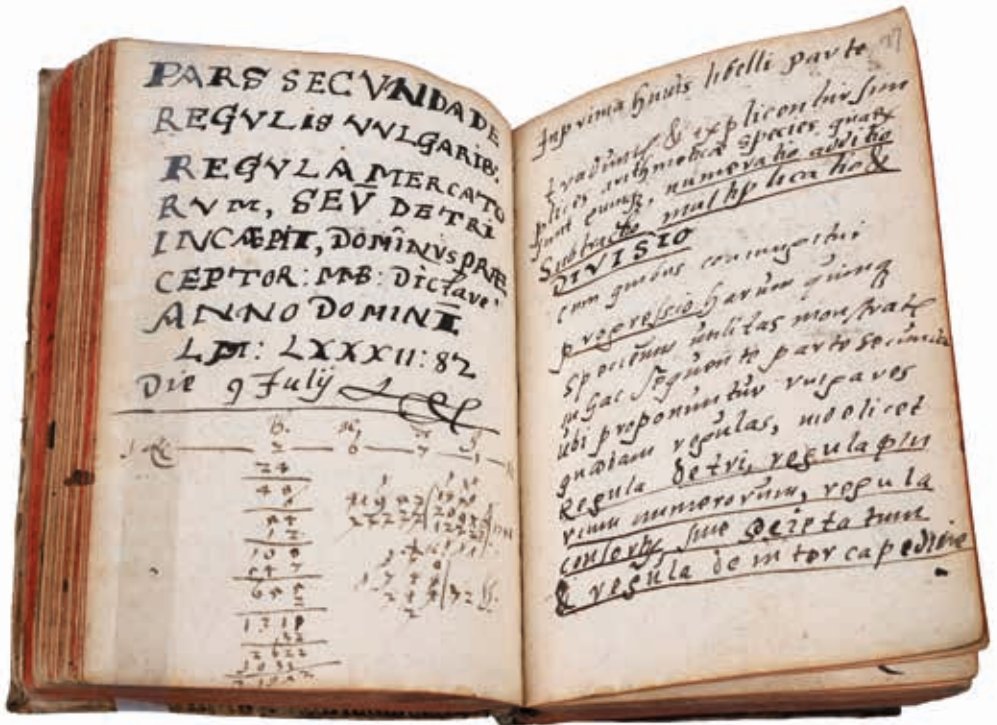

Titulní list s rukopisným exlibris Otty ml. z Nostic

13 LONICER, Adam. *Arithmetices brevis et utilis introductio, in eius artis studiosorum tyronum gratiam per Adamum Lonicerum conscripta*. Frankfurt nad Mohanem, 1579. KNM, Nostická knihovna, sign. Ms b 14.

14 RÖSSLIN, Eucharius, SCHWIND BELKIN, Johanna, RADCLIFFE CALEY, Earle. *On Minerals and Mineral Products: Chapters on Minerals from his Kreutterbuch*. Berlin, Boston, 1978, s. 16.

15 ŠÍPEK, Richard. *Die Jauerer Schlossbibliothek Ottos des Jüngeren von Nostitz, Bd. 1*. Frankfurt nad Mohanem, 2014, s. 15–16.

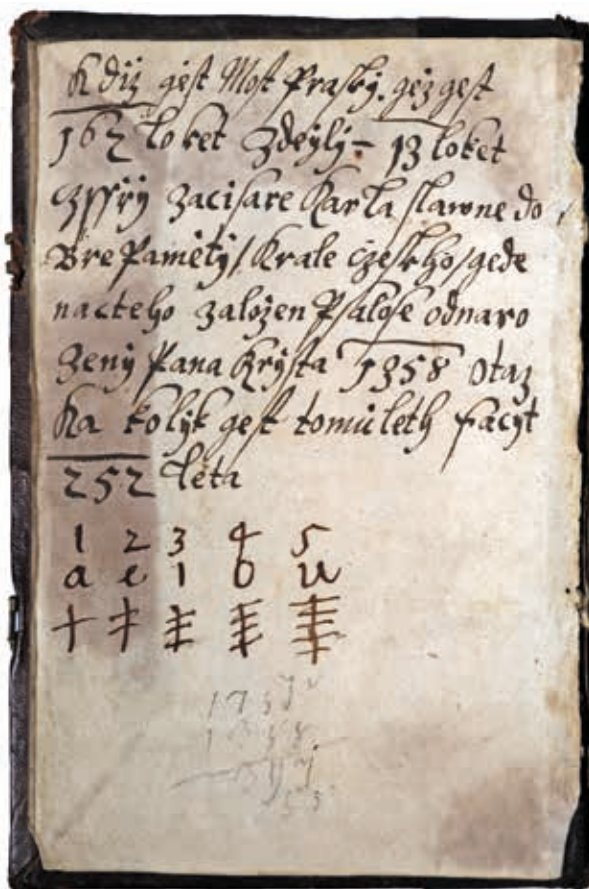
Most praský jest 162 loket zdejli...

Zápisy sčítání, odčítání, násobení a záznamy o částkách, které zpravidla majitel knihy půjčil svým přátelům, známým a sousedům, se objevují na předešlích a předšádkách raně novověkých knih s železnou pravidelností. Vedle poznámek o nejvýznamnějších událostech v životě vlastníka knihy tak představují nejběžnější typ písemných záznamů v knihách.

Knížka početní na rozličné koupě vytištěná roku 1548 v Prostějově¹⁶ není pouhou příručkou kupeckých počtů, jak by se podle jejího titulu dalo očekávat, zahrnuje i stručný úvod do českého pravopisu se zvláštním zřetelem k interpunkčním znaménkům. Kromě základních početních operací obsahuje také poučení o nejběžnějších platidlech, která se v polovině 16. století v Čechách užívala, včetně převodních kurzů.

V případě exempláře dochovaného ve sbírce starých tisků KNM však narazí čtenář na přední předsádce na rukopisný záznam slovní úlohy, za kterou by se nemusela stydět žádná moderní

učebnice prvního stupně základní školy: „Když jest Most praský, jež [!] jest 162 loket¹⁷ zdejli – 13 loket zšíři, za císaře Karla slavné dobré paměti krále českého jedenáctého založen, psalo se od narození Pána Krista 1358. Otázka: Kolik jest tomu let? Facit: 252 léta.“ Z dalších výpočtů, připsaných tužkou o téměř 150 let později, vyplývá, že početní zadání nenechal bez povšimnutí ani další neznámý majitel. Za početní slovní úlohou následují poznámky vůči obsahu knihy již zcela odtahité: dobové léčebné předpisy proti močovým kamenům a nespavosti.

Slovní úloha na přední předsádce knihy, jejímž výsledkem mělo být stáří Karlova mostu

-vev-

16 OPTÁT, Beneš. *Knížky Početnij, na rozličné Kaupě, w nowě wytisštěné. Přitom kterak se geden každý miřně čijsti a psáti včiti má.* Prostějov, 1548. KNM, Sbíрка starých tisků, sign. 26 G 13.

17 Český loket (déłková míra) měřil 59,3 cm.

Gramatiku by si měl žák na krk zavěsit

Mezi užitelsky nejpopulárnější učebnice latiny raného novověku patřila bezesporu *Grammatica Latina* humanisty Philippa Melanchthona (1497–1560),¹⁸ která poprvé vyšla v roce 1526 zároveň v Hagenau, Kolíně nad Rýnem a Norimberku a od té doby v mnoha reedicích a úpravách. Ve své zahajovací přednášce z roku 1518 na univerzitě ve Wittenbergu s názvem *De corrigendis adolescentiae studiis* se Melanchthon věnoval reformě vzdělávání. Prohlašoval, že studium antických autorů a klasické filologie má vést k lepšímu porozumění bibli a že rétorika zušlechťuje charakter. Studium rétoriky a poezie totiž v jeho pojetí třibilo jazyk a napravovalo barbarské povahy.

Svědectví nevydává jen samotný obsah tisků, ale též forma jejich dochování. V případech školních učebnic se často setkáváme s hojně glosovanými svazky. V historickém fondu Národní knihovny se dochoval exemplář Melanchthonova díla *Grammatica latina*¹⁹ s hustě popsanými předádkami a hojnými poznámkami v samotném tištěném textu. Z poznámek v latinském a německém jazyce na přední předádkce si můžeme udělat obrázek o vztahu pisatele

k výuce latinského jazyka. Přinejmenším si byl vědom její nevyhnutelnosti. První citát, elegické distichon vypůjčené od německého básníka a rétora Johanna Stigela (1515–1562) reflektuje i otázku tělesných trestů jako nástroje školní výuky: „*Grammaticam bene discite puer qui negligit illam, Huic est a tergo poena parata comes.*“ (Vzdělej se v mluvnici, chlapče. Vždyť každému, kdo o ni nedbá, odplata schystána jest. Na hřbětě pocítí ji.). Následující klasický citát z díla Marca Fabia Quintiliana (35–96) *De oratoriae institutione* studentovi připomíná nezbytnost dokonalé znalosti gramatiky pro budoucí studium. O smyslu pro humor a jistém nadhledu „pilného“ studenta svědčí německý přípisek „*Ein Schüller soll die Gram[m]aticam an Halb hängen wie ein Soldate die Padron-Tasche.*“ (Gramatiku by si měl žák na krk zavěsit, tak jako voják tašku na patrony.) Doprovází jej drobná perokresba jezdce na koni označená „*Ein Preuß Corporal*“ (Pruský kaprál) s lakonickou poznámkou „*Dieses ist ein Narre gewesen*“ (To byl blázen). Další latinské a německé poznámky se již vztahují k textu a svědčí o seriózním přístupu ke studiu.

-pal-

Přípisky „pilného“ studenta latiny na přední předádkce knihy

18 SCHEIBLE, Heinz. *Melanchthon: Vermittler der Reformation: eine Biographie*. Mnichov, [2016].

19 MELANCHTHON, Philipp. *Grammatica latina* ... Lipsko, 1714. NK ČR, sign. 8 H 48.

Titulní list učebnice japonské gramatiky s razítkem schwarzenberského knihovního fondu na zámku Hluboká (Frauenberg)

první příznaky spály, které nakonec 1. dubna roku 1902 podlehl.²³ Jeho ostatky byly převezeny do jižních Čech a uloženy do rodinné hrobky schwarzenberské primogenitury.²⁴

Japonština pro samouky

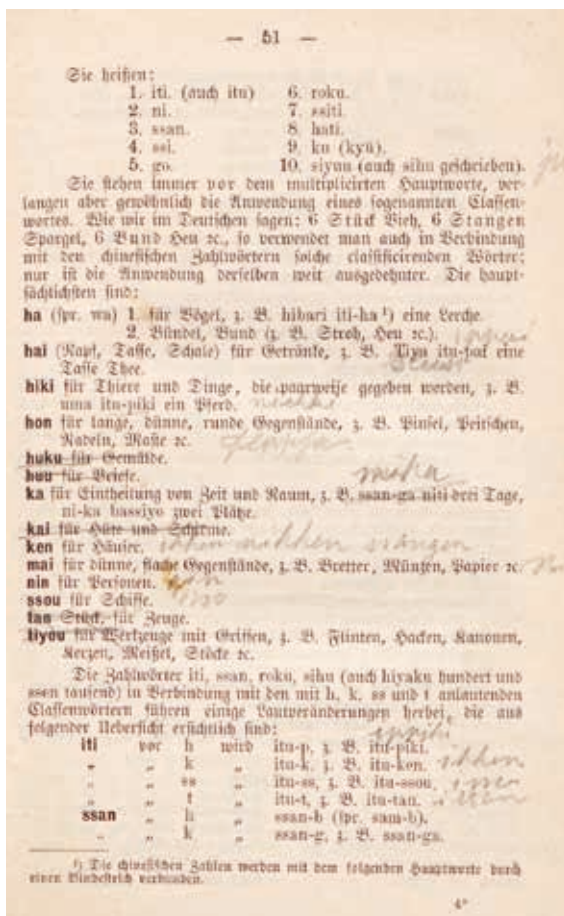
Výuka cizích jazyků představovala nedílnou součást vzdělávání šlechticů. Učebnice a jazykové příručky z druhé poloviny 19. století dochované v českokrumlovské zámecké knihovně dokládají základní spektrum jazyků, které si měly osvojit děti schwarzenberské knížecí rodiny²⁰ – latinu, řečtinu, francouzštinu, angličtinu, italštinu a češtinu,²¹ k nimž později mohly přibýt i další řeči – maďarština, španělština, ruština aj.

Karel Vavřínek ze Schwarzenbergu (1871–1902),²² jakožto nejmladší syn, často dědil učebnice po svých starších bratrech. Nadání pro cizí jazyky uplatnil v rámci kariéry rakousko-uherského diplomata, kterou zahájil v Berlíně ještě jako student práv. V letech 1898–1901 působil na vyslanectví v Petrohradě a s příslibem funkce legačního sekretáře zamířil roku 1901 do Tokia. Během pobytu v Japonsku zatoužil poznat i okolní země, navštívil Bangkok, Hongkong a Macao, odkud se vydal do Šanghaje, kde se u něj projevil

- 20 VAŠÁKOVÁ, Zuzana. *Vývoj výchovy v rakouských šlechtických rodinách od počátku 19. století do 1. poloviny 20. století*. Praha, 2012. Rigorózní práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav světových dějin. Vedoucí rigorózní práce doc. PhDr. Jan Županič, Ph.D., s. 22–33.
- 21 BEZECNÝ, Zdeněk. Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty v 2. polovině 19. století. In: BINDER, Harald, ed., KŘIVOHLAVÁ, Barbora, ed., VELEK, Luboš, ed. *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918: sborník z konference, (Praha, 18. - 19. listopadu 2002) = Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867–1918: Conference Proceedings (Prague, November 18–19, 2002)*. Praha, 2003, s. 557–562.
- 22 K jeho biografii i kariéře nejpodrobněji HLAVNIČKOVÁ, Kateřina. Nadějná, ale krátká diplomatická kariéra Karla Vavřínce ze Schwarzenbergu. In: PAVELEC, Petr ed., GAŽI, Martin ed., HAJNÁ, Milena ed. *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice, 2020, s. 571–575.
- 23 Srov. MARKUS, Antonín. Rod knížat ze Schwarzenberku. Stručný přehled jeho dějin, významu a majetku. In: *Schwarzenberská ročenka 1935*. České Budějovice, 1935, s. 61. Jako příčinu úmrtí uvádí chybně záškrt.
- 24 GRUBHOFFER, Václav. „Mou nesmrtelnou duši poručím milosrdenství jejího stvořitele...“ Pohřby Schwarzenbergů v 19. a na počátku 20. století. In: GAŽI, Martin ed. *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*. České Budějovice, 2013, s. 662–664.

Ještě před odjezdem do Japonska se začal zajímat o japonskou kulturu a snažil se osvojit si základy japonštiny. Proto si také pořídil učebnice a konverzační příručky pro samouky.²⁵ Jeho zápisky v podobě poznámek k výslovnosti či užití slovních obrátů se zachovaly například v jednom z dílů Seidlova *Umění polyglottie*.²⁶ Otázka, na jaké úrovni japonštinu skutečně ovládal, ovšem zůstává nezodpovězena. Kromě učebnic se po Karlu Vavřincovi zachovalo i několik dobrodružných románů a cestopisů z dob jeho dospívání.²⁷ Mnohá z míst, o nichž s velkým zájmem četl ještě jako chlapec, později navštívil. Díky tomu mohou být nejen archivované,²⁸ ale také knihy, které s sebou přivezl ze svých cest.²⁹ Tyto knihy zůstávají tichou připomínkou člověka toužícího po poznání světa a také nadaného diplomata, jehož slibnou kariéru předčasně ukončilo jeho náhlé úmrtí.

-žah-

Rukopisné poznámky Karla Vavřince ze Schwarzenbergu k výslovnosti japonštiny a opravy textu

- 25 SEIDEL, August. *Die japanische Umgangssprache. Grammatik der Japanischen Umgangssprache mit Übungsstücken und Wörterverzeichnissen*. Vídeň, Pešť, Lipsko, 1901. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
 LANGE, Rudolf. *Lehrbuch der Japanischen Sprache*. Stuttgart, 1890. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
 LANGE, Rudolf. *Einführung in die japanische Schrift*. Stuttgart, 1896. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- 26 SEIDEL, August. *Die Kunst der Polyglottie ... 22. Theil. Die japanische Sprache. Praktische Grammatik der Japanischen Sprache für den Selbstunterricht*. Vídeň, Pešť, Lipsko, 1901. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- 27 Doposud je známo 57 titulů (20 z dob jeho dospívání) ve fondu českokrumlovské zámecké knihovny.
- 28 Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení správy fondů a sbírek Český Krumlov, Rodinný archiv Schwarzenbergů Hluboká, F. P. b., pozůstalost Karla Vavřince Schwarzenberga.
- 29 Např. z jeho plavby po Nilu: BUDGE, E. A. W. *The Nile. Notes for Travellers in Egypt*. Londýn, 1892. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.

II. STAROSTI VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE

Cenzura obsahu knih je stará jako knihy samy, sahá hluboko do starověku. Její rychlý rozvoj a institucionalizace přichází s vynálezem knihtisku a se soupisem zakázaných knih, který po polovině 16. století vydal Tridentský koncil. Ale církev nebyla jedinou institucí vykonávající cenzurní dohled. Od 18. století se v kontrole tiskařů a nakladatelů stále více prosazovala svrchovanost státu. U divadelních her přitom předtisková cenzura nestačila, bylo třeba žádat také o povolení k jejich provozování.

Začátek textu knihy *Rationale divinorum officiorum* francouzského biskupa Guillauma Duranda s iluminovanou iniciálou „Q“

otázku mezi řádem františkánů, kteří se ho zastávali, a dominikánů, kteří ho naopak odmítali. Cenzurovaný exemplář se dochoval v knihovním fondu, jež shromáždili roudnickí kapucíni, jedna z větví františkánského řádu.³³ Je tedy pravděpodobné, že text začernil některý z roudnických bratří a doplnil ho poznámkou: „*Tato oprava byla provedena proto, že autor knihy nesmyslně, jak se sluší, o neposkvrněném početí blahoslavené Panny.*“³⁴

–šíp–

...protože autor knihy nesmyslně, jak se sluší

Drtivá většina opravných zásahů provedených v knihách raného novověku katolickými cenzory sledovala instrukce kodifikované v soupise zakázaných knih *Index librorum prohibitorum*. První verzi tohoto seznamu sestavili účastníci Tridentského koncilu, který měl řešit problémy nastupující reformace.³⁰ I v této době se nicméně setkáváme s cenzurou subtilnějšího rázu, vycházející ze sporů probíhajících uvnitř katolické církve.

Guillaume Durand (1230–1296), biskup z francouzského Mende, psal teologická díla zaměřená na kanonické právo a katolickou liturgii, jíž je věnováno rovněž jedno z jeho nejvýznamnějších děl *Rationale divinorum officiorum*.³¹ Neznámý cenzor znečištil ve štrasburské edici tohoto díla z roku 1484³² pasáž věnovanou sporu o neposkvrněné početí Panny Marie, který provázal katolickou církev od středověku až do roku 1854, kdy bylo učení o početí Panny Marie bez dědičného hříchu vyhlášeno papežem Piem IX. za církevní dogma. Durand v začerněném textu toto učení zpochybňuje. Neposkvrněné početí Panny Marie představovalo zásadní spornou

30 DRŠKA, Václav, SUCHÁNEK, Drahomír. Tridentský koncil a jeho reformní opatření. 2. část. *Revue církevního práva*, roč. 23 (2017), č. 4, s. 73–91, zejména s. 87; GLONEK, Jiří. Libri prohibiti – zakázané knihy v proměnách času. 1. část. *Krok: kulturní revue Olomouckého kraje*, roč. 9 (2012), č. 1, s. 46–49.

31 ČERNÝ, Miroslav. Vilém Duranti – hlavní představitel středověké procesní nauky. *Revue církevního práva*, 2012, 18 (2), s. 21–35.

32 DURAND, Guillaume. *Rationale divinorum officiorum*. Štrasburk, 1484. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap 39.

33 ŠÍPEK, Richard. Několik slov k fragmentům starších knižních sbírek v Knihovně roudnických kapucínů. *Acta Musei nationalis Pragae. Historia litterarum*, roč. 63 (2018), č. 1–2, s. 20–34.

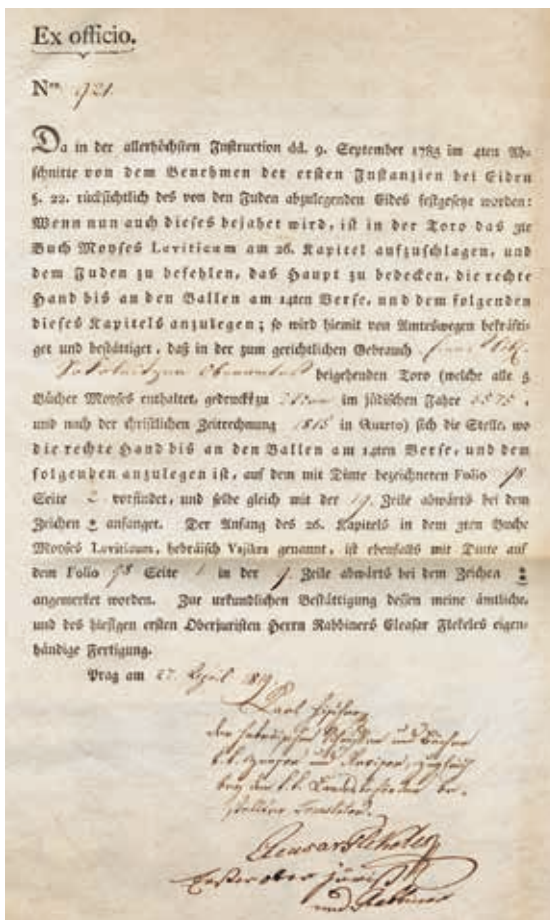
34 „NB haec correctio facta est quia Author libri non sensit De Jm[m]aculata Concep[t]i[on]e: B[e]ate: Virginis sicut decet.“

Osoba židovského vyznání před soudem

V tzv. „přísežné bibli“, která obsahuje hebrejské vydání pěti knih Mojžíšových (*Pentateuch*) spolu s *Chameš megilot* (Pět svitků, tj. Píseň písní, Rút, Pláč, Kazatel a Ester),³⁵ je připojen německý komentář a čtení *haftary*.

Na volné předsádce je odkaz na instrukci z 9. září 1785 o postupu vrchnostenských patrimoniálních soudů, která u obyvatel židovského vyznání nařizovala svědeckou přísahu na knihu Tóry. Přisahající měl pravou ruku položit celou dlaní na 14. a 15. verš 26. kapitoly třetí knihy Mojžíšovy (*Leviticus*). Pro bezchybnost přísahy byla užívaná hebrejská Tóra, vydaná ve Vídni 1815 (židovského letopočtu 5575), za jejíž textovou správnost ručil židovský právník a ortodoxní rabín Eleazar Flekeles (1754–1826).³⁶ K užití vrchnostenského úřadu v Sokolnicích ji schválil v Praze 27. dubna 1819 c. k. hebrejský cenzor Karl Fischer (1757–1844).³⁷ Volná předsádka je předtištěná, ručně jsou doplněny podpisy a název vrchnostenského úřadu v Sokolnicích.³⁸ Za volnou předsádkou následuje pevná předsádka s přípisem cenzora z roku 1819.³⁹

-hol-

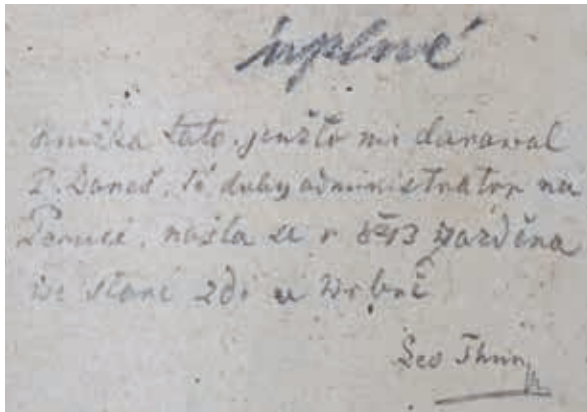
Předtištěná předsádka se záznamem cenzora Carla Fischera schvalujícím užívání „přísežné bible“ u vrchnostenského úřadu v Sokolnicích

- 35 *Chamiša chumšej Tora im chameš megilot im be'ur ha-milot bi-lešon aškenazi A[I] P[i] Sefer milim le-Eloha, ve-im haftarat ...* Vídeň, 1815. NPÚ, Hradní knihovna na Pernštejně.
- 36 FLECKELES, Eleazar ben David. In: *The Jewish Encyclopedia: a Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day*. Vol. 5. New York; Londýn, 1906, s. 408.
- 37 CERMANOVÁ, Iveta. Karl Fischer (1757–1844): The Work of a Hebrew Censor. In: *Judaica Bohemiae*. Praha, 2007, s. 5–63.
- 38 Předtištěno *Ex officio* s vyplněným číslem 921 a názvem vrchnostenského úřadu „Sokolnitzer Oberamtes“: „27. April 1819. Karl Fischer, der hebräischen Schriften und Bücher k.k. Zensor und Revisor, zugleich bey der k.k. Bundesbehörden bestellter Translator. (Eleazar Flekeles) Erster ober jurist und Publicus.“
- 39 „*Præsens opus, Toro sive Lex Mosaica, Judaëis etiam Chumesch seu Pentateuchus dictum, conformiter Excelsi Caesareo-Regii Gubernii Decreto d[e] d[at]o 23. Februarii 1798. a me infra scripto a capite ad calcem usque revium, ac comitibus sub Numero 921 confirmationis litteris munitum esse, hisce fidei facio et testor. Pragae, 27. Aprilis 1819. Carolus Fischer, Caesareo-Regius Censor, Revisor et Translator in hebraicis.*“

Našla se zadržena ve staré zdi

Po více než čtyři sta let hrozilo věřícím na celém světě, že budou vyloučeni z katolické církve za pouhé čtení či přechovávání zakázaných knih. Seznam zakázané literatury, tzv. *Index librorum prohibitorum*, platný pro celou katolickou církev, byl vydán naposledy v roce 1948. Prefekt Kongregace pro nauku víry kardinál Ottaviani oznámil zrušení *Indexu* 14. června 1966.⁴⁰

Na seznamu zakázaných knih se nalézala svého času i *Kniha žalmů duchovního jednoty bratrské Jiříka Strejce* (1536–1599).⁴¹ Poznámka na druhém listu přední předsádky dochovaného exempláře zní: „*Knižka tato, jenžto mi daroval P. Daneš, té doby administrátor na Peruci, našla se r[oku]. [1]843 zadržena ve staré zdi u Wrbně.*“ Místem nálezu knihy byla obec Vrbno nad Lesy v lounském okrese a zmíněným dárcem římskokatolický kněz **František Daneš (1807–1892)**, od roku 1840 administrátor perucké farnosti

Poznámka rukou Leopolda z Thun-Hohensteinu o nálezu zadržené knihy

a od července 1848 také zdejší farář.⁴² Kromě svého poslání byl věrným vlastencem a na jeho faře se scházelo mnoho významných osobností českého národa.⁴³ S budoucím majitelem knihy, hrabětem Thun-Hohensteinem, jehož rod koupil Peruc roku 1814, jej spojovala mimo jiné i politika, protože P. Daneš byl v letech 1861–1866 poslancem Českého zemského sněmu v kurii venkovských obcí.⁴⁴

Leopold Lev hrabě Thun-Hohenstein (1811–1888), významný český a rakouský politik, byl nejmladším synem Františka Antonína hraběte Thun-Hohensteina (1786–1873), velkého bibliofila a vzdělaného člověka, který všestranně podporoval národní obrození a také rozvoj průmyslu v Čechách. Leopold Lev vystudoval právo na pražské univerzitě a poté nastoupil do státní služby. Od dubna do července byl voleným prezidentem Českého gubernia. O rok později se stal ministrem kultu a vyučování Rakouského císařství, kde setrval do roku 1860 a po obnovení ústavy v letech 1861–1866 zasedal v panské sněmovně a na Českém zemském sněmu. Jako příslušník české konzervativní šlechty prosazoval obranu českého státního práva.⁴⁵

-cís-

40 GRIGULEVIČ, Iosif Romualdovič. *Dějiny inkvizice*, sv. 2. *Přepřacované vydání*. Praha, 1982, s. 348.

41 *Žalmové aneb Zpěvové swatého Dawida* / překlad Jiří Strejc. [S. l.], 1612. NK ČR, sign. 54 K 10634.

42 HRUBÁ, Michaela, NOVÁK, Pavel, VOBORNÍKOVÁ, Světlana. *František Daneš: kněz, vlastenec a pedagog (1807–1892)*. Ústí nad Labem, 2000.

43 P. František Daneš. *Světlozor*, roč. 16 (1882), čís. 31, s. 370.

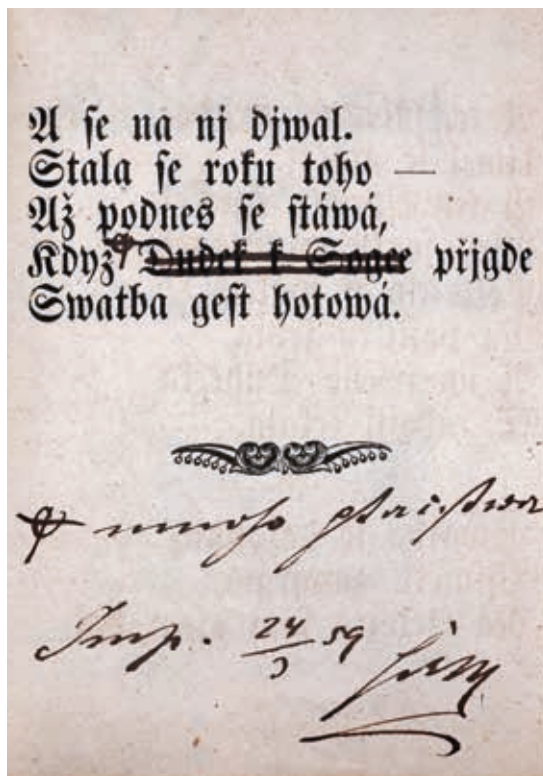
44 *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální repozitář. Sněm království Českého 1861. Stenoprotokoly. 2. schůze. Pondělí 8. dubna 1861* [online]. Praha [cit. 29. 4. 2020]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1861skl/stenprot/002schuz/s002008.htm>.

45 AUGUSTA, Pavel a kol. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, 1999.

Vím já ptáčka jednoho, dudek se jmenuje

V KNM je deponována rozsahem velká sbírka kramářských písňových tisků. Jedním z impulzů k jejímu rozvoji bylo rozhodnutí místodržitelství království Českého z roku 1854, aby c. k. policejní ředitelství v Praze odevzdávalo Národnímu muzeu všechny tisky, které dostávalo jako povinný výtisk k cenzurnímu řízení. Mnohé písně jsou proto opatřeny cenzurními záznamy, obvykle s datem a podpisem či šifrou cenzora.⁴⁶ Soudě podle dochovaných exemplářů, kramářské písně většinou procházely cenzurním řízením bez problémů. Pokud měl cenzor k obsahu písně námitky, týkaly se nejčastěji kramářských tisků s vlasteneckými, a tedy i politickými motivy. Kupříkladu v tisku *Píseň o rusko-turecké válce* z roku 1877 cenzor škrtl poslední sloku, v níž blíže neznámý autor František Jakl chválil ruského cara Alexandra II. jako ochránce křesťanů před pohany: *Seslal Bůh ochránce křesťanského, císaře Alexandra ruského, by osvobodil křesťany, aby je nemučil pohan žádný.*⁴⁷

Kuriózní námitku měl cenzor při kontrole tisku *Píseň o ptačí svatbě* z roku 1859. V každé ze šesti slok písně o svatbě dudek se sojkou jsou jako účastníci svatebního veselí vyjmenováni různí ptáci. Cenzor měl pocit, že jich je v textu přespříliš, proto v poslední sloce přeškrtl slova *dudek k sojce* a připsal poznámku „mnoho ptactva“. Inkrimovaná sloka zní: *Svatba se dokonala, písničku zavírám, na kteréžto sám jsem byl a se na ní díval. Stala se roku toho, až po dnes se stává, když dudek k sojce přijde, svatba jest hotová.*⁴⁸

Poslední strana kramářské písně s cenzurní poznámkou „mnoho ptactva“, datovanou 24. března 1859

-kla-

46 RYŠAVÁ, Eva. Sběrka kramářských písní. Knihovna Národního muzea, její odborné zpracování a muzejní prezentace. *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie* 25 (1980), 1–2, s. 5–12.

47 JAKL, František. *Píseň o rusko-turecké válce (Přechod Rusů přes Dunaj)*. Praha, [1877]. KNM, Sběrka kramářských písní, sign. KP Špal. 359/22.

48 TUMA, J. *Píseň o ptačí svatbě*. Mladá Boleslav, 1859. KNM, Sběrka kramářských písní, sign. KP Špal. 299/61.

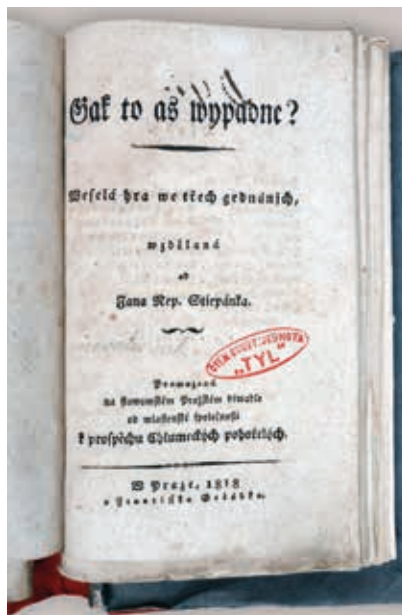
Může se na divadle provozovati

Pád Bachova absolutismu, vydání Říjnového diplomu (1860) a zejména zákon o spolčovacím právu (1867) byly impulzem pro rozvoj spolkové činnosti na našem území. Mimo jiné došlo k nárůstu zájmových spolků a v souvislosti s tím také k rozvoji ochotnických scén. Divadelní představení se hrála také v usedlosti Sakrabonka, která stávala v Praze-Vinohradech v dnešním prostoru kolejíště hlavního nádraží.⁴⁹ V místech někdejších vinic byl vybudován letohrádek obklopený hospodářskými budovami, zahradou a parkem. Majitel usedlosti baron Schüttelsberg v letohrádku zřídil hostinec vybavený kulečníkem. V šedesátých letech byla Sakrabonka odkoupena železniční společností pro stavbu nádraží. „Druhdy oblíbená restaurace“ zanikla a v prostorách usedlosti byli ubytováni dělníci a dozorce stavby. V červenci 1871 Sakrabonka vyhořela, i proto, že „hasiči nepřišli včas a k tomu se ještě vody nedostávalo“.⁵⁰

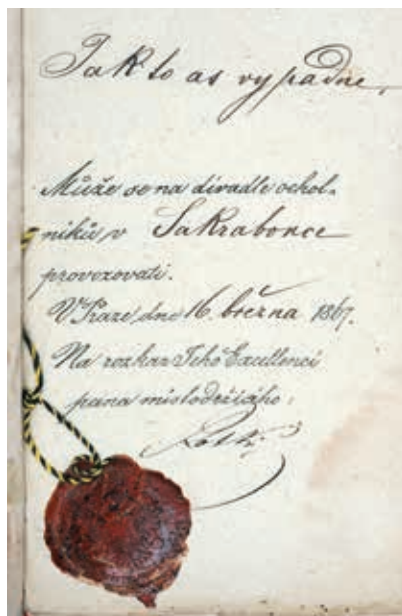
Ve fondu KNM jsou dochovány knihy opatřené vlastnickým razítkem s textem „**Čten[nářská] ochot[nická] jednota „Tyl“**“. Spolků s tímto názvem v různých dobách a v různých obcích a městech existovalo více, proto nelze s jistotou říci, které čtenářsko-ochotnické jednotě knihy původně patřily.

Jeden z tisků, obsahujících zmíněné majetnické razítko, napsal Jan Nepomuk Štěpánek (1783–1844). Jedná se o veselohru *Jak to asi vypadne?*, tištěnou v roce 1818 v Praze v knihtiskárně Františka Jeřábka.⁵¹ K ní je přivázáno povolení k provozování této hry, snad pro jednotu „Tyl“, s pečetním razítkem a textem „*Jak to as vypadne. Může se na divadle ochotníků v Sakrabonce provozovati. V Praze dne 16. března 1867. Na rozkaz Jeho Excellenci pana místodržícího: Roth.*“ Místodržitelem království Českého byl v té době baron Ernst Leopold von Kellersperg (1822–1879).

-kla-

Titulní list divadelní hry s vlastnickým razítkem Čtenářské ochotnické jednoty Tyl

Cenzurní povolení k provozování hry v Sakrabonce

49 LAŠŤOVKOVÁ, Barbora. *Pražské usedlosti*. Praha, 2001, s. 256–257.

50 Oheň v Sakrabonce. *Národní listy* 11, 1871, č. 193 ze dne 17. 7. 1871, s. [2].

51 ŠTĚPÁNEK, Jan Nepomuk. *Gak to as vypadne*. Praha, 1818. KNM, Sběrka obrozenecké literatury, sign. Obrození 5 B 41 přív. 3.

III. TAJNOSTI VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE

Některé knihy obsahují zápisy srozumitelné jen jejich majiteli, jenž z nejrůznějších důvodů skrýval jejich obsah. Mnohdy se mu podařilo tato tajemství zašifrovat tak dokonale, že dodnes není zřejmé, co před svými současníky ukrýl. V některých případech, jak se zdá, šlo o recesi. Někdy zaznamenával majitel kódovaným textem vlastnictví knihy.

Pravděpodobně substituční šifra zapsaná L. Jedličkou Štyřínským v roce 1679 na přední přidešti knihy

Jsem narozen v Praze Na dláždění

O jménu a původu autora šifry na předním přidešti knihy žalmů z roku 1596 jsme díky jeho sdílnosti poměrně dobře informováni.⁵²

L. Jedlička Štyřínský na rub přední předsádky zaznamenal okolnosti svého narození a jména i původ svých rodičů.⁵³ Narodil se 31. srpna 1638 v domě pana Heřmana na Novém Městě pražském, a to na místě, které „na dláždění slove“, tedy pravděpodobně v dnešní Dlážděné nebo Hybernské ulici.⁵⁴ Jeho otec Tobiáš Jedlička byl synem „předlníka“ Jakuba Jedličky Štyřínského a matka Kateřina, rozená Kučerová, byla dcerou „mělnického forštmistra“.

Jedličkova šifra patří na první pohled k jednoduchým substitučním typům, nicméně text je natolik krátký, že je jeho rozklíčování nesnadné. Objevuje se v něm letopočet 1679, tedy tentýž, kterým je datován přípisek pod šifrou o vzdálenosti Kyjova od uherských hranic.⁵⁵ Otázkou i nadále zůstává, jakou informaci chtěl Jedlička před zvědavýma nepovolanými očima skrýt, vždyť na následujícím listě uvedl dopodrobna své

52 STREJC, Jiří. *Žalmowe aneb Zpěwowe swatého Dawida, kterýchž Cýrkw swatá y stará y nowá při službě Boží, wůbec y ginde obzwaslně, wždycky smnohom prospěchem vjzwala ...* [S. l.], 1596. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 27 G 10.

53 „Leta 1683 31. Aug[usti] jsem narozen v Praze Na dláždění slove. V domě P[ana]. Heřmana v Novém Městě P[ražském]. P[an]. otec Thobiáš Jedlička Štyřínský, P[ana]: předlníka Jakuba Jedličky na Štyříně vlastní syn. P[an]í. mateř má, Kateřina, rozená Kučerovna, forštmistra Mělnického vlastní dcera. Byli spolu 24 let a splodili nás devatero.“

54 LAŠŤOVKA, Marek a kol. *Pražský uličník: encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství. 1. díl (A–N)*. Praha, 1997, s. 138, 228–229.

55 „Kyowiae: duo miliaria a Confinib[us] ungar[orum]: 1679.“

Jedličkův zápis o jeho narození a původu vlastních rodičů na přední předsádce; na titulním listě rukopisné exlibris pražského pavlánského kláštera

nacionálie. Je možné, že se text týká konfesijních otázek, neboť Jiřík Strejc, který je autorem českého přebásnění biblických žalmů v této edici, patřil k překladatelskému kolektivu bratrské Bible kralické. Vazba bratrské provenience vystaveného exempláře, doplněná o jednoduché iniciálové supralibros „B“ bez letopočtu, naznačuje konfesijní příslušnost nejstaršího majitele knihy, kterým však patrně nebyl Jedlička. Podle rukopisného exlibris na titulním listě patřil svazek po jistou dobu pavlánům na pražském Staroměstském náměstí.⁵⁶ Patrně až do jejich zrušení roku 1784 v rámci josefínského sekularizace.⁵⁷

-šíp-

56 „Ad Bibliothecam Minororum Pragensem.“

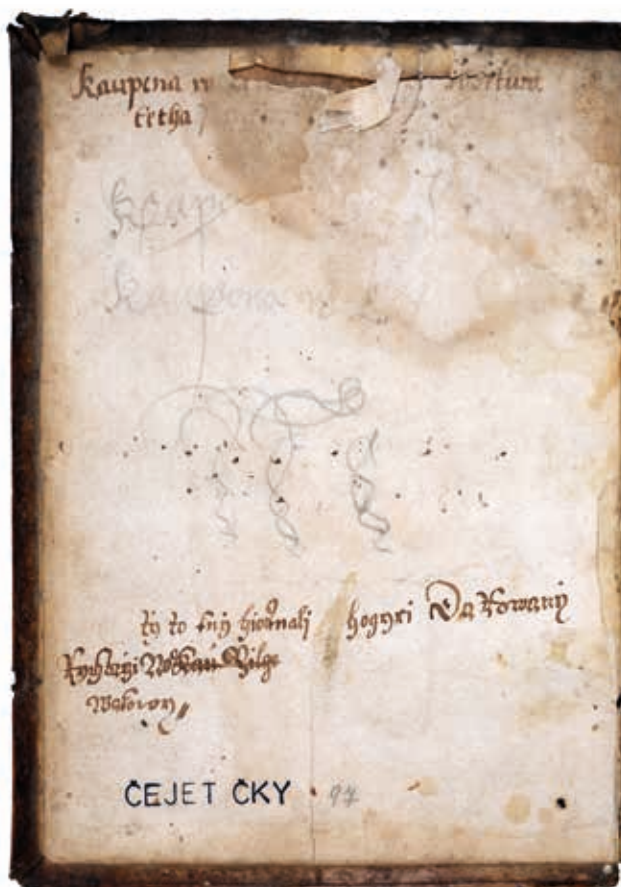
57 VLČEK, Pavel, SOMMER, Petr, FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, 1998, s. 540-543.

Dyslektický čtenář

Pravidla pravopisu nebyla ve starších dobách striktně stanovena, a tak se lze setkat s různými podobami zápisů téhož textu. Vpisek napsaný na předešlé knize Roberta Barnese *Kroniky a životů sepsání nejvrchnějších biskupů římských* vydané v překladu Šimona Ennia Glatovina z Fenixfeldu v Norimberku roku 1565⁵⁸ ovšem nese jasné stopy dyslexie: „*ty to kny hiod-mali hogyri Da Rowany Rychtarzi NoKau Pilge Wakowy*“, tj. „*tyto knihy od malého Jiří darovány rychtáři Novákovi (koupil je)*“.

Písmo typově odpovídá polovině 16. století a nelze vyloučit, že se jedná o nejstarší známý dyslektický zápis v češtině. Další vpisek na předešlé informující o zakoupení knihy je bohužel poškozením znečitelněn. Kniha je součástí fondu Čejetičky, který shromáždil významný český vlastenec Jan František rytíř z Neuberku (1743–1784) a jeho stejnojmenný syn Jan František (1768–1836).⁵⁹ Jejich knihovna byla již v 19. století z části věnována Národnímu muzeu a druhou část získala tatáž instituce po druhé světové válce. Knihovna patří mezi nejrozsáhlejší sbírky bohemikální literatury.

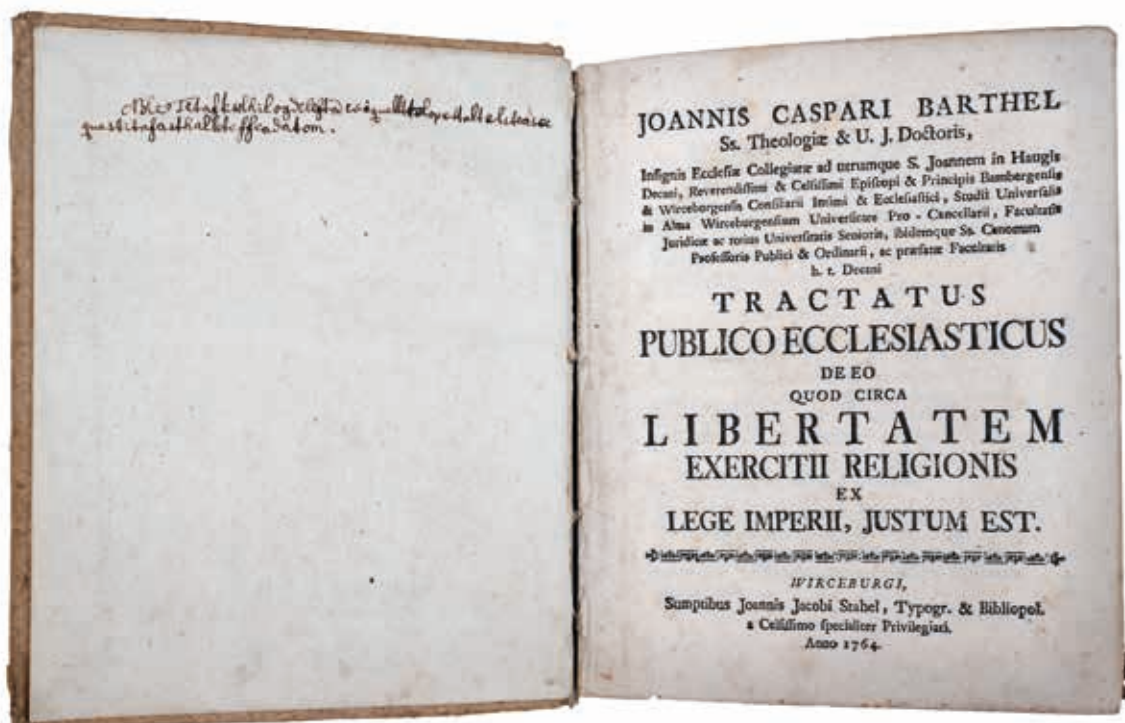
-maš-

Rukopisný zápis na předním předešlé knize o věnování knihy Jiřím Malým rychtáři Novákovi

58 BARNES, Robert. *Kroniky a životů sepsání nejvrchnějších Biskupuow Ržijmských, gináč Papežůw, pilně a wěrně z mnohých Historij kratijče vybráno a sepsáno...* Norimberk, 1565. KNM, Zámecká knihovna Čejetičky.

59 ŠTĚTINOVÁ, Dagmar. *Rytíři země české*. Praha, 2001; BUBEN, Milan, VAVŘÍNEK, Karel. *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů*. Praha, 2005, s. 66–75.

Titulní list traktátu s pravděpodobně šifrovaným připskem na protilehlém rubu přední předsádky

Nepochopitelné, nesrozumitelné

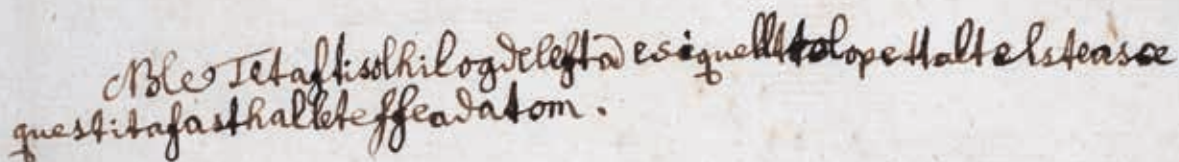
Zámek Nové Syrovice získal v roce 1783 slezský rod svobodných pánů z Nimptsche⁶⁰ a držel jej až do svého vymření v roce 1914, kdy majetek přešel dědictvím na hrabata ze Stubenbergu a v držení tohoto rodu zůstal do konce druhé světové války.⁶¹ Nevíme, který příslušník jednoho z těchto rodů si učinil pravděpodobně svým vlastním tajným písmem záznam do anonymně vydané knihy slavného francouzského filozofa Louise Clauda de Saint-Martin *Des erreurs et de la vérité*, která vyšla v roce 1781 s fingovaným místem tisku *Salomopolis*, tajícím skutečné místo vydání ve Frankfurtu nad Mohanem.⁶² Toto tajné sdělení se prozatím vyluštit nepodařilo.

Dnešní novosyrovická knihovna obsahuje téměř 5 000 svazků, z toho 50 rukopisů, 7 tisků ze 16. století a 3 300 starých tisků do konce 18. století. Fond starých tisků obsahuje především latinská právníká díla, cestopisy a francouzské knihy z různých vědeckých oborů, z 19. století pocházejí především militaria.

60 HOSÁK, Ladislav, LOUDA, Jiří, ZEMEK, Metoděj. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. Jižní Morava*. Praha, 1981, s. 175–176.

61 MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl II*. Praha, 2010, s. 328, S 1139.

62 SAINT-MARTIN, Claude de. *Des erreurs et de la vérité, ou les hommes rappelés au principe universel de la science par un Ph. J. N. C. Salomopolis* [= Frankfurt nad Mohanem], 1781. KNM, Zámecká knihovna Nové Syrovice.

Nble Tetaftisolhilogdelefta esiquellttolopettaltelsteasce
questitafasthalletteffeadatom.

Detail pravděpodobně šifrovaného přípisu na přední předsádce

Další, sice čitelný, ale zcela nesrozumitelný text „NbleTetaftisolhilogdeleftaesiquellttolopettaltelsteascequestitafasthalletteffeadatom“⁶³ nalezneme v knize profesora kanonického práva Johanna Kaspara Barthela (1697–1771)⁶⁴ *Tractatus publico ecclesiasticus de eo quod circa libertatem exercitii religionis ex lege imperii, justum est*, která byla vydána ve Würzburgu roku 1764.⁶⁵ Kniha je součástí zámecké knihovny Třešť. Tento moravský zámek získal po dlouhém soudním sporu Ferdinand svobodný pán Wenzel ze Sternbachu (1815–1897) a jeho potomci jej vlastnili do konce druhé světové války.⁶⁶

Bohužel nelze zjistit, kdo z majitelů knihovny onen tajemný nápis vyhotovil. Možná pochází ještě ze starších dob, kdy zámek vlastnila hrabata z Herbersteinu. Dnešní zámecká knihovna obsahuje přes 2 000 svazků, z toho přes 500 titulů starých tisků do konce 18. století. Mezi nimi výrazně převažují díla právnícká, knihy z 19. a počátku 20. století prokazují značný zájem baronů Wenzlů o politiku a hospodářství.

-maš-

63 Mgr. Michal Dragoun přepisuje takto „NbleTetaftisolhilogdelefta[m]esiquellttolopettaltelsteascequestitafasthalletteffeadatom“ a domnívá se, že by podle počtu souhlásek a samohlásek mohli jít o substituční šifru.

64 ADELUNG, Johann Christoph. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinen Gelehrten-Lexico (!)*. Bd. I. Lipsko, 1784, sl. 1461; MERZBACHER, Friedrich. Barthel, Johann Kaspar. In: *Neue Deutsche Biographie* 1. Berlín, 1953, s. 607–608. Dostupné také online z: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118849506.html#ndbcontent> [cit. 2020-05-28].

65 BARTHEL, Johann Kaspar. *Tractatus publico ecclesiasticus de eo quod circa libertatem exercitii religionis ex lege imperii, justum est*. Würzburg, 1764. KNM, Zámecká knihovna Třešť.

66 MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl II*. Praha, 2010, s. 440, S 250.

Grafické exlibris na štítku dosud neidentifikovaného vlastníka

Utajený majitel

Exlibris a supralibros mívala různou podobu. Ve starších dobách bylo běžné používání iniciálových supralibros, která představovala majitele knihy, ale sled iniciál byl logický a se znalostí tehdejších šlechtických i úředních titulů lze majitele mnohdy odhalit i dnes. Touhu dát najevo vlastnictví knihy, ale zároveň zcela zatajit své jméno, měl na přelomu 19. a 20. století, pravděpodobně anglický majitel anglického románu *The Trotty Book*,⁶⁷ který z písmen (E, L, I, O, F, H, C, R, H), tvořících snad jeho jméno, poskládal prostorovou grafickou kompozici, ne nepodobnou současným graffiti. Kniha se – neznámo jak – dostala do zámecké knihovny Zahrádky,⁶⁸ která ve 20. století patřila Eleonoře hraběnce z Kaunitz (1862–1936) provdané za Gézu hraběte Andrassy (1856–1938).⁶⁹ Jejich dcerou byla Marie Gabrielle (Marizza) (1886–1961) provdaná za Johanna prince z a na Liechtensteinu (1873–1959). Na zámku v Zahrádkách sídlil především jejich syn, princ Emanuel (1908–1987), který je nejpravděpodobnějším nabyvatelem této knihy, neboť byl, dle majetnických vpisků, náruživým čtenářem anglické literatury. Pokusy o vytvoření smysluplného jména z těchto liter prozatím selhaly.

-maš-

67 STUART PHELPS, Elizabeth. *The Trotty Book*. Londýn, 1899. KNM, Zámecká knihovna Zahrádky.

68 MAŠEK, Petr. *Zámecká knihovna Zahrádky*. (V tisku).

69 Genealogická data jsou převzata z různých ročníků *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Fürstlichen Häuser*. Gotha, 1763–1944 a *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser*. Gotha, 1825–1942.

IV. VZDĚLANÝ ČTENÁŘ HODNOTÍ A OPRAVUJE

Čtenáři knih měli odedávna zvyk studované texty komentovat, doplňovat i opravovat či překládat. Někdy se omezili na pouhé podtrhávání částí vět, jindy se na okrajích stránek či jiných volných místech rozepsali hojněji. Časté výhrady a zuřivý nesouhlas nacházíme ve spisech náboženských, v odborných dílech se pak setkáváme s opravami chyb či doplněním nových poznatků. V beletrii se objevují hodnotící, kladné i záporné verdikty.

Carel Bouman (1673-1747), majitel továrny na tabák a básník ve své knihovně, Cornelis Troost, pastel na papíře, 1739, Rijksmuseum Amsterdam, inv. č. SK-C-1193

Lékařská doporučení k ošetřování zlomenin rukou a nohou v lékařském sborníku z 15. století

To je hrozná lež!

Český rukopisný sborník lékařských textů vznikl podle rozboru filigránů a písma v poslední třetině 15. století a obsahuje především recepty a návody na léčení nejrůznějších chorob, zdravotních obtíží, ale i kosmetických vad, ke kterým jsou místy připojeny soudobé i pozdější doplňky, opravy a komentáře.⁷⁰ S výjimkou zmíněných přípisků je většina rukopisu dílem jediného písaře, kterého jen na pár stranách doplnili dva další. Celkové provedení kodexu je spíše užitkové a jeho jedinou „výzdobu“ představují rubrikace nadpisů a neúplně dochovaný nákres lidského těla s vyznačením bodů pro pouštění žilou, staročesky nazývaný „tatrmánek“.

Jádro rukopisu tvoří recepty proti širokému spektru nemocí, úrazů a zdravotních obtíží různé vážnosti. Uspořádání receptů je z větší části tematické, začíná u hlavy a postupně pokračuje níže až k nohám. Zvlášť je řazeno léčení „veliké nemoci svatého Valentina a padúcie nemoci“, tj. epilepsie, dále ošetřování popálenin, dětské nemoci a návody na zastavování krvácení. Na závěr jsou připojeny ještě recepty na přípravu rozličných mastí a postupy na ošetření zranění způsobených zvířaty. Mimo to se mezi recepty celkově určenými pro léčení lidí vyskytuje i několik návodů na léčení dobytka. Část léčebných postupů se odvolává na lékařské autority (starověkého lékaře Galéna, osobního lékaře Václava IV. a Zikmunda Lucemburského Zikmunda Albíka z Uničova a kněze, astronoma a lékaře

⁷⁰ *Lékařský sborník*. KNM, Sběrka rukopisů, sign. II H 46. K rukopisu viz DRAGON, Michal. *Soupis středověkých rukopisů* Knihovny Národního muzea. *Doplňky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašiči a J. Vajse*. Praha, 2011, s. 38–40, č. 3.

wezmi zábu zemsku u wloz gi
wnołly hneq zakryge u wloz
ten hneq włotku peg at sietá
zába spali nápraty pałten
gysy praty náloz nemogne ze
me nápupeł a pod puplem u
prylibez luchu u edz to ne
spomuo Tak sem zpláben
ze sm tedna ge nemoq u
stába sietá nemoq sm ted
na edz z ena tepi prylozemu ne
moq a pryestupc h to edz to
steti nedielka teze tee nemoz
zadny na swietc pamogy u ake
praty ze edz leca ge nemoq
na agde dokostela u edz po gledi
na meqy edz emcz q teme q te
nebo z puella ze emcz h ned za
stne ze ne bude pry ma w dieti
u edz by te gday emcz z awqel
emczy u by z ena do roka z ulla
ne byla tak otem mudryy u u
pry luyi to u pr ozna le j
proti pry chisne to fu ta ko

Poznámka „to je hrozná lež” kritizující text rukopisu

Dochovaný fragment kresby lidského těla s vyznačenými body pro pouštění žilou, tzv. „tatmánek“

Křišťana z Prachatic),⁷¹ část pravděpodobně na bližší neznámé autorovy současníky, kteří recepty vymysleli či s nimi měli dobré zkušenosti. Poznámky o užívání některých z nich se pak objevují mezi pozdějšími marginálními přípisky. Ne vždy však svědčí o dobré zkušenosti s jejich působením a nejzajímavější je v tomto směru komentář „to je hrozná lež!“ připojený k receptu „proti ženské nemoci“ na foliu 103r.

-muž-

71 K Albíkovi z Uničova a Křišťanovi z Prachatic viz ŘÍHOVÁ, Milada. *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*. Praha, 1999; STEHLÍKOVÁ, Dana. *Od andělky po zimostráz. Latinský Herbář Křišťana z Prachatic a počátky staročeských herbářů*. Brno, 2017.

Znamenité komentáře o historii rostlin

Za nejvýznamnější dílo německého lékaře Leonharta Fuchse (1501–1566),⁷² jednoho ze zakladatelů německé botaniky, bývá považován obsáhlý herbář *De historia stirpium commentarii insignes* (Znamenité komentáře o historii rostlin).⁷³ Poprvé byl vydán roku 1542 v Basileji. Obsahuje popisy 497 rostlin, které doprovází přes 500 dřevořezových ilustrací. Na rozdíl od většiny starších herbářů obsahujících nepřesné a někdy i zavádějící ilustrace se Fuchs jako jeden z prvních snažil pro svou knihu zajistit co nejkvalitnější vyobrazení popisovaných rostlin založená na jejich podrobném zkoumání. Více než sto rostlin je v herbáři navíc zobrazeno vůbec poprvé. Přestože se Fuchsova práce neobešla bez chyb (nejčastěji se jedná o záměny některých středomořských druhů popisovaných antickými autory za rostliny středoevropské) jednalo se o oceňované dílo, které za Fuchsova života včetně překladů a zkrácených vydání vyšlo celkem devětatřicetkrát.

Jedním ze zkrácených zpracování je i exemplář ve sbírce KNM. Původní foliové vydání vážilo téměř pět a půl kilogramu, a tak v roce 1545 připravil Fuchs i menší příruční tisk v osmerkovém formátu, který by se dal snadno nosit s sebou. Upraven byl i obsah, dílo přišlo o většinu textu, a ve vý-

sledku se tak jedná především o ilustrace rostlin doplněné jejich latinskými a německými jmény. Exemplář KNM je vydáním z roku 1549, které poměrně záhy získalo českého majitele, jak nasvědčují české názvy rostlin pečlivě doplněné k dřevořezům rukou druhé poloviny 16. století. Všechny ilustrace v knize jsou rovněž ručně kolorovány. K části z nich pak pozdější majitel znovu připsal české názvy, přičemž opravil i několik původně špatně přeložených jmen. Tyto přípisky vznikly podle písma pravděpodobně v 18. století, a teoreticky je tak mohl zapsat chrudimský městský syndik **Josef Melhard (1710–1775)**, který knihu dle dochovaného přípisu dostal darem.

-muž-

„Hořčice domácí bílá“ (tj. *Eruca sativa*, roketa setá)

72 K jeho osobě a tvorbě viz BLUNT, Wilfrid, STEARN, William T. *The Art of Botanical Illustration*. Woolbridge (Suffolk), 1994, s. 61–71; NISSEN, Claus. *Die botanische Buchillustration. Ihre Geschichte und Bibliografie*. Stuttgart, 1966, s. 44–48.

73 FUCHS, Leonhart. *Leonharti Fuchsii medici, Primi de stirpium historia commentariorum tomi viuae imagines ...* Basilej, 1549. KNM, Sbíрка starých tisků, sign. 63 E 50.

250

Cynocrambe mas.
Wild Bingelkraut meinte.*planis pffter*Coluted.
Weiß Linsen.*251
Römischer
Fenchel*

„*Planis pffter*“, (*Mercurialis perennis*, bažanka vytrvalá, v minulosti užívána v lidovém lékářství jako projímadlo);
 „*Römischer Fenchel*“ (synonymum pro cizrnu, v tomto případě chybné označení jedovatého žanovce měchýřníku)

Nic nevíš o tom rodě, milý pane Paprocký...

Na přelomu 16. a 17. století sepsal Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle (cca 1543–1614),⁷⁴ polský historik a genealog, který žil přes 22 let na Moravě a v Čechách, dvě monumentální díla věnovaná dějinám moravských a českých šlechtických rodů, která se na dlouhou dobu stala základním tištěným pramenem pro moravskou a českou genealogii a heraldiku. V roce 1593 vydal v Olomouci *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*⁷⁵ a v roce 1602 v Praze *Diadochos, id est Successio, jinak posloupnost knížat a králů českých, biskupů i arcibiskupů pražských a všech stavů slavného Království českého*.⁷⁶ Nacházejí se v počtu mnoha desítek svazků v našich institucionálních i soukromých knihovnách, a proto nepřekvapí, že oba tituly nalezneme také v jedné z nejrozsáhlejších zámeckých knihoven v Mnichově Hradišti.⁷⁷ Tuto knihovnu shromažďovala po několika stoletích hrabata z Waldstein-Wartenbergu na zámku Duchcov a ve dvacátých letech 20. století byla převezena do Mnichova Hradiště. V tamním exempláři *Zrcadla slavného Markrabství moravského*⁷⁸ je několik zajímavých přípisů u kapitoly věnované rodu **Kotulínských z Kotulína** (Kottulinský z Kottulina a Krzischkowitz),⁷⁹ hornoslezského či polského rodu, který přišel do českých zemí koncem 16. století. Žil nejprve na Opavsku, později na Moravě i v Čechách. V polovině 17. století se rod rozdělil na dvě linie, baronskou a hraběcí, která žije dodnes ve Štýrsku.

Dávný čtenář této knihy, příslušník tohoto rodu, se na autora velmi rozhněval a opravoval jeho text. „*Můj milý pane Paprocký, chybil jsi při tomto erbů, nebo žádný z našeho rodu křídle ani orlové hlavy, aniž také těch barev v štítu jmenovaných neužívá, nic nevíš o tom rodě, milý pane Paprocký*“, připsal kritik rozhořčeně a přeškrtnal text popisu erbu. Na další stránce pak pokračoval: „*Kteřížto užívají erbu, jakž ho zde pírem poznamenán vidíš, a perokresbička erbu s popisy ta lvová hlava nad korunú má býti červená. – Helm pod korunú. – Ti fomfijály mají býti červené a bílé. – Ten lev pod korunú má býti v bílém poli. – Ta orlová noha černá, žluté pazoury, v modrém poli, a štít pod korunú. – Kotvice bílá na černém orlovém křídle. – ... fomfijály mají býti modré a žluté.*“ Na konci je pak poznámka: „*Nesmij se, bratře, z mého malování, nebo máš věděti, že jsem se za rapírem, a ne pírem učil malovati.*“ Kritik z rodu Kotulínských zanechal pod svým textem nezřetelný a dnes místo podpisu oříznutý monogram, podle kterého bohužel nelze identifikovat konkrétní osobu.

-maš-

74 SOBOTKOVÁ, Marie. Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle v české kultuře přelomu 16. a 17. století. In: *Studia z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin, 2018 s. 375–390.

75 PAPROCKÝ Z HLOHOL A PAPROCKÉ VŮLE, Bartoloměj. *Zrcadlo Slavného Margkrabstwij Morawského: W kterémž geden každý Staw, dáwnost, wzáctnost, y powinnost swau vhléda ...* Olomouc, 1593.

76 PAPROCKÝ Z HLOHOL A PAPROCKÉ VŮLE, Bartoloměj. *DIADOCHOS ID EST SVCESSIO: Ginák Poslaupnost Knijžat a Králůw Českých, Biskupůw y Arcybiskupůw Pražských, a wssech třech Stawůw Slavného Králowstwij Českého...* Praha, 1602.

77 ANTONÍN, Luboš. Mnichovo Hradiště (Münchengrätz). In: MAŠEK, Petr. *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band II. Tschechische Republik. Schloßbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag*. Hildesheim, Curych, New York, 1997, s. 143–145.

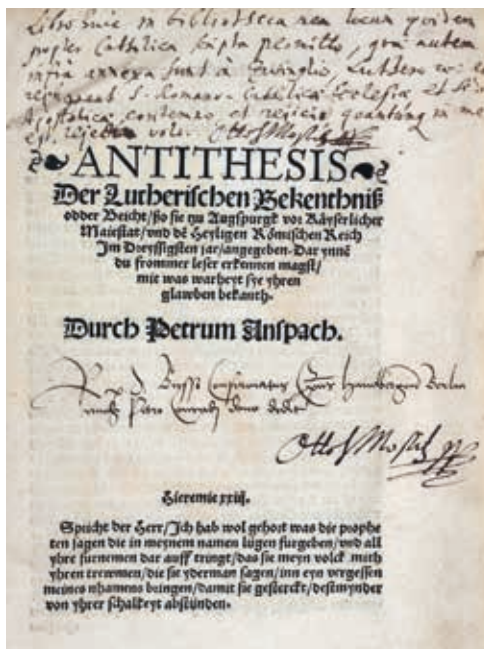
78 MAŠEK, Petr et al. *Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky. Díl III*. Praha, 2015, s. 37–38. č. 5014. Záznam vyhotovil Jan Kašpar, kterému děkuji za upozornění na tuto kuriozitu.

79 MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I*. Praha 2008, s. 490–491, K 557.

Této knize dávám ve své knihovně místo...

Otto ml. z Nostic (1608–1665), zemský hejtmán slezského knížectví svídnicko-javorského, byl vychován v evangelické víře, ale pod vlivem svého strýce, německého vicekancléře českých zemí, jenž se ujal jeho výchovy, konvertoval ke katolické konfesi. Soudě podle jeho deníkových záznamů nebyla tato konverze pouze pragmatickým činem, ale skutečným vnitřním obratem.⁸⁰

Změna konfesijního tábora však nijak neovlivnila Ottovu vášeň pro teologické knihy katolických i evangelických autorů. Zatímco většina katolických šlechticů přecházela přítomnost protestantských autorů ve svých knihovnách mlčením, Otto z Nostic drtivou většinu jejich knih na titulním listě odsoudil. Buď krátkým „*sine approbatione contentorum*“ (nesouhlasím s obsahem), popřípadě radikálnější „*cum detestatione contentorum*“ (znechucen obsahem), pokud se kniha neuctivě dotýkala jezuitů. V několika případech byl v odsudku sdílnější a obšírnější.⁸¹ Zařazení tohoto konvolutu teologických traktátů⁸² do své obsáhlé knihovny na zámku v dolnoslezském Javoru odůvodnil přítomností děl katolických autorů: „*Této knize dávám zajisté místo ve své knihovně kvůli katolickým spisům. Těmi však [spisy] od Luthera, Zwingliho atd., které jsou připojeny vzadu, a bojují proti svaté římskokatolické církvi a apoštolskému stolci, pohrdám a je zavrhuji a pokud na mně záleží, chci, aby byly zavrženy.*“⁸³

Titulní list konvolutu katolických a evangelických teologických traktátů s vlastnoruční poznámkou Otty ml. z Nostic vysvětlující přítomnost knihy v jeho knihovně

-šíp-

80 ŠÍPEK, Richard. *Die Jauerer Schlossbibliothek Ottos des Jüngeren von Nostitz*. Frankfurt nad Mohanem, 2014.

81 ŠÍPEK, Richard. *Rekatholisierung und Lesernotizen in den Büchern von Otto d. J. von Nostitz (1608–1665)*. In: BEPLER, Jill, ed., MEISE, Helga, ed. *Sammeln, Lesen, Übersetzen als höfische Praxis der Frühen Neuzeit: Die böhmische Bibliothek der Fürsten Eggenberg im Kontext der Fürsten- und Fürstinnenbibliotheken der Zeit*. Wiesbaden, 2010, s. 167–182.

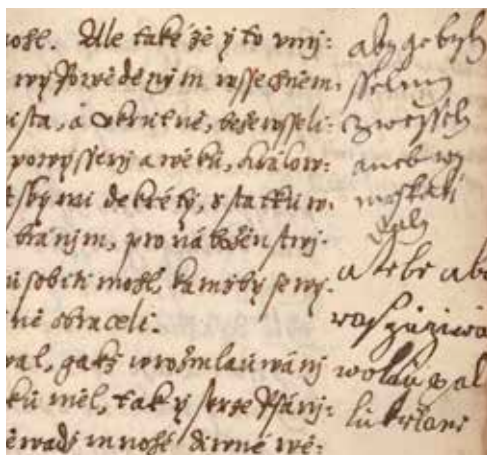
82 ANSPACH, Peter. *Antithesis der lutherischen Bekenntniß odder Beicht, So sie tzu Augspurgk vor käyserlicher Mayestat vnd de[m] heyligen römischen Reich jm dreyssigsten jar angegeben ...*. Frankfurt nad Odrou, 1531. KNM, Nostická knihovna, sign. ag 531.

83 „*Libro huic in bibliotheca mea locum quidem propter Catholica scripta permitto, quae autem infra annexa sunt a Zwinglio, Luthero [et] repugnant S[an]ctae Romano-Catholicae Ecclesiae, et Sedi Apostolicae, contemno, et reiicio, quantum[que] in me est, rejecta volo.*“

A tebe aby ras zaživa voloupal, lutriáne...

V křivoklátské knihovně se nachází zcela unikátní rukopis z konce 16. století.⁸⁴ Český překlad známého cestopisu francouzského kalvinisty Jeana de Léry (1536–1613)⁸⁵ *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasíliá slove*, který vyšel poprvé v roce 1578 a stal se velmi oblíbeným.⁸⁶ Cestopis přeložili do češtiny příslušníci jednoty bratrské z Mladé Boleslavi, jeho písařem byl Jan Popel Horažďovický († 1599), správce sboru ve Vidimi.⁸⁷ Pavel Slovák a Matěj Cyrus jej dedikovali panu Bohuchvalovi Berkovi z Dubé a Lipé a na Loukovci. Na přední desce kodexu je erb **Jana Theofila Mráze z Milešovky († 1643)**,⁸⁸ učence a přítele umění, který žil v Litoměřicích, zadní desku zdobí erb, který nebyl spolehlivě identifikován. Jan Theofil Mráz měl úzké vztahy s jednotou bratrskou. Po roce 1620 byl pokutován a odstěhoval se do ciziny. Do češtiny byl cestopis přeložen kompletně, včetně na konci díla přidaného indiánsko-francouzského slovníku. Jde tedy o nejstarší indiánsko-český slovník. Překresleny byly i ilustrace, které zobrazují život jihoamerických indiánů. Tyto byly v pozdější době „cenzurovány“; neznámý prudérní čtenář přimaloval neoděným divochům jakési plavky. Rukopis byl ve své době čten a používán. Na okrajích textu jsou dokonce dvojí komentáře. Druhý komentátor byl zjevně katolického vyznání. Na poznámku svého předchůdce, který se pohoršoval nad zvyky indiánů slovy „aby je byli, šelmy, zvěšeli, aneb vymrskati dali“, reagoval: „a tebe aby ras zaživa voloupal, lutriáne“. Kodex získal pro svou knihovnu v malostranském paláci Karel Egon landkrabě z Fürstenbergu (1729–1787). Fürstenberská knihovna byla později instalována na hradě Křivoklát.

-maš-

Rozhořčené komentáře k textu knihy i k osobě předchozího čtenáře

Stopy po sekundárním zakrytí choulostivých partií brazilských indiánů

84 LÉRY, Jean de. *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasíliá slove, od Jana Lerya z Burgundie ... Čechy*, 1590–1595. NPÚ, Zámecká knihovna Křivoklát. – Blíže viz LÉRY, Jean de, HODURA, Quido, ed., HORÁK, Bohuslav, ed. *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasíliá slove. Překlad Pavel Slovák a Matěj Cyrus*. Praha, 1957; PRAŽÁK, Jiří. *Rukopisy křivoklátské knihovny*. Praha, 1969, s. 118–119, č. 79.

85 HOEFER, Johann Christian Ferdinand. *Nouvelle biographie générale. Tome 30*. Paříž, 1859, sl. 900–901.

86 LÉRY, Jean de. *Histoire d'un voyage fait en la terre du Bresil*. La Rochelle [=Ženeva], 1578.

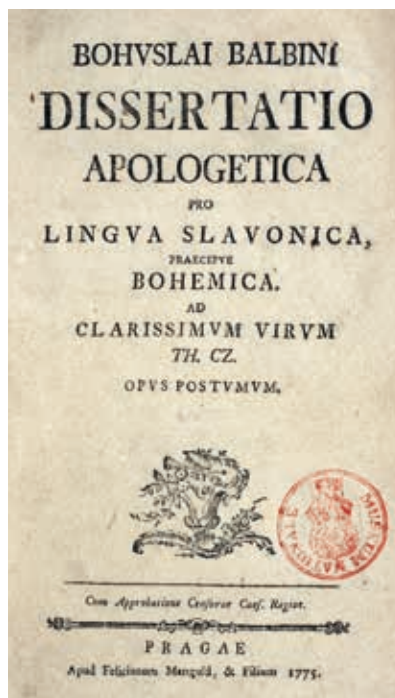
87 *Ottův slovník naučný. Díl XX*. Praha, 1903, s. 225.

88 *Ottův slovník naučný. Díl XVII.*, Praha, 1901, s. 818; MERAUIGLIA-CRIVELLI, Rudolf. *Der böhmische Adel*. Norimberk, 1885, s. 289, Tf. 139. Erb odpovídá, ale nekoresponduje s iniciálami "I W Z K".

Pomník probuzené čechománie

V roce 1775 byl poprvé ve dvou variantách vytištěn Balbínův obranný spis *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica praecipue Bohemica*, česky známý pod názvem *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště českého*⁸⁹ Nakladatelem a prodejcem knihy byl Felician Mangold († 1794), který měl krámk na staroměstském Malém rynečku v Praze. Editorem byl František Martin Pelcl (1734–1801).⁹⁰ Brzy po vydání *Obrany* došlo na gubernium udání o pobuřujícím tisku, který se prodával u Mangolda jako novinka. Přestože spis prošel cenzurním řízením, následovalo vyšetřování a na Pelcla padlo podezření, že byl skutečným autorem spisu, sepsaného s buřičskými úmysly, vydaného bezprostředně po selské rebelii a záměrně označeného za dílo jezuity Bohuslava Balbína. Vyšetřování sice prokázalo, že podkladem pro tisk byl skutečně Balbínův rukopis, tehdy deponovaný v klášteře bosých augustiniánů u sv. Václava na Novém Městě pražském, ale náklad byl přesto zkonfiskován. Spis byl shledán závadným, protože se dopustil útoků proti panovníckému rodu a proti vládě. Konečné rozhodnutí ve věci „buřičské knihy“ příslušelo dvorské česko-rakouské kanceláři, dvorské cenzurní komisi ve Vídni a v konečné instanci císařovně Marii Terezii. Ta rozhodla, že *Obrana* sice neměla být zakázána, ale také nesměla být znovu vytištěna. Zda byly zabavené výtisky skutečně zničeny, je nejasné. Stejně tak nejsou prokazatelné údaje, uváděné ve starší literatuře, že Pelcl byl za účast v aféře potrestán třídním vězením.⁹¹

Ve sbírkách KNM je dochován výtisk *Dissertatio*, v němž je vlepen text německého komentáře ke knize. Jeho pravděpodobný autor, historik **Gustav Thormund Legis-Glückselig (1806–1867)**, považoval *Obranu* za „*apologii českého jazyka a Čech vůbec*“ a za „*pomník probuzené čechománie*“. Poukázal kupříkladu na pasáže kritické k politice rakouského dvora či k Martinu Lutherovi a zmínil třídní uvěznění vydavatele knihy F. M. Pelcla.⁹²

Titulní list knihy

-kla-

89 BALBÍN, Bohuslav. *BOHVS LAI BALBINI DISSERTATIO APOLOGETICA PRO LINGVA SLAVONICA PRAECIPUE BOHEMICA*. Praha, 1775. KNM, Sbíрка obrozenecké literatury, sign. Obrození 7 D 62.

90 HANUŠ, Josef. *František Martin Pelcl, český historik a buditel*. Praha, 1914; JOHANIDES, Josef. *František Martin Pelcl*. Praha, 1981.

91 JOHANIDES, Josef. *František Martin Pelcl*. Praha, 1981, s. 107–146.

92 „*Gegenwärtige Apologie der böhmischen Sprache und der Böhmen überhaupt gehört heutzutage unter die Bibliotheks-seltenheiten. Sie ist das erste Denkmal der erwachenden Czechomanie. Balbin macht sich darin auch Luft gegen die Deutschen und ihre angebliche Mischsprache (p. 105–111) gegen Luther (68.) gegen den österreichischen Hof (38). Wegen der letzteren Stelle mußte der Herausgeber Franz Martin Pelzel einen dreitägigen Personal-arrest aushalten. Der clarissimus vir Th. Cz. ist: Thomas Pessina de Czechorod, prager Domdechant und Verfasser des: „Mars Moravicus“ (podepsáno) Dr. Glückselig.*“ KNM, Sbíрка obrozenecké literatury, sign. Obrození 7 D 62. Nelze vyloučit, že komentář k *Dissertatio* je ve skutečnosti opisem z blíže neurčeného díla G. T. Legis-Glückseliga.

Gegenwärtigen Apologien von Cosui-
 sijnen Kanais: und von Cosuan nbn:
 fuzzt gusind fuzzn'oye. und die
 Libliedfab. fallensriten. Ein ist die
 usse Unsmulder unwaifandau Ge-
 chomanie. Balbin meist fuf. vurn
 uniff. d'ist. yayan die Deutschen und
 isse unyablija. Missfennisa (p. 105 - 111)
 yayan Luther (68.) yayan die v'istne-
 uniffisijnen Guff (68.) Wynn die
 lrytanen Balla uny. N. d'au. Gaurub:
 y. die Franz Martin Pelzel uny
 uny. uny. Personal-arrest uny.
 fulten. die clarissimus vir Th. G.
 ist. Thomas Lessina de Gexhorod.
 uny. uny. uny. uny. uny.
 Tab. "Mars Moravicus"
 (podejoso)

 G. Glückselig.

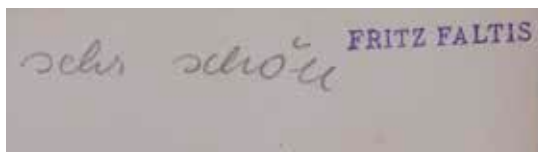

Velmi hezké a blbé

Dolní zámek v Teplicích nad Metují koupil v roce 1888 továrník **Friedrich Faltis**, který byl v roce 1896 (nebo 1897) povýšen do šlechtického stavu s predikátem „z Jamné“.⁹³ V té době vznikla na zámku malá knihovna, kterou shromáždili příslušníci Friedrichovy rodiny. Vedle jeho podpisů a razítek „FRITZ FALTIS“ nalezneme podpisy jeho manželky Jenny, rozené Wilhanové, a dcery Gertie, provdané Hamplové. Do tohoto fondu se dostaly také knihy z teplické školy (razítka „Volks- u. Bürgerschule Wekelsdorf“), městské knihovny (razítka „Volksbücherei Markt Wekelsdorf“) a z majetku okresního zvěrolékaře Johanna Fiedlera, vrchního četnického strážmistra Karla Süßnera a Josefa Wrabetze, kapelníka a učitele hudby v Teplicích nad Metují. V roce 1945 byla knihovna konfiskována, přes 300 svazků označených jako nacistická literatura bylo zlikvidováno, další knihy byly určeny pro různé instituce. Dnešní fond obsahuje celkem 246 svazků. Dochovaná část knihovny obsahuje výhradně německou literaturu přelomu 19. a 20. století. Až na výjimky jde o beletrii či poezii, několik knih se zabývá zvěrolékařstvím.

Friedrich šlechtic Faltis z Jamné si občas do knih činil poznámky o jejich kvalitě. Román *Im Feuer geklärt*⁹⁴ napsala německá autorka Anna Maul (1838–1919), publikující pod pseudonymem M. Gerhardt, která v osmdesátých a devadesátých letech 19. století publikovala nejméně deset románů.⁹⁵ Tento ovšem továrníka a velkostatkáře Faltise rozhodně nezaujal, proto vedle svého razítka napsal jednoznačné hodnocení „blöd“ (*blbé*). Zaujalo ho naopak dílo rakousko-německého žurnalisty Carla Eduarda Klopfera (1865–1937), autora románů a divadelních her.⁹⁶ Na jeho román *Frauenrättsel*⁹⁷ si radostně napsal pochvalnou poznámku „sehr schön“ (*velmi hezké*).

-maš-

Poznámka „velmi hezké“ továrníka Faltise z Jamné na přední předsádce románu *Frauenrättsel*

Poznámka „blbé“ továrníka Faltise z Jamné na přední předsádce románu *Im Feuer geklärt*

93 ŠIMEK, Tomáš a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl VI. Východní Čechy*. Praha, 1989, s. 491; FRANK ZU DÖFERING, Karl Friedrich von. *Alt-Österreichisches Adels-Lexikon (1823–1918)*. Vídeň, 1928, Nr. 2024, 2025; MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I*. Praha, 2008, s. 224, F 25.

94 MAUL, Anna. *Im Feuer geklärt*. Berlín, 1890. KNM, Zámecká knihovna Teplice nad Metují.

95 PATAKY, Sophie. *Lexikon deutscher Frauen der Feder*. Berlín, 2014, s. 196; EYMER, Wilfried. *Eymers Pseudonymen Lexikon. Realnamen und Pseudonyme in der deutschen Literatur*. Wiesbaden, 2004, s. 223.

96 *Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation. 1815–1950, Bd. 3 (Lfg. 15, 1965)*. Vídeň, 1965, s. 419.

97 KLOPFER, Carl Eduard. *Frauenrättsel*. Mannheim, 1894. KNM, Zámecká knihovna Teplice nad Metují.

V. VZPOMÍNKY VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE

Čtenáři psali do knih často i proto, že jim text knihy evokoval důležitá životní období a zážitky. Poznámávali si však do nich také události, které s obsahem nesouvisely. Zpravidla do bible, protože ta byla součástí i těch domácností, které jinak knihami neoplývaly, zapisovali její majitelé významná data rodinné historie, ať už se jednalo o svatbu, narození dětí nebo úmrtí členů rodiny. Tiskem vydávané kalendáře od raného novověku sloužily jako diáře a deníky.

Autoportrét Erwina Dubského nazvaný *Ein Forscher*, 1905, olejomalba na plátně, Státní zámek Lysice, inv. č. LS1150a,b, foto Miroslav Vybíral, 2018

Kdo hasil Malou Stranu? A kdo vyrušoval v kostele?

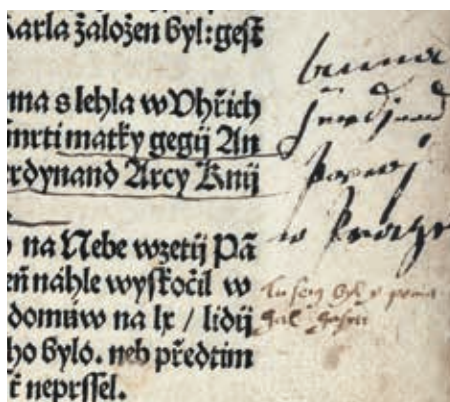
Kronika o založení země české Martina Kuthena předkládá krátké historické záznamy dovedené až do roku 1526, kdy na český trůn nastoupil císař Ferdinand I. Habsburský. Vystavený exemplář obsahuje velké množství dobových i mladších provenienčních záznamů, včetně vzpomínkových zápisů formou marginálních poznámek.⁹⁸ Jednu nacházíme na místě, kde text zmiňuje požár na Malé Straně v Praze, při kterém v roce 1503 shořelo 60 domů a zemřelo 23 lidí.⁹⁹ Ničivost požáru byla prý podpořena tři měsíce trvajícím suchem. Neznámý majitel exempláře si k tomu poznamenal minimálně 35 let starou vzpomínku na svoji účast: „Tu sem byl i pomáhal hasiti.“¹⁰⁰

Podstatně mladší vzpomínkový záznam z druhé poloviny 19. století byl přivázan za text knihy. Slánský obchodník **František Khedl** zde obšírně vypsál své vzpomínky na předchozího majitele knihy, zednického mistra **Františka Šandu**, který měl zbořit starý kostel v Pozdeni a na jeho místě vystavět nový. Stavba mu byla údajně neprávem odejmata a Šanda zanevřel na římskokatolické hodnostáře, což ovlivnilo i jeho další životní osudy: „...chodil do kostela na Kladrně, ve vůkolí i v Slaným pilně do kostela na kázaně, maje biblu [s] sebou. Seděl klidně v stolici a poslouchal výklad. Šlo-li dle bible, přikyvoval, pakli kázající odbočil neb něco jiného vykládal, co se nesrovnávalo, zahrozil a pak řečníka přerušil, nelžete, to není pravda a to tam není, a to činil delší dobu, byly výsledky, vyváděli jej z kostelu, hrozeno mu, leč nic nepomáhalo, vedl svou...“

-vla-

Titulní list Kuthenovy kroniky s rukopisným exlibris Františka Khedla

Marginální rukopisná poznámka: „Tu sem byl i pomáhal hasiti“

98 KUTHEN ZE ŠPRINSBERKA, Martin. *Kronyka o Založeníj Zemie České*. Praha, 1539. KNM, Knihovna Bohuslava Duška, sign. Dušek 122. Podrobně TVRZŇÍKOVÁ, Jana. Provenience v historické části knihovny Bohuslava Duška. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* 64 (2019), 3–4, s. 26.

99 Požár prý zničil valnou část tehdejší gotické zástavby. Srov. KALINA, Pavel. *Praha 1437–1610: Kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře*. Praha, 2011, s. 20.

100 KNM, Knihovna Bohuslava Duška, sign. Dušek 122, s. T1a.

Když tedy zde jsem mluvil na posledy, mluvil
 vyslyšela již hezká část rohu, osudy jeho dále
 jsem mluvil námi a podivný ten můj život
 již v rány čas dříve věčný sen přebíral se tam
 věkem věmi náram, podal jsem si m
 vyvěšili mi jak krovka sala byla porozena,
 ruce křeček ne. mi li podivného může být
 a za jehož účelem nevědomky moudrě
 vandališmus způchal.

Když odpočívá klidně v lince země
 Šando, dokončil již běh života na dráze
 sebe osudem určeným, Na shledání jeden
 krát sám v neznámém.

Dějiny knihy se n'omluví jejím sepnutím
 nyní již její dítě v úterý b'cevnence v den světlé
 památky upálení mistra Jana Husa.

BIBLIOTHECA BOHOSLAVA DUŠKA

František Khedla
 z Slaným.

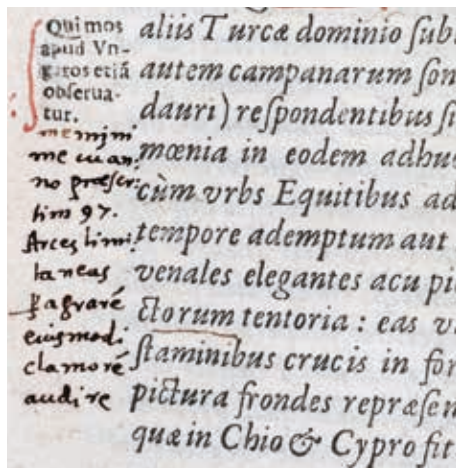
Závěr zprávy Františka Khedla o někdejších majiteli knihy, zedníkovi Františku Šandovi a jeho pohnutém životě

Zpěv muezinů a chuť melounů

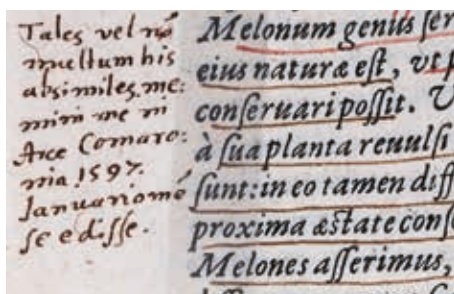
Nepřímou formu vzpomínkových záznamů představují marginální či interlineární poznámky k textu v knihách, pojednávajících o místech, které na svých cestách majitel knihy poznal a jež mu byly tím či oním způsobem blízké, nebo o událostech, jichž byl očitým svědkem či přímým aktérem.

Příkladem mohou být marginální poznámky českého šlechtice **Ladislava Zejdlice ze Šenfeldu (1566–1632)**,¹⁰¹ jehož knihovna se dochovala částečně v Roudnické lobkowiczské knihovně a zčásti v klášterní knihovně roudnických kapucínů. Ladislav Zejdlic se v mládí účastnil vojenských operací proti Turkům v Uhrách. Po svém návratu se stal hejtmanem litoměřického panství a roku 1608 byl jmenován nejvyšším zemským sudím. Zejdlic se aktivně zapojil do českého stavovského povstání a jen o vlásek unikl zatčení v roce 1621. O dva roky později mu však byl zkonfiskován veškerý jeho majetek včetně pozoruhodné knihovny na zámku Encovany nedaleko Litoměřic. Zemřel jako exulant v saské Pirně.

Do záznamů v knihách promítl Zejdlic především své vzpomínky z mládí, z dob vojenské služby v Uhrách. Svým obsahem jej – soudě podle frekvence rukopisných poznámek – ke vzpomínkám inspirovala kniha francouzského přírodovědce 16. století Pierra Belona přibližující floru a faunu Blízkého východu.¹⁰² Ke zmínce o nočním volání muezinů v tureckých krajinách připsal Zejdlic: „Vzpomínám si, že jsem podobné volání slyšel zvláště v roce 1597, když jsem putoval po hraničních pevnostech.“¹⁰³ O šestnáct stran dříve poznamenal k odstavci pojednávajícím o zvláštním druhu trvanlivých melounů: „Vzpomínám si, že jsem takové nebo nepřilíši odlišné jedl v měsíci lednu roku 1597 v pevnosti Komárno.“¹⁰⁴ Do řady knih zaznamenával Zejdlic datum začátku a konce četby, a to nezřídka i k jednotlivým kapitolám.

Zejdlicova vzpomínka na volání muezinů u pohraničních pevností v Uhrách

Zejdlicova vzpomínka na komárenské trvanlivé melouny v lednu roku 1597

-šíp-

101 ŠÍPEK, Richard. Die Bücher von Ladislaus Seydlitz von Schönfeld in der Bibliothek der Raudnitzer Kapuziner. In: *Reformation und Bücher*. Wiesbaden, 2020, s. 195–207; ŠÍPEK, Richard. Několik slov k fragmentům starších knižních sbírek v Knihovně roudnických kapucínů. In: *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* 63 (2018), 1–2, s. 20–34.

102 BELON, Pierre. *Petri Bellonii Cenomani Plurimarum singularium et memorabilium rerum in Graecia, Asia, Aegypto, Iudaea, Arabia, aliisque exteris provinciis ab ipso conspectarum observationes, tribus libris expressae* ... Antverpy, 1589. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap 1522.

103 „memini me cu[m] anno praesertim [15]97 Arces limitaneas p[er]jaegrare[m] eiusmodi clamore[m] audire“ Ibid., s. 208.

104 „Tales vel no[n] multum his absimiles memini me in Arce Comarovia 1597. Ianuario me[n]se edisse.“ Ibid., s. 192.

Tato zevnitř i zevně krásná kniha

Zajímavým příkladem mezi dochovanými knihami s kronikářskými a vzpomínkovými zápisy v českých šlechtických knihovnách je bezesporu bible Marie Metternichové, která se nachází v Kancléřově knihovně státního zámku Kynžvart. Svazek obsahuje Lutherův překlad bible,¹⁰⁵ přičemž před a za tento titul jsou přivázané listy (17 ff.) popsané kronikářskými záznamy rodinného charakteru. Z celkového vzhledu knihy a z chronologie jednotlivých zápisů lze předpokládat, že tato kniha byla takto svázána a předána Marii Anně už jejím otcem **Herwartem Regalem svobodným pánem z Kranichsfeldu (1640–1692)**, který také učinil první

Bible Marie Metternichové se silně zlacenou ořízkou a dřevěnými deskami potaženými bohatě vyšívanou textilií

zápisy z let 1676–1681: „*Tato zevnitř i zevně krásná kniha byla darována mojí paní Anně Barberl a mně od jeho milosti pana otce a její milosti paní matky k Novému roku. Zell u Weidhofen an der Ips (Bejdov nad Jívicí) 1. ledna 1676.*“¹⁰⁶

Herwart doplňuje za první zápis i důležité rodinné události z dřívější doby – svůj sňatek a narození všech dětí, včetně nepokřtěného syna, který se narodil mrtvý.¹⁰⁷ Herwartův poslední zápis zaznamenává úmrtí jeho ženy.¹⁰⁸ Marie Anna pak pokračuje v tradici a na zbývajících stránky vписuje záznamy o narození, sňatcích a úmrtích ve své nejbližší rodině. Výjimkou je zápis o převzetí panství v Čechách.

Marie Anna hraběnka Metternichová, rozená Regalová, paní na Kranichsfeldu (1669–1738),¹⁰⁹ pocházela z Dolních Rakous, 22. května 1690 se vdala za Ernesta Metternicha, pána z Chursdorffu (1657–1727), významného pruského politika, velvyslance a královského státního a tajného radu. Přežila oba své syny, a tak odkázala „*tuto krásnou knihu*“ pánovi z Wildu.¹¹⁰

105 BIBLIA, *Das ist / Die ganze H. Schrift Alten und Neuen Testaments / Deutsch / D. Mart. Luthers*. Wittenberg, 1670. NPÚ, Zámecká knihovna Kynžvart.

106 „*Dieses so woll inwendige als auswendige Schöne Buch ist meiner frauen Anna Barberl undt mir von ihr g[naden] herrn Vattern undt ihr gnaden der frauen Mutter zu einen [!] neuen Jahr geschenkt worden, undt weil es aus gar ein liebes undt sehr angenehmes geschenke ist. Also solle es zu einen immer undt stets werenden angedencken bey vns v[nd]. unsern Kindern zu allen Zeiten sein verbleiben haben. Zell nächst Weithofen an der Ips d[en] 1. Jen[n]er Ihn Ihar da man zählt. 1676.*“

107 „*dotte mänliche frucht*“

108 „*ANNO 1681 hatt es den grossen undt allgewaltigen Gott gefallen Meine liebste frau Anna Barberl von dieser argen v[nd]. bößen Welt abzufordern, vnd ist Sie in obgemelten lahr, den 16/26. January, nachts gegen 1. Vhr in Regensburg an denen Kinderblattern, in d[er]. schönsten blühe ihrer Jugend, in ihren Liebsten v[nd]. ewigen Erlöser v[nd]. Heylandt Iesu Christi Sanfft Seelig eingeschlafen. In dem Sie ihr Alter nicht höher gebracht, als 29. lahr v[nd]. etlich Monat[e]. Ligt begraben zu Regensp[urg]. In den Gottsacker bey Weih. St: Peter.*“

109 *Jährliches genealogisches Hand-Buch*. Frankfurt nad Mohanem, Lipsko, 1730, s. 528.

110 „*Pro – Memoria / Dieses Schöne Bibelbuch gehört nach meinem Absterben dem hochedl[ich]. Gebohrnen Herrn Staatscämmerer von Wild in Regensburg, oder desen elteren Herrn Sohn, nach seinem Todt.*“

Deník karetního hráče

První tištěné kalendáře sloužily nejen pro informaci o svátcích a postavení planet, ale díky vevázaným prázdným stránkám (vakátům) si do nich majitelé mohli zapisovat významné události, nebo vést deník.

Na vakátech tohoto kalendáře pro rok 1711 je zaznamenán deník vášnivého karetního hráče, včetně přehledného rozpisu výher a proher.¹¹¹ Nevíme přesně, o kolik typů karetních her se jednalo, ale v textu je výslovně zmíněná tehdy velice oblíbená hra „bassette“,¹¹² známá též jako „barbacole“ nebo „hocca“. Hra vznikla zřejmě v polovině 15. století v Itálii a hraje se s 52 kartami, počet hráčů je libovolný, ale vždy musí být jeden bankéř. Její pravidla byla zveřejněna například v díle *The Doctrine of Chances*

Záznamy vášnivého karetního hráče na vakátu kalendáře

francouzského matematika Abrahama de Moivre z roku 1718, což byl první tisk zabývající se teorií pravděpodobnosti a hazardních her. Autor jej dedikoval Siru Isaacu Newtonovi.¹¹³

Členy hráčské společnosti, kam patřil i majitel kalendáře, byli většinou vysoce postavené osoby nebo příslušníci významných šlechtických rodů. Jmenovitě je v kalendáři uvedeno 28 osob, mezi nimi například nejvyšší zemský komoří v Čechách Maximilián Norbert hrabě Krakovský z Kolowrat (1660–1721), diplomat a nejvyšší český zemský maršálek Jan Václav hrabě z Gallasu (1671–1719), nejvyšší purkrabí Království českého hrabě Jan Arnošt Antonín Schaffgotsch (1675–1747), diplomat a císařský místodržící Království českého hrabě Ludwig Joseph von Hartig (1685–1735), nebo Jan Norbert Pötting (1678–1733). Ze závěrečné statistiky výher a proher vyplývá, že neznámý majitel kalendáře hrál téměř denně a ve výčtu rozhodně převažují jeho výhry.

-cís-

111 *Neüer titular-Calender, Zu Ehren deß H. Wenceslaus ... Auff das 1711. Einkom[m]lings-Jahr.* Praha, [1710]. NK ČR, sign. Se 5394.

112 Někdy se uvádí jako „basette“ nebo „basset“.

113 MOIVRE, Abraham de. *The Doctrine of Chances. Or A Method of Calculating the Probability of Events in Play.* Londýn, 1718. Pravidla hry Bassete včetně příkladů na s. 32–40, tabulka s rozpisem na s. 38.

Papá nám daroval laň, jež se jmenuje Juno

Vzpomínkové záznamy představují jedinečnou možnost, jak se seznámit nejen se zážitky pisatelů, ale občas nám umožňují nahlédnout i do každodenního života jejich rodin. Tuto vzácnou příležitost nabízí dvojice *Historických a vzpomínkových kalendářů*¹¹⁴ pocházejících z fondu českokrumlovské zámecké knihovny, do kterých v letech 1839–1840 zaznamenal své zážitky sedmiletý **Adolf Josef ze Schwarzenbergu (1832–1914)**.¹¹⁵

S největší pravděpodobností knihy dostal jako dárek od svých rodičů, knížete Jana Adolfa II. (1799–1888) a kněžny Eleonory, rozené z Liechtensteinu (1812–1873). Oba kalendáře, které jsou zároveň prvními známými knihami patřícími Adolfu Josefovi,¹¹⁶ umožňují nejen zápis vlastních vzpomínek, ale také plní funkci didaktickou, neboť pro jednotlivé dny roku popisují příslušné historické události světského i církevního charakteru. Se zapisováním těch nejdůležitějších událostí dne začal malý dědičný princ v létě 1839, které knížecí rodina trávila v letní rezidenci v Červeném Dvoře. Následujícího roku čekalo Adolfa Josefa zahájení studií na soukromém vídeňském gymnáziu, avšak díky těmto zápiskům můžeme nahlédnout ještě do časů jeho bezstarostného dětství:

4. 7. 1839 – „*Papá nám daroval laň, jež se jmenuje Juno*“

6. 7. 1839 – „*procházka s babičkou a otcem Padwurstem ke Křenovu*“¹¹⁷

7. 7. 1839 – „*strýc Alfred a teta Josephine očekávání, ale nedorazili*“

12. 7. 1839 – „*[výlet] k podzemnímu kanálu a ke Spitzenberským Hrábím*“¹¹⁸

Do kalendáře pro rok 1839 zapisoval soustavně od 1. července do 31. prosince, do kalendáře pro rok 1840 od 2. ledna do 4. března, od 1. do 4. dubna a nakonec od 19. dubna do 19. května. Ačkoliv se jedná o velmi krátká a občas dosti strohá sdělení, můžeme díky nim nejen nahlédnout do soukromého rodinného života Schwarzenbergů, ale také sestavit itinerář knížecí rodiny v letech 1839–1840.

-žah-

Kalendář s rukopisnými zápisky Adolfa Josefa ze Schwarzenbergu
z 1. – 6. července 1839

114 SCHIMMER, Karl August. *Geschichts- und Erinnerungs-Kalender: Ein nützliches Tagebuch für alle Stände, besonders aber für Freunde der vaterländischen Geschichte auf das Jahr 1839*. Vídeň, 1838. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov. SCHIMMER, Karl August. *Geschichts- und Erinnerungs-Kalender: Ein nützliches Tagebuch für alle Stände, besonders aber für Freunde der vaterländischen Geschichte, auf das Schaltjahr 1840*. Vídeň, 1839. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.

115 WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich ... Dreiunddreißigster Theil. Schwarzenberg – Seidl*. Vídeň, 1877, s. 35–36.

116 Sice nejsou opatřeny jeho podpisem, ale dle poznámky z 25. 12. 1839 „*Geburtstag der Mutter*“ a četných zmínek o sestře Leopoldine lze jako majitele jednoznačně určit Adolfa Josefa. Jeho knihy z pozdějších let jsou rozptýleny ve fondech zámeckých knihoven v Českém Krumlově a na Hluboké.

117 „*Der Papa schenkte uns eine Hirschkuh, welche Juno heißt*“; „*Spaziergang mit der Großmutter u[nd]. dem Papa Padwurst gegen Krenau*“.

118 „*den Onkel Alfred u[nd]. die Tante Josephine erwartet, aber sie sind nicht gekommen*“; „*Zum unterirdischen Canal u[nd]. zum Spitzenberger Rechen*“ Očekávaným strýcem by mohl být Alfred Windisch-Grätz (1787–1862), manžel Marie Eleonory ze Schwarzenbergu (1796–1848). Očekávanou tetou by mohla být Josefina, rozená Wratislavová z Mitrowicz (1802–1881), manželka Karla II. ze Schwarzenbergu (1802–1858) z orlické sekundogenitury. Podzemním kanálem je myšlen tunel schwarzenberského plavebního kanálu u Jeleních Vrchů. „*Spitzenberger Rechen*“ je lokalita poblíž zaniklé obce Spitzenberg (v poválečném období nazývané Hory).

Mírná zima mnoho sněhu

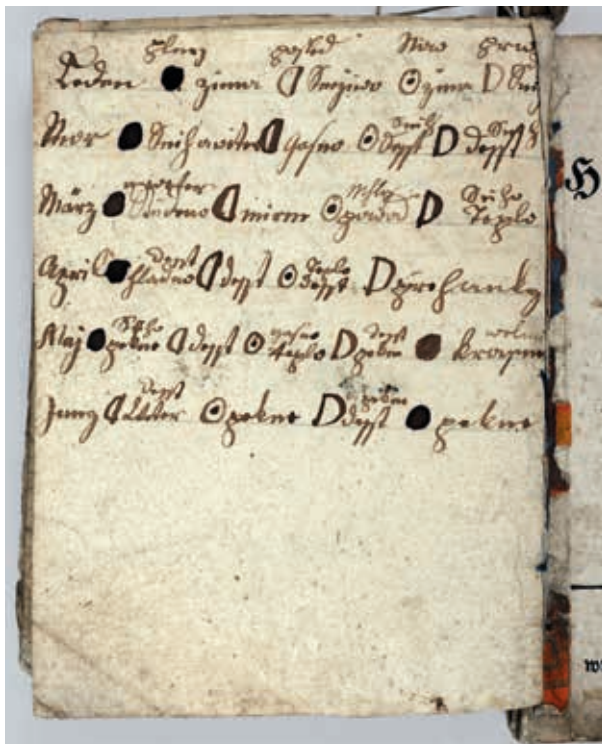
Kalendář jako žánr lidového čtení se vyvinul ze středověkého *cisiojanu*, mnemotechnické pomůcky k zapamatování nepohyblivých křesťanských svátků. Knižní podoba kalendáře se prosadila od sedmdesátých let 15. století s ohledem na jeho každodenní praktické využití.

Kalendáře byly kupovány především z praktických důvodů – čtenáři v nich hledali informace o svátcích, také o výročních trzích a předpovědi počasí aplikované na potřeby zemědělství (pranostiky). Tvůrci kalendářů (v lidové terminologii „kalendářníci“) čtenářům poskytovali hospodářské a zdravotní rady, informovali o událostech předcházejícího roku, přinášeli sdělení o katastrofách a senzácích a otiskovali výtahy z kronik a mravoučné a zábavné články. Součástí kalendářů dlouhou dobu bývaly také výklady nebeských znamení podle planet. V době národního obrození však astrologické rubriky postupně vymizely, naopak zesílila hospodářsky informativní a osvětová stránka sdělení.¹¹⁹

V některých kalendářích jsou, často na vevázaných listech, vpisky původních vlastníků, odrážející jejich každodenní starosti. Vyskytují se záznamy o průběhu roku a o rozmarech počasí, o cenách zemědělského zboží a nákupech, půjčkách a dlužích, vpisky o výsevu a sázení plodin či údaje o hospodářských zvířatech. Doložené jsou také záznamy lidových receptů (lék na zimnici) apod.

Příkladem mohou být vpisky neznámého původního majitele tisku *Kalendář Holomaucký na rok přestupný po Narozenj Krysta Pána 1844*, který byl vytištěn v Olomouci v knihtiskárně Aloise Škarnicla.¹²⁰ Autor záznamů kupříkladu shrnul průběh roku 1844 těmito slovy: „*mírná zima mnoho sněhu v půl marze tání z jara proměnlivo studeno buřlivo v létě sucho a parno silné bůrky září stálý a příjemný říjen suchý a chladný v listopadu deštivo a rok ourodný.*“ Stručnější vpisky o průběhu prvních šesti měsíců v roce jsou také na vevázaném listu u titulní strany.

-kla-

Rukopisné záznamy o počasí na vakátu proti titulnímu listu

119 PETRÁŇ, Josef a kol. *Počátky českého národního obrození: společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*. Praha, 1990, s. 245; VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha, 2006, s. 426–427.

120 *Kalendář Holomaucký na Rok přestupný po Narozenj Krysta Pána [1843]*. Olomouc, 1843. KNM, Sběrka obrozenecké literatury, sign. Obrození 9 C 12.

Hřbitovní kvítí

Knihy nesloužily vždy pouze četbě, velmi často byly využívány jako schránky na nejrůznější památky a předměty, k nimž pojilo čtenáře zvláštní citové pouto: lístky potvrzující vykonání zpovědi a účast na svatém přijímání, svaté obrázky, dopisy, které bylo třeba pro jejich význam zachovat, popřípadě posloužily jako prostá záložka a význam jejich obsahu docenili teprve nálezci po několika staletích. K nejčastějším nálezům v knihách však patří vylisované vysušené květy a nejrůznější části rostlin. Proti tomuto zvyku horlil již ve 14. století durhamský arcibiskup Richard z Bury v knize *Philobiblon* (1287–1345).¹²¹

Do sbírky kázání bánskobystriického evangelického kazatele Daniela Sartoria (1704–1767),¹²² jež vyšla v Prešpurku pouhé dva roky před vyhlášením tolerančního patentu, přišla jistá **Anna Růžičková** několik květin, stéblo trávy a list břečťanu. Níže si poznamenala jejich původ: „*Tyto květiny jsou z hrobu mých drahých rodičů.*“ *Anna Růžičková.*“

Do knihy je vložen i lístek s rukopisným konceptem německé modlitby za rodiče, kterým zemřelo jejich prvorozené dítě,¹²³ a v závěru je – jako překvapivý pandán – připojena kratičká modlitba za císaře a jeho požehnanou vládu, končící v polovině věty.¹²⁴

Hřbitovní kvítí přišité Annou Růžičkovou k zadní předsádce knihy, vpravo vložený lístek s rukopisnými modlitbami za rodiče zemřelého dítěte a za císaře

-šíp-

121 V knize, jež je jednak bibliofilským vyznáním lásky ke knihám a jednak testamentem odkazujícím autorovu knihovnu Durhamské koleji v Oxfordu peskuje studentský zvyk vkládat zjara květy do rukopisných kodexů. RICHARD z Bury. *Philobiblon: Traktát nejkrásnější o lásce ke knihám od Richarda de Buri*. Praha, 1948.

122 SARTORIUS, Daniel. *We Gménu Paně! Summownj Postylka na wssecky Dny, Nedělnj i Swátečnj v Roce ... skrze Danyeje Sartoryus, někdy při Cýrkwi Evangelické Bansko=Bistrycké Nácý Slowanské Slowa Božjho Kazatele*. Prešpurk, 1779. KNM, Knihovna Jaromíra Loužila, sign. Loužil 52.

123 "Tröste die erhabenen Eltern, welche um den Verlust ihres erstgeborenen Lieblings schmerzlich trauern, Laß sie in der allgemeinen Theilnahme treuen Unterthanen, und in dem Glauben, daß du auch der Kinder Vater seiest, die du zu dir anfast, und daß du einst alle bei dir zum frohen Wiedersehen versammeln wollest, Erleichterung ihres Schmerzes finden."

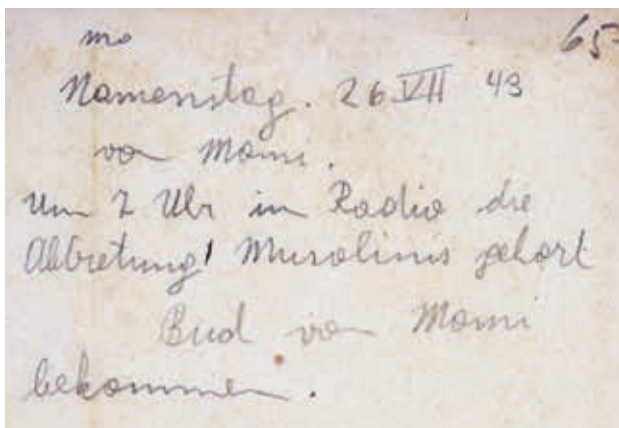
124 „Erleichtere dem Kaiser die Regierung und segne sie, und laß unter ihr“

Vyhnání Mussoliniho

Ke svátku dne 26. července roku 1943 dostala ANNA HRABĚNKA Z WALDSTEIN-WARTENBERGU (* 30. 4. 1928),¹²⁵ tehdy patnáctiletá dívka, od maminky knihu Wolframa z Eschenbachu *Parzival* ve zpracování Wilhelma Stapela, vydanou v Hamburku v roce 1942.¹²⁶

Do této knihy si poznamenala důležitou událost, která byla ten den zveřejněna: „Svátek 26. VII 43 od maminky. Okolo sedmé hodiny jsem slyšela v rozhlase, že byl vyhnán Mussolini. Knihu jsem dostala od maminky.“¹²⁷

Benitto Mussolini byl sesazen den před tím. Následně byl zatčen a uvězněn. Středověký epos o Parsifalovi se tak stal svědkem důležité dějinné události. Otcem hraběnky Anny byl hrabě Josef (1874–1932), matka Marie (1892–1989) byla rozená hraběnka z Blanckensteinu a pocházela z Batelova. Rodina s celkem čtyřmi dětmi žila na zámku v Třebíči. Třebíčští Waldsteinové se považovali za starorakušany, mluvili jak česky, tak německy. Podle vzpomínek hraběnky Anny byli odpůrci nacismu, ale deklarovali německou národnost, a proto se po konci války neubránili konfiskaci majetku a odsunu z Československa. Své vzpomínky na dobu svého mládí publikovala hraběnka Anna v knize *Když byla Třebíč ještě valdštejnská*.¹²⁸ Ač byla Třebíč valdštejnská již od roku 1628, zdejší knihovna vznikla až v polovině 19. století a shromáždili ji hlavně příslušníci posledních generací rodu, především Annin dědeček hrabě Josef Vincent (1836–1929) a jeho dcera Marie (1878–1950), provdaná za Ferdinanda hraběte Bossi-Fedrigotti de Campobove (1866–1956), dále již zmínění Annini rodiče a její sourozenci, zejména bratr Berthold (1925–1992), který se později stal historikem, předsedou heraldicko-genealogického spolku *Der Adler* a ředitelem jeho archivu. Po konfiskaci měla knihovna přes 2 000 svazků, dnešní fond obsahuje zhruba polovinu. Vedle četných děl beletristických je v knihovně výraznější skupinka knih o lékařství, dále školní učebnice, militaria, zemědělské publikace, sbírky zákonů a katolická literatura.

Rukopisný zápis Anny hraběnky z Waldstein-Wartenbergu o svržení Mussoliniho

-maš-

¹²⁵ *Almanach českých šlechtických rodů*. Praha, 2011, s. 428–444. Z této publikace jsou převzata i další zde uvedená genealogická data.

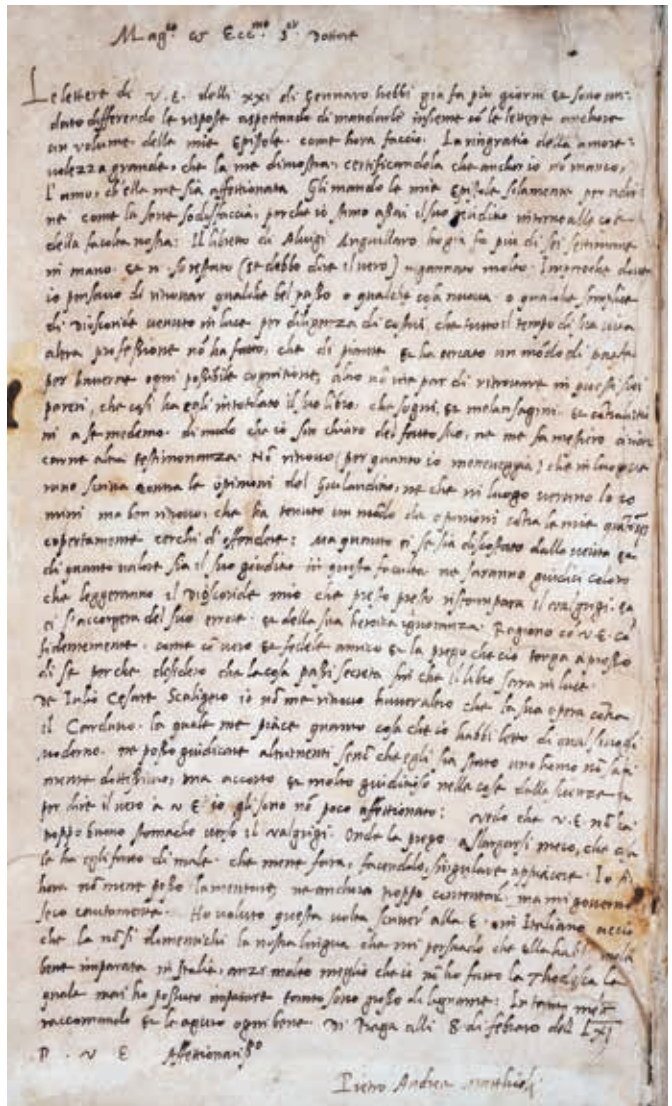
¹²⁶ ESCHENBACH, Wolfram von *Parzival*. Übertragen von Wilhelm Stapel. Hamburg, 1942. KNM, Zámecká knihovna Třebíč.

¹²⁷ „Namenstag 26. VII 43 von Mami. Um 7. Uhr in Radio die Abtreibung Mussolinis gehoert. Buch von Mami bekommen.“

¹²⁸ WALDSTEIN-WARTENBERG, Anna Maria. *Když byla Třebíč ještě valdštejnská = Als Trebitsch noch bei Waldstein war: vzpomínky Starorakušanky na léta 1938 až 1968*. Třebíč, 2014.

si vysoce vážím Vašeho úsudku ve věcech našeho oboru".¹³¹ Obšírně a nepřilíř lichotivě hodnotí knihu Luigiho Squalerma zvaného Anguillara (asi 1512-1570), významného botanika a správce padovské botanické zahrady, a současně slibuje, že vydání jeho vlastních komentářů k Dioskúridovi¹³² vyvrátí Anguillarovy omyly a jeho „hrdinskou nevědomost".¹³³ Půvabné je Mattioliho závěrečné osvětlení, proč tentokrát píše Cratonovi italsky. Aby totiž Crato nezapomněl tento jazyk, kterému se v Itálii dobře naučil, jak se měl Mattioli možnost přesvědčit. Rozhodně prý mnohem lépe, než se sám autor dopisu byl schopen naučit německy. Podle vlastních slov byl na to příliš „velké dřevo".¹³⁴

-šíp-

Dopis Pietra Andrey Mattioliho adresátovi knižního daru Johannu Cratonovi z Krafftheimu z 8. února 1561

131 „... perche io stimo assai il suo giuditio intorno alle cose della facolta nostra.”

132 Bezespou se jednalo o edici z roku 1563: MATTIOLI, Pietro Andrea. *I discorsi di m. Pietro And. Matthioli Sanese, medico del sereniss[imo]. principe Ferdinando archiduca d'Austria* [et]c. ne i sei libri di Pedacio Dioscoride Anazarbeo della materia medicinale ... Benátky, 1563.

133 „... ne saranno giudici celeri che leggeranno il Dioscoride mio che presto presto ristampara il Valgrigi. ed ei s'accordera del suo errore. et della sua heroica ignoranza.”

134 „Ho voluto questa volta scriver' alla Eccellenza in Italiano accio che la non si dimentichi la nostra lingua che mi persuado che Ella habbi molto bene imparata in Italia. anzi molto meglio che io non ho fatto la Thodisca la quale mai ho potuto imparare tanto sono grosso di legname.” Za korektury transliterace Mattioliho dopisu srdečně děkují dott. Lauře De Barbieri.

Užil zklidňující klystýr, což mu prospělo...

Profesor medicíny na královecké univerzitě **Mathias Stoius ml. (1526–1583)**¹³⁵ studoval ve Wittenbergu a bydlel v domě Martina Luthera. Byl pětkrát jmenován rektorem univerzity v Královci a zastával úřad osobního lékaře pruského vévody Albrechta. Císař Karel V. jej povýšil do šlechtického stavu.

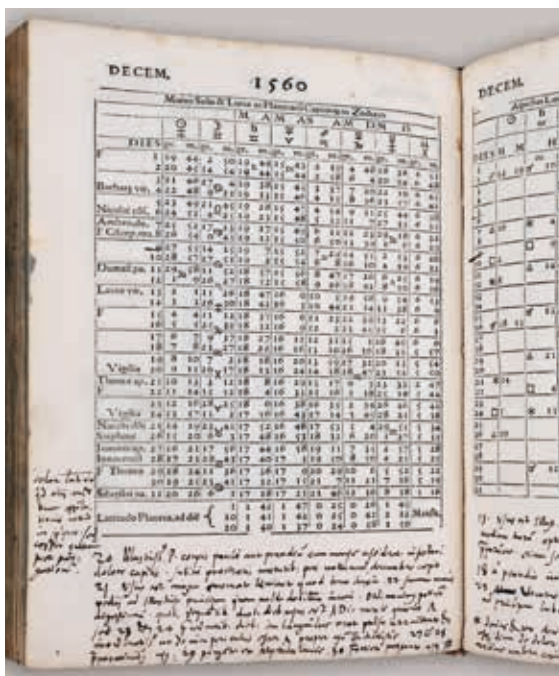
Ze Stoiovy pozůstalosti se v pražské Nostické knihovně dochovalo na 55 svazků (59 titulů), označených nejčastěji jeho podpisem na titulním listě nebo iniciálovým supralibros na přední desce. Z obsahového hlediska je nejzajímavější kalendář na léta 1552–1562 od Pietra Pitatiho, který Mathiasi Stoiiovi sloužil jako diář a zápisník.¹³⁶ Zaznamenával si do něj nejen astronomická měření, úmrtí významných osob, svých známých a příbuzných, ale rovněž důležité události svého profesního života či zdravotní problémy členů pruské vévodské rodiny. Kupříkladu k 20. až 30. prosinci 1560 je připojena rozsáhlá a podrobná rukopisná poznámka týkající se průběhu onemocnění vévody Albrechta, včetně Stoiových záznamů o léčbě:

„20. [prosince] Krátce před snídání začala nejjasnějšího knížete, když ke stolu usedl, trápit bolest hlavy. Zvracel a zbaven sil počal umdlévat.

21. [prosince] Ráno užil zklidňující klystýr, což mu prospělo.

22. [prosince] Brzy ráno jsem se vrátil k nejjasnějšímu knížeti, jehož jsem nalezl velmi zesláblého. Předepsali jsme silný lék na zažívání, který užíval po následující dva dny (V den Narození [Páně] odpočíval), avšak 23. a 24. (v předchozí dny) byl malátný, měl přerušovaný a nepravidelný tep, takže byl v nebezpečí života (proto přijal Eucharistii).“¹³⁷

-šjp-

Přípisky lékaře Matthiase Stoiia ml. o zdravotním stavu Albrechta I. Pruského a o průběhu léčby z 20.-30. prosince 1560

135 ANSELMINO, Thomas. *Medizin und Pharmazie am Hofe Herzog Albrechts von Preussen: (1490–1568)*. Heidelberg, 2003.

136 PITATI, Pietro. *Almanach novum Petri Pitati ... ad annos undecim incipiens ab anno ...1552 usque ad annum 1562. Isagogica in celestem astronomicam disciplinam, tractatus tres ...* Benátky, 1551. KNM, Nostická knihovna, sign. eg 530.

137 „20 Illustriss[imus] P[rin]ceps. coepit paulo ante prandiu[m] cum mensa[m] assideret infestari dolore capitis. subito prostratis uirtutib[us]: per uomitum, decumbere coepit. 21 Vsus est mane enemate leniente quod bene duxit. 22 summo mane redij ad Illustriss[imum] principem quem ualde debilem inueni. Ordinavimus potiss[imum] digestivas quib[us]. seque[n]tib[us] duob[us] dieb[us] usus est / Die natali quieuit / sed 23. [et] 24. p[er]cedentib[us]: dieb[us]: ita languidus erat pulsu intermittente [et] inordinatissimo ut de uita periculo[m] esset / propter usu[m] Eucharistiae.“

O oběžích nebeských sfér

Koperníkovo životní dílo *O oběžích nebeských sfér* (*De revolutionibus orbium coelestium*) vyšlo poprvé v roce 1543 v Norimberku a podruhé v roce 1566 v Basi-leji.¹³⁸ Hned v první kapitole Mikuláš Koperník (1473–1543)¹³⁹ přináší nový pohled na vesmír – Země není nehybným středem, kolem kterého obíhají Slunce a planety, ale Země spolu s planetami obíhá kolem Slunce. Ve čtvrté kapitole pak vysvětluje zákonitosti pohybu Měsíce kolem Země. Celá kniha je opatřena velkým množstvím rukopisných výpočtů, náčrtků a bohatými poznámkami, které Koperníkův text doplňují a rozpracovávají. Do fondu klementinské jezuitské knihovny se tento vzácný exemplář dostal z pozůstalosti Tychoh Brahe (1546–1601),¹⁴⁰ jak uvádí jezuitský přípisek datovaný rokem 1642: „*Ex Bibliotheca et Recognitione Tichoniana*“.

Ještě v roce pětistého výročí Koperníkova narození v roce 1973 panovalo přesvědčení, že autorem rukopisných poznámek je Tycho Brahe.¹⁴¹ Díky vytrvalému zkoumání Owena Gingericha a Roberta Westmana¹⁴² v letech 1973–1978 dnes víme, že Brahe tuto knihu po velkém a dlouhotrvajícím úsilí získal z dědictví **Paula Witticha (ca 1546–1586)**¹⁴³ a tím, kdo velmi pečlivě celou knihu v marginálních poznámkách okomentoval, byl právě tento matematik a astronom pocházející ze slezské Vratislavi, který zemřel v pouhých čtyřiceti letech. Velké množství rukopisných poznámek, výpočtů a náčrtků v knize vede k všeobecně uznávané domněnce, že Wittich měl v úmyslu vydat rozšířené a okomentované Koperníkovo stěžejní dílo; předčasná smrt mu to ale znemožnila.

-vac-

Rukopisné komentáře astronoma Paula Witticha k textu knihy

138 KOPERNÍK, Mikuláš. *De revolutionibus orbium coelestium Libri VI*. Basilej, 1566. NK ČR, sign. 14 B 16.

139 Narozen v Toruni, astronom, matematik, právník, strateg a lékař, římskokatolický duchovní a tvůrce heliocentrické (sluncestředné) teorie. HAUBELT, Josef. *Mikuláš Kopernik*. Praha, 1974.

140 Dánský astronom, astrolog a alchymista, zemřel v Praze. ONGARO, Francesco. *Muž, který pohnul oblohou: Tycho de Brahe a jeho osud*. Praha, 2009.

141 KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Ex Bibliotheca Tichoniana Collegii soc. Jesu Pragae ad S. Clementem*. Uppsala, 1933, s. 16, č. 11; HORSKÝ, Zdeněk. *Mikuláš Kopernik: profil významné osobnosti renesanční doby*. Praha, 1973.

142 GINGERICH, Owen, WESTMAN, Robert S. The Wittich Connection, Conflict and Priority in Late Sixteenth-Century Cosmology. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 78 (1988), No. 7. Philadelphia, 1988; GINGERICH, Owen. *An annotated census of Copernicus' De revolutionibus*. Leiden, 2002; GINGERICH, Owen. *The book nobody read, chasing the revolutions of Nicolaus Copernicus*. New York, 2004.

143 Narozen ve slezské Vratislavi, matematik a astronom, autor geoheliocentrického modelu. CHRISTIANSON, J. R. *On Tycho's Island: Tycho Brahe and his assistants, 1570–1601*. Cambridge, 2000.

Tuto tedy Chronologii, já synu svému Adamovi svěřuji...

Knihovna **Václava Budovce z Budova**, vysoce vzdělaného člena jednoty bratrské, byla jako majetek jednoho z předních účastníků stavovského povstání popraveného roku 1621 na Staroměstském náměstí konfiskována.¹⁴⁴

Posléze její část získal pro svou knihovnu na zámku ve Smečně Jaroslav Bořita z Martinic (1582–1649).¹⁴⁵

Václav Budovec studoval na řadě zahraničních univerzit a své rozsáhlé jazykové vědomosti rozšířil během let 1577–1581,

kdy působil jako hofmistr císařského velvyslance u dvora tureckého sultána v Cařihradě, o turečtinu a arabštinu. Věnoval se rovněž studiu koránu a dějinám osmanské říše.

Kniha německého protestantského teologa a historika Abrahama Buchholzera (1529–1584) *Cronologia, hoc est Annorum supputatio*¹⁴⁶ není označena obvyklým razítkem smečenské zámecké knihovny, ale stručným vlastnickým připskem benešovské piaristické školy: „*Bibl[iothec]ae Bene-schow[iensis]. S[cholarum]. P[ri]arum.*“¹⁴⁷ Rozsáhlý přepis Václava Budovce v úvodu knihy, pokrývající souvisle předešlá a rub i líc předsádky, je na první pohled její anotací a současně komparační recenzí srovnávající její kvality s knihami obdobného obsahu. A jako recenzi ji pisatel v záhlaví rovněž označil: *Iudicium Uuenceslai Budouecz de Chro[no]log[ia]: Ab[ra]hami: Buch[olzeri].*“ (*Úsudek Václava Budovce o Chronologii Abrahama Buchholzera*). Přibližně v polovině připsu se Budovec náhle obrací ke svému synovi Adamovi a celý text se mění v obsírnou dedikaci adresovanou právě jemu. Kniha měla Adamu Budovcovi sloužit jako referenční literatura, až pokročí ve znalosti latiny. Avšak nejen jemu, jak jeho otec dodává, ale také jiným učencům.¹⁴⁸

Závěr hodnocení knihy připsané Václavem Budovcem z Budova jeho synu Adamovi a titulní list knihy

-šíp-

144 REJCHRTOVÁ, Noemi, BUDOVEC Z BUDOVA, Václav. *Václav Budovec z Budova*. Praha, 1984.

145 MAŠEK, Petr. Zámecké knihovny z okolí Slaného. In: *Slanský obzor: ročenka Musejního spolku v Slaném*. Slaný, 2012, s. 58–73.

146 BUCHHOLZER, Abraham. *Cronologia, hoc est Annorum supputatio continua serie deducta ab orbis conditi primordiis, vsque ad exilium Israelitarum in Babylone ... studio et opera Abrahami Bucholzeri*. Heidelberg, 1594. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 63 E 33.

147 BARTUŠEK, Václav. Z dějin piaristického knihovnictví v Benešově. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 3. odborné konference, Olomouc 5. – 6. října 1993*. Olomouc, 1993, s. 66–71.

148 „*Hanc ergo Chronol[ogiam]: ego Filio meo Adamo com[m]endo, ut cu[m] fecerit maiores in lingua lat[ina]: p[ro]gress[us]. quotiescu[m]q[ue] ipse imo et alijs q[ui] docti sibi esse vident[ur] Biblia S[acra]. Legeri[n]t (ex quibus certe quotidie aliq[ui]d legendu[m] et anima hoc pane quotidiano alenda e[st]) quoties inquam legerint, ut inspiciant ha[n]c Chronol[ogiam]: et audia[n]t de ea re qua[m] legu[n]t admirabilia sum[m]oru[m] uiroru[m] iudicia, et uidea[n]t q[ui]d tum temporis Mu[n]dus et q[ui]d Eccl[esi]a egerit.*“

Interlineární překlady latinských vět do němčiny a marginální poznámky Daniela Škréty v ozdobných rámcích

Známy strýc známějšího synovce

Cvičebnice latiny *Colloquia*¹⁴⁹ španělského humanisty a filozofa Juana Luise Vives (1492–1540), která se do KNM dostala jako dar s dalšími svazky březnické zámecké knihovny, leží provenienčně na hranici dvou tematických skupin této výstavy. **Daniel Škréta Šotnovský ze Zavořic († před 14. 5. 1629)** s ní pracoval v době svých studií na gymnáziu ve Zhořelci (1590–1593), což jí přirozeně řadí mezi učebnice.¹⁵⁰ Současně se však jedná o dotýkanou památku významné osobnosti českých dějin. Významné nejen proto, že Daniel Škréta byl strýcem známého českého barokního malíře Karla Škréty (1610–1674), ale především pro jeho aktivní účast na stavovském povstání. V letech 1603–1619 zastával úřad sekretáře při české komoře, roku 1615 byl zvolen defenzorem dolní konzistoře a 1618 direktorem za městský stav. Roku 1621 byl odsouzen ke ztrátě hrdla i majetku, ale podařilo se mu uprchnout ze země a posléze v Gdaňsku dosáhnout úřadu radního sekretáře.

Student Daniel Škréta si mezi řádky půvabných latinských dialogů fiktivních postav (velmi často dětí a jejich preceptorů) pečlivě vpisoval německé překlady. Na prázdné okraje stran zapisoval poznámky k latinské prozódii a řečnickým figurám, které patřily k učební látce na raně novověkých akademických gymnáziích.¹⁵¹ Podle ozdobných štítků, kterými Škréta zdobil okraje své učebnice, se zdá, že výtvarné nadání bylo v rodině Škrétů dědičné.

-šíp-

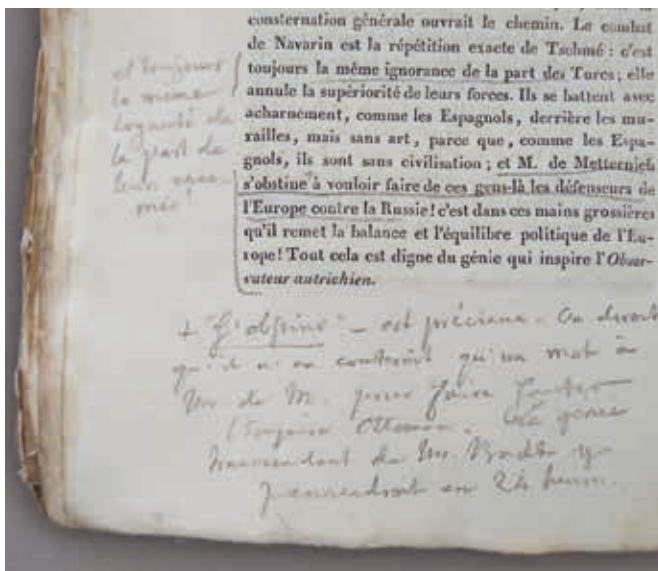
149 VIVES, Juan Luis. *Colloquia, sive Exercitatio Latinae linguae Ioannis Lodovici Vivis Valentini* ... Norimberk, 1593. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 63 F 5.

150 FEJTOVÁ, Olga. *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*. Praha, 2014, s. 132–133. TRUHLÁŘ, Antonín, HRDINA, Karel, HEJNIC, Josef, MARTÍNEK, Jan. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě = Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, 5. díl S–Ž. Praha, 1982, s. 279.

151 DORNAU, Caspar. *Gymnasi Gorlicens[is]. disciplina et doctrina edita a Caspare Dornavio*. Zhořelec, 1609.

Jedno slovo pana Metternicha

Kancléřova knihovna na zámku Kynžvart vydává svědectví o svém zakladateli, vášnivém čtenáři, **Klementu Metternichovi (1773-1859)**, který je řazen díky svému mimořádnému diplomatickému umu mezi nejvýznamnější politiky první poloviny 19. století. Jakou vědomostní základnu kancléř měl a jakými intelektuálními schopnostmi vládl, ukazují nejen archivy po celé Evropě; svébytný a neopomenutelný odkaz ve své celistvosti představují rozsáhlé sbírky jeho bývalého západočeského

Poznámky kancléře Metternicha sarkasticky reagují na tvrzení Dufoura de Pradt, bývalého sekretáře Napoleona Bonaparte.

sídla.¹⁵² V jejich jádru nacházíme skupinu knih svědčících o percepci Orientu jak Metternichem, tak jeho současníky. Příkladem s nejojnějšími Metternichovými poznámkami je kniha Dominiquea Georgese Frédérica Dufour de Pradt *Intervention armée pour la pacification de la Grèce*.¹⁵³ Dufour de Pradt (1759–1837) byl francouzský duchovní a velvyslanec, sekretář Napoleona Bonaparta, biskup v Poitiers, který po napoleonských válkách vydal sérii knih, v nichž se zabývá rusko-asijskou hrozbou Evropě. Autor v díle horuje za politickou emancipaci Řeků, kterou považuje za cíl „civilizace“. Když se Pradt dožaduje vyhnání muslimů z Balkánského poloostrova, protože jen tak by zde mohla být vytvořena nová civilizovaná společnost, dodává, že vyhnání „krutých Turků“ by mělo být uskutečněno „za nadšeného souhlasu Evropy“. Na toto kancléř sarkasticky poznamenává „civilisée“.¹⁵⁴ O tom, že Pradtův jednostranný přístup Metternicha iritoval svědčí poznámky na straně 118, kde Pradt kritizuje Metternicha za to, že se zdráhá udělat z tohoto lidu (Řeků) obránce Evropy proti Rusku. Metternich k tomu poznamenává: „se zdráhá – to je milé. Člověk by řekl, že by stačilo jedno slovo pana Metternicha, aby podle něj Turecká říše skákala. Znameníť génius pana Pradta by to dokázal během 24 hodin.“¹⁵⁵

-jad-

152 Klemens Wenzel Nepomuk Lothar Metternich, kníže Metternich-Winneburg, 1773–1859, vévoda z Portely, hrabě na Kynžvartě, Plasích a Johannisbergu, rakouský kancléř v letech 1821–1848, rakouský ministr zahraničí v letech 1809–1848. Blíže viz: ŠEDIVÝ, Miroslav. Kynžvart kancléře Metternicha. In: PAVELEC, Petr, ed., GAŽI, Martin, ed., HAJNÁ, Milena, ed. *Ve znamení Merkura: šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice, 2020, s. 492–511.

153 PRADT, Dominique George Frédéric Dufour de. *Intervention armée pour la pacification de la Grèce: Système permanent de l'Europe à l'égard de la Russie*. Paříž, 1828. NPÚ, Zámecká knihovna Kynžvart.

154 *Ibid.*, s. 106: Ve smyslu „za nadšeného souhlasu civilizované Evropy“.

155 *Ibid.*, s. 118: „s'obstine – est précieux. On dirait qu'il n'en conteroit qu'un mot à M[onsieur]. de M[etternich]. pour faire sauter l'Empire Ottoman. Le génie transcendant de M[onsieur]. Pradt y parviendroit en 24 heures.“

Dobrý inkoust

První knihovník Národního muzea **Václav Hanka (1791-1861)** je znám širší veřejnosti často pouze v souvislosti se vznikem některých českých literárních falz z první poloviny 19. století, a to navzdory skutečnosti, že se jednalo o nezpochybnitelně významnou osobnost evropské slavistiky.¹⁵⁶ KNM uchovává ve svých fondech část Hankovy knižní sbírky a rovněž řada knih, které patřily k muzejním akvizicím, obsahuje jeho rukopisné záznamy doplňující jména autorů u anonymně vydaných děl, popřípadě poznámky korigující či doplňující vlastní text knihy.

Do exempláře francouzského soupisu evropských knihkupců a knihtiskařů¹⁵⁷ doplnil kromě opisu části katalogu knihovny pražské metropolitní kapituly,¹⁵⁸ archivu téže instituce¹⁵⁹ a soupisu 32 knih z knihovny rytíře Jana Norberta z Neuberka¹⁶⁰ rovněž recept na přípravu železitoduběnkového inkoustu, na který Hanka současně odkázal v přípisu na rubu patitulu: „Dobrý inkaust str. 92“ Nad referenční poznámku zaznamenal, že k přípravě jednoho mázu (1,42 litru) inkoustu je třeba 10 lotů (175 g) duběnek.

Podle receptu zapsaného Hankovou rukou bylo třeba použít k výrobě inkoustu nejlepší duběnky ze syrského Aleppa, železo rozpuštěné v kyselině sírové, arabskou gumu, vinný ocet a vodu. Základem byla čtyřiaadvacetihodinová macerace nahrubo rozdrcených duběnek ve vodě a vinném octu. Následně se do směsi vmíchávaly zbývající suroviny.

-šíp-

Recept na výrobu inkoustu zapsaný Václavem Hankou do francouzského soupisu evropských knihkupců a knihtiskařů

156 FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce 2, H-L. Dodatky k LČL 1, A-G. Svazek I, H-J.* Praha, 1993, s. 57-63.

157 *Tableau des libraires, imprimeurs et éditeurs de livres des principales villes de l'Europe ...* Paříž, 1804. KNM, Sbirka starých tisků, 63 E 32.

158 Jedná se o 102 položky nadepsané: „e *Catalogo bibliothecae Capituli Prag[ensis].*“

159 Obsah archivní signatury F nadepsaný: „in *archivo Capituli prag[ensis].*“

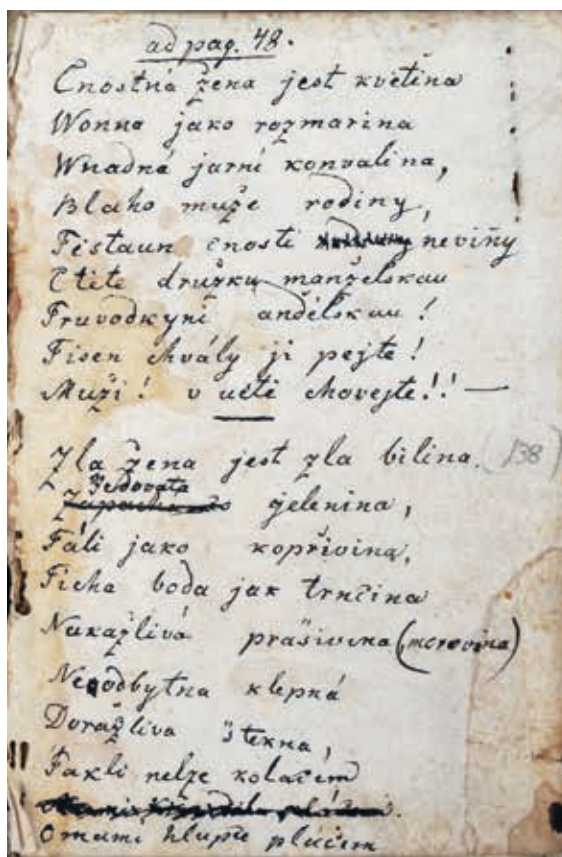
160 Nadepsáno: „u *Pana Rytíře z Neubergh.*“

Zlá žena jest zlá bylina...

Sales Poetici, Proverbiales et Jocosi Giuseppa Gattiho pochází ze sbírky bibliofila Bohuslava Duška (1886–1957), jehož manželka Hermína knižní sbírku darovala jako celek Národnímu muzeu.¹⁶¹ Již Dušek dle zápisu na předešlé knihy odhalil, že kratochvilné básně v mládí patřily budoucímu zakladateli moderního českého dějepisectví **Františku Palackému (1798–1876)**, který v knize zanechal několik svých překladů básní do češtiny,¹⁶² např. básně vytištěné na straně 138 zní:

„Zlá žena jest zlá bylina,
Jedovatá zelenina,
Pálí jako kopřivina,
Tichá voda jak trčina
Nakažlivá prašivina (morovina)
Neodbytná klepná
Dorážlivá štekna,
Pakli nelze koláčem
Omámí hlupě pláčem.“

O Palackého mládí jsme poměrně dobře informováni. Vzdělával se nejdříve u svého otce, který byl učitelem. Vystudoval zámeckou školu v Kunvaldu, latinskou školu v Trenčíně a evangelické lyceum v Prešpurku. Léta 1819–1823 strávil jako vychovatel v uherských šlechtických rodinách, což mu umožnilo dále se vzdělávat. Zpočátku měl velké literární ambice – napsal několik básní i rozsáhlejších literárních děl (např. tragédii o Kateřině Veliké), avšak žádné nedokončil. Pořídil ovšem velmi kvalitní český překlad *Ossianových zpěvů* – podvržených básnických próz z keltských dějin Skotska od Jamese Macphersona (1736–1796). Kolem roku 1820 se Palacký začal zajímat o historiografii, nechal se zaměstnat u Josefa Dobrovského a odešel do Prahy. Postupně se vypracoval na oficiálního stavovského historiografa a v letech 1836–1867 vydával nově pojaté české dějiny pod názvem *Geschichte von Böhmen*. V roce 1848 nakrátko vstoupil do politiky a zúčastnil se Kroměřížského sněmu. Již na počátku šedesátých let 19. století byl označován titulem „Otec národa“, protože jakožto dějepisec *de facto* stvořil ideovou základnu českého národa.¹⁶³

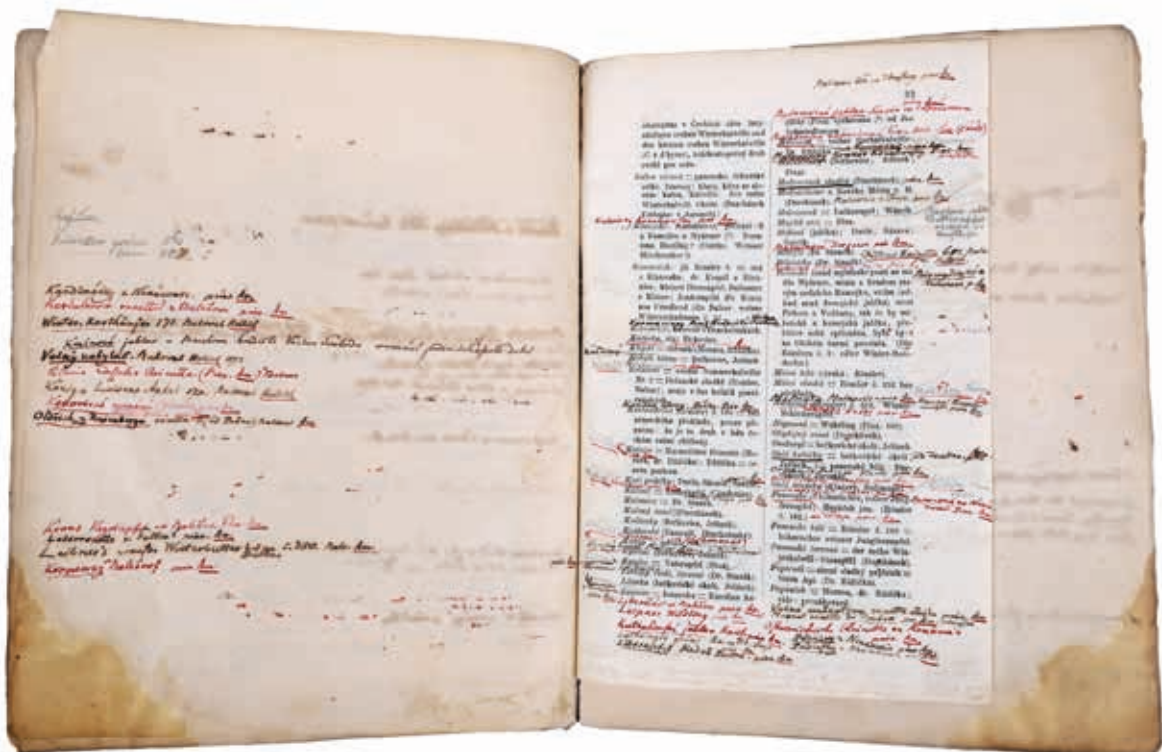
Rukopis Františka Palackého na zadním předešlé knihy

-vla-

161 GATTI, Giuseppe. *Sales Poetici, Proverbiales et Jocosi*. Vídeň, 1703. KNM, Knihovna Bohuslava Duška, sign. Dušek 298.

162 Za identifikaci Palackého rukopisu patří naše díky pravnukevi Františka Palackého Václavu Macháčkovi-Riegerovi.

163 K Palackému naposledy: ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Praha, 2009.

Amerlingovy přípisky a aktualizace v jeho vlastním díle o ovocnářství

Jména ovoce lidu známého

Karel Slavoj Amerling (1807–1884), původním vzděláním lékař, byl jedním z posledních českých vzdělanců s renesančně univerzálním rozhledem a záběrem.¹⁶⁴ Proslul především svými pedagogickými aktivitami ve vzdělávacím ústavu Budeč a jako ředitel *Ústavu idiotů Jednoty paní sv. Anny* na Hradčanech. Amerling založil v areálu školy Budeč mezi ulicemi Žitná a VTůních na Novém Městě pražském botanickou zahradu se skleníky, kde studenti Budče v rámci praktické výuky inspirované pedagogikou Komenského sami pěstovali ovoce, zeleninu a léčivé byliny. Amerlingův exemplář jeho díla *Budoucnost ovocnictví a ovocnářství českého* doplněný jeho vlastními rukopisnými korekturami a dodatky svědčí o autorově setrvalém zájmu o oblast botaniky a pomologie.¹⁶⁵ S ohledem na množství rukopisných doplňků je možné, že se jedná o podklad k zamýšlenému, avšak nikdy nerealizovanému druhému vydání tohoto dílka. Zvláštní pozornost věnoval Amerling názvosloví, a to nejen v oblasti botaniky. Sám byl autorem řady terminologických novotvarů v oblasti přírodních věd. Na závěr své *Budoucnosti ovocnictví* připojil přehled lidové pomologické nomenklatury, v níž převládá regionální názvosloví pro různé odrůdy jablek. Nalézáme mezi nimi *Kozí prdelky* (Davle, Sázava), *Měkejše*, *Miliňátko*, *Ovčí hubičky* (Beřkovice) nebo *Papouška* (Morava). Informaci o posledním ze zmiňovaných názvů obdržel Amerling od lékaře dr. Růžičky ze Sádku, jehož dopis obsahující soupis pomologického názvosloví pro jablka a hrušky z oblasti Vizovic se dochoval založený v knize.

-Šíp-

164 HOFFMANNOVÁ, Eva, AMERLING, Karel. *Karel Slavoj Amerling*. Praha, 1982.

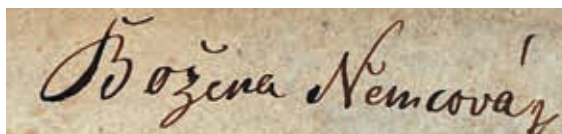
165 AMERLING, Karel Slavoj. *Budoucnost ovocnictví a ovocnářství českého*. Praha, 1871. KNM, Sbirka starých tisků, sign. 63 C 48.

Pověsit zuby na hřebík

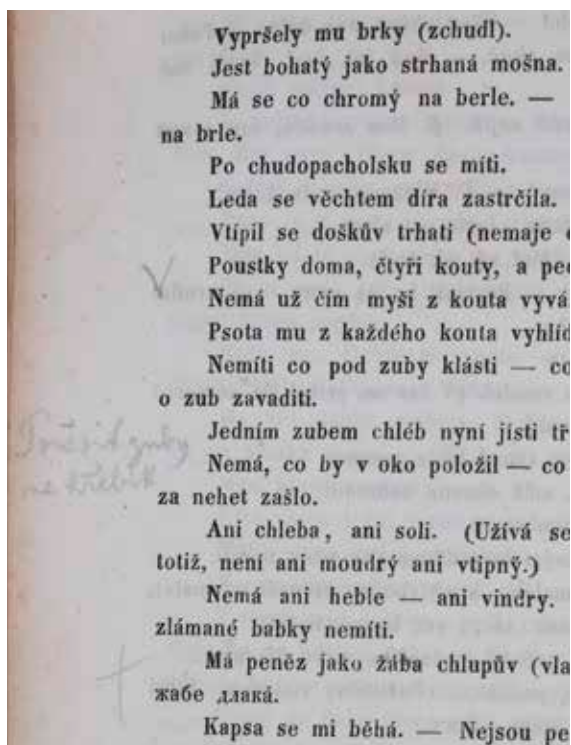
Příslloví hrála v díle spisovatelky **Boženy Němcové (1820–1862)** důležitou roli coby inspirační zdroj. Uplatnila je hojnou měrou i ve své nejznámější knize *Babička*. Jejich prostřednictvím promlouvá ústy hlavní hrdinky celoživotní moudrost, která ji přesahuje a svými kořeny – dle spisovatelčina názoru – sahá hluboko do dávnověku českého národa.¹⁶⁶ Příslloví tedy u Němcové dokládají starobylost české slovesnosti.

Ke svazku *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* od básníka, překladatele a profesora slavistiky na vratislavské a pražské univerzitě Františka Ladislava Čelakovského (1799–1852)¹⁶⁷ však Boženu Němcovou pojilo silnější pouto než jen zájem o tuto problematiku. Byla s Čelakovským v korespondenčním kontaktu a sama mu řadu přísloví zaslala. Dokládá to také její dopis odeslaný z Nymburka 27. července 1848,¹⁶⁸ v němž Čelakovskému podává základní etnografické informace o Chodech, které nazývá *Buláky*, se zvláštním zřetelem k chodskému nářečí, pohádkám a v neposlední řadě také k místním příslovím. V dopise jich uvádí celkem třiadvacet. Čelakovskému tedy Němcová přispěla výsledky svých folkloristických výzkumných cest.

Nejslavnější česká spisovatelka si ve svazku nejen podtrhávala a zatrhlávala přísloví, která jí zaujala, ale současně na okraj stránky doplňovala nová, která se jí podařilo sebrat. Mezi jinými také přísloví, jehož pravý smysl měla bohužel v závěru života pocítit vrchovatou měrou: *Pověsit zuby na hřebík*, tedy zakoušet zlé časy a nouzi.

Podpis Boženy Němcové na přední předsádce knihy

Vypršely mu brky (zchudl).
Jest bohatý jako strhaná mošna.
Má se co chromý na berle. —
na brle.
Po chudopacholsku se míti.
Leda se věchtem díra zastrčila.
Vtípl se doškův trhati (nemaje
Poustky doma, čtyři kouty, a pe
Nemá už čím myši z kouta vyvá
Psota mu z každého kouta vyhlíd
Nemíti co pod zuby klásti — co
o zub zavaditi.
Jedním zubem chléb nyní jísti tř
Nemá, co by v oko položil — co
za nehet zašlo.
Ani chleba, ani soli. (Užívá se
totiž, není ani moudrý ani vtípný.)
Nemá ani heble — ani vindry.
zlámané babky nemíti.
Má peněz jako žába chlupův (vla
жабе даяка.
Kapsa se mi běhá. — Nejsou pe

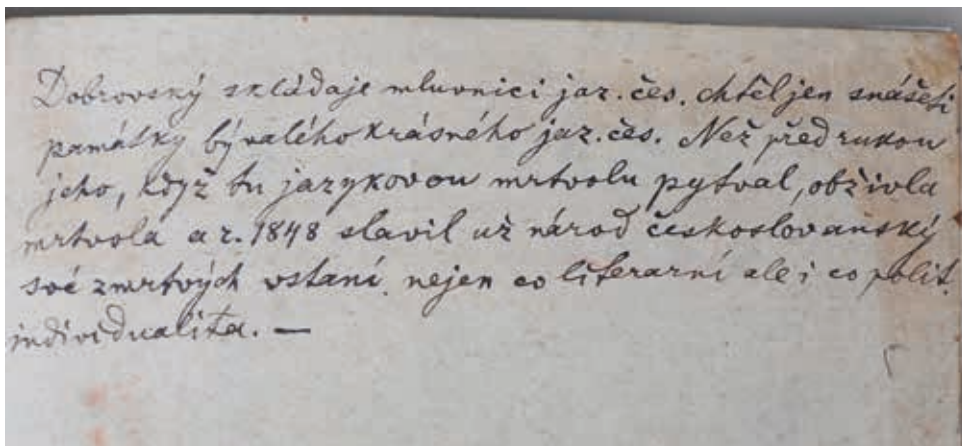
Příslloví „Pověsit zuby na hřebík“ připsané majitelkou knihy Boženu Němcovou na okraj stránky

-šip-

166 JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Božena Němcová: příběhy – situace – obrazy*. Praha, 2007, s. 140 a 142.

167 ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel*. Praha, 1852. KNM, Sbíрка starých tisků, sign. 63 C 63.

168 NĚMCOVÁ, Božena et al. *Božena Němcová – Korespondence 1. 1844–1852*. Praha, 2003, s. 95–99.

Přípisek Jana Kovářika (1829–1905) na přední předsádce

Když tu jazykovou mrtvolu pitval

Přípisek **Jana Kovářika**, nadšeného vlastence a profesora českého jazyka, matematiky a fyziky na českém gymnáziu v Olomouci,¹⁶⁹ vyjadřuje radost nad tím, že se podařilo vzkřísit češtinu i české národní povědomí. „Dobrovský skládaje mluvnici jaz[ylka]. čes[kého]. chtěl jen snášeti památky bývalého krásného jaz[ylka]. čes[kého]. Než před rukou jeho, když tu jazykovou mrtvolu pitval, obživla mrtvola a r. 1848 slavil už národ českoslovanský své zmrtevých vstání nejen co literární ale i co polit[ická]. individualita.“

Kováříkův názor je vepsán na přední předsádku *Zevrubné mluvnice jazyka českého* národního buditele Josefa Dobrovského (1753–1829),¹⁷⁰ který ji německy sepsal a vydal u pražského nakladatele Jana Herrla roku 1809 jako *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen*.¹⁷¹ Tento zdánlivý paradox, kdy mluvnice češtiny, stejně jako i ostatní Dobrovského díla, je psána německy, umožnil, že se jeho myšlenky staly i pro některé další slovanské národy povzbuzením jejich národního uvědomění a inspirací pro spisovné formy jejich jazyků. Dobrovský toto obsáhlé, více než čtyřsetstránkové dílo dlouho připravoval. V té době, na přelomu 18. a 19. století, byla už čeština rozšířena prakticky jen mezi prostými lidmi na venkově – ostatně Kovářikova „mrtvola českého jazyka“ to vystihuje. Dobrovský významně čerpal z jazyka *Bible kralické*, neboť její češtiny si velice cenil.

Od původního vlastníka profesora Jana Kovářika, jehož podpis je na titulní straně, putovala kniha podle grafického exlibris do Společnosti Českého musea pedagogického, která se později přeměnila v Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze. Odtud se dostala do Klementina, do míst, kde její autor studoval. Dnes je součástí fondu Národní knihovny.

-vac

169 *Slovanské gymnázium v Olomouci* (online). [Cit. 2020-07-05.] Dostupné z: <https://www.sgo.cz/osobnosti-a-absolventi-slovanskeho-gymnazia/kovarik-jan>.

170 TÁBORSKÝ, Josef. *Reformní katolík Josef Dobrovský*. Brno, 2007.

171 DOBROVSKÝ, Josef. *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen*. Von Joseph Dobrowsky ... Praha, 1809. NK ČR, sign. 45 E 66.

VII. SMÍCH VZDĚLANÉHO ČTENÁŘE

Mnohé vpisky, které nacházíme ve starých knihách, prozrazují, že jejich majitelům nechyběl smysl pro humor. Často do knih malovali žertovné obrázky, karikatury nebo dokreslovali vytištěné ilustrace za účelem zesměšnění vyobrazené postavy. Setkáváme se také s vtipnými komentáři, básničkami nebo výhrůzkami určenými případnému zloději knihy. Žertovné či satirické projevy nebyly rozhodně omezeny pouze na studentský věk čtenářů.

Pohleďte, jak citlivý nos má ten Luther

Jedním z nejpozoruhodnějších tisků dochovaných ze slavné knihovny **Ferdinanda Hoffmana z Grünpühelu a Střechova (1540-1607)**,¹⁷² který patřil k nejčelnějším osobnostem rudolfínské dvora, je titul *Historia der Augspurgischen Confession*.¹⁷³ Exmplář, jehož autorem je přední luterský teolog a historiograf David Chytraeus (1530-1600), ukrývá vícero pozoruhodností. Jde o výtisk, který zaslal přímo Chytraeus jako dar svému příteli Hoffmanovi.¹⁷⁴ Jedinečnost svazku s luxusní bibliofilskou vazbou potvrzují i rukopisné marginálie psané na přední předsádce.¹⁷⁵

„Když náboženství upadají, počínají sloužit buď upevnění moci v království, nebo břichu, jako se to stalo u judaismu a papežství.“¹⁷⁶

Níže autor pokračuje latinským hexametrem ještě peprněji:

*„Římský papež se vysral do chrámu Páně,
obrovské hovno však Luther zachytit stihl,
Boží stáj vyčistil, vymetl učením spásným.*

*Pohleďte, jaký citlivý nos má ten učený Luther,
exkrement zvěřil a vyhodil: jásejte všichni!“¹⁷⁷*

Autorem ostře jízlivého příspěvku, který naštěstí unikl pozdější jezuitské cenzuře, byl právník, luteránský diplomat, teoretik čarodějnictví, rádce saského kurfiřta Kristiána II. a vyslanec působící na pražském rudolfínském dvoře **Johann Georg Gödelmann (1559-1611)**.¹⁷⁸ Jeho velmi nediplomatické vyjádření snad souviselo i s datem, neboť danou báseň „*napsati ráčil*“ v Praze 1. dubna „*posledního roku boží trpělivosti*“. Všichni tři na knize zainteresovaní protagonisté – Gödelmann, Chytraeus i Hoffman – se velmi dobře znali z působení u císařského dvora či z univerzity v Rostocku.¹⁷⁹

-glo- / -kru-

172 GLONEK, Jiří, KRUIŠINSKÝ, Rostislav. Jazyk a řeč knižních vazeb z hlediska majitele. Sbíрка Ferdinanda Hoffmana z Grünpühelu ve Vědecké knihovně v Olomouci. In: *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*. = *Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles. Jazyk a řeč knihy*. České Budějovice, 2009 s. 481-500.

173 CHYTRAEUS, David. *Historia Der Augspurgischen Confession: Wie sie erstlich berathschlagt verfasst und Keiser Carolo V. übergeben ist, samt andern Religions handlungen, so sich dabey auff dem Reichstag zu Augspurg, Anno M.D.XXX. zugetragen*. Rostock, [1576-1577]. VKOL, sign. 29.036.

174 Dokládá to jeho autograf s věnováním na přední předsádce před titulním listem: „*Dem wolgeborenen Herrn, Herrn Ferdinando Hoffman, Freyherrn Zu Strechau vnd Grünenpühl Erbland Hoffmeister in Steier vnd Erblandmarschalk in Osterreich, vnd Steier, Furst. D. Rath, meinem Gnedigen Herrn.*“

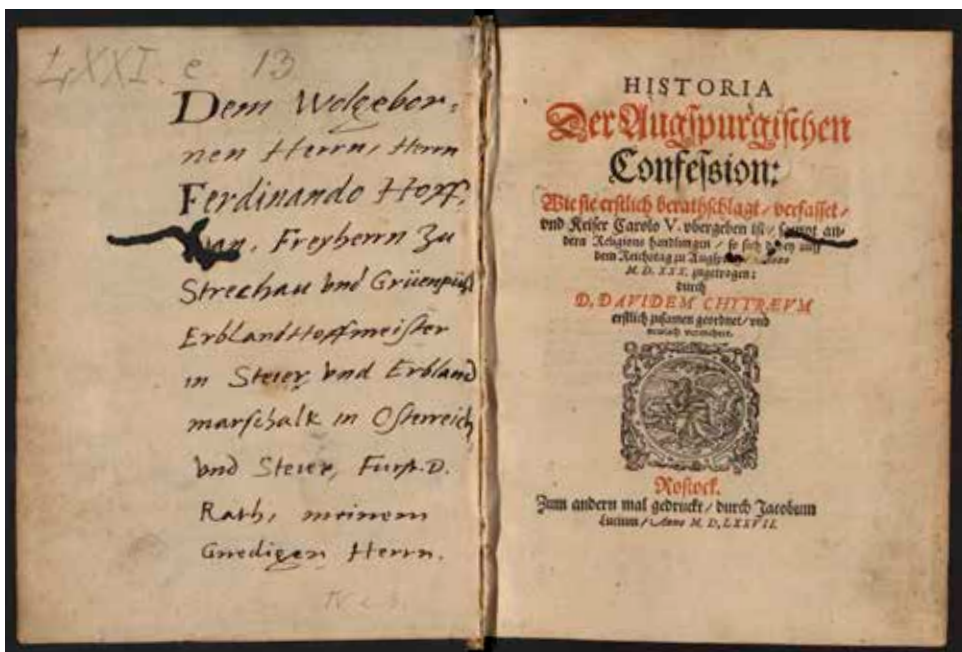
175 Přeložila Mgr. Marta Vaculínová. Ph.D.

176 „*Relligiones [!] quando degenerant, transferuntur vel ad regna stabilienda, vel ad ventrem, prout factum est in Iudaismo et Papatu.*“

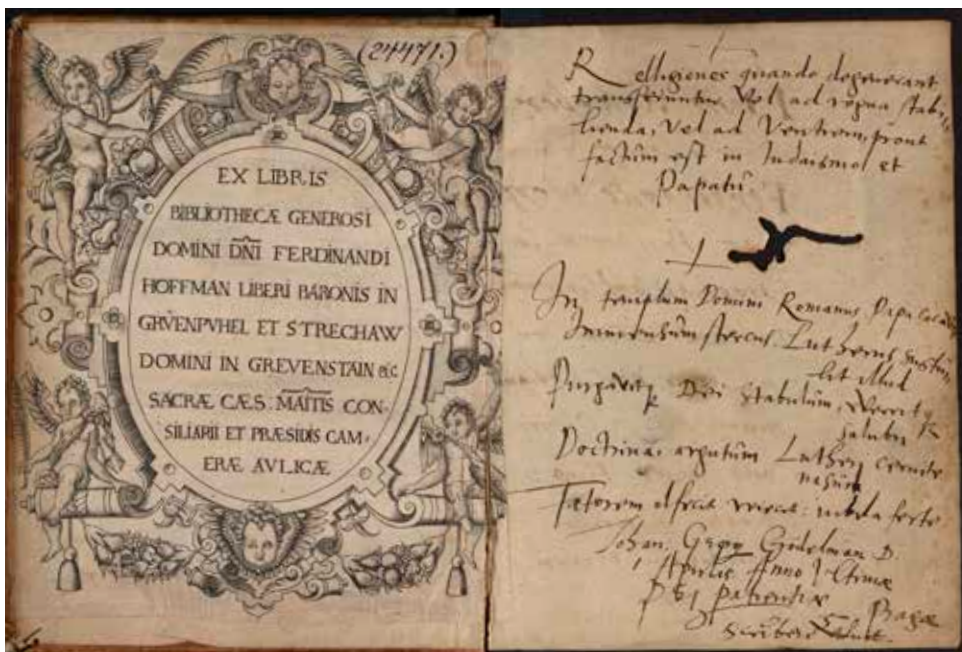
177 „*In templum Domini Romanus Papa cacavit / Immensum stercus, Lutherus sustulit illud / Purgavit[ue]. Dei Stabulum everit[ue]. salubri / Doctrina, argutum Lutheri cernite nasum. / Foetorem olfecit reiecit: iubila ferte.*“

178 *Allgemeine deutsche Biographie, Bd.: 9, Geringwald - Gruber*. Lipsko, 1879, s. 316-317.

179 Blíže HRBÁČOVÁ, Jana, ed., KRUIŠINSKÝ, Rostislav, ed. *Chrám věd a múz: 450 let Vědecké knihovny v Olomouci*. Olomouc, 2016, s. 160-161.

Titulní list a rub přední předsádky s autorovým věnováním Ferdinandovi Hoffmanovi z Grünpühelu a Střechova

Na předeštlí vlevo grafické exlibris Ferdinanda Hoffmana z Grünpühelu, vpravo přípisky Johanna Georga Gödelmanna

Nestřídnost v širokých kapucích a dlouhých vlasech

Jiří Hanuš Lanškrounský z Kronenfeldu († 1614)

byl renesančním mužem nejen dobou, kdy žil, ale také rozsahem profesí, které vykonával.¹⁸⁰ Nejprve působil jako učitel na latinských školách v Poličce a ve Vysokém Mýtě, později jako kněz pod obojí na řadě pražských i mimopražských farností. Byl autorem mnoha příležitostných latinských básní či českých náboženských knih a v neposlední řadě působil též jako tiskař, přičemž vydal více než 40 drobnějších tisků.

Prvotisk *Liber discipuli de eruditione christifidelium*, první sbírky katechetických kázání převora norimberského dominikánského kláštera Johanna Herolta (asi 1386–1468),¹⁸¹ byl podle množství rukopisných poznámek a podtrhávání jednou z knih, z nichž Jiří Hanuš Lanškrounský čerpal inspiraci při práci na svých kázáních. Jeho pozornost upoutala také exempla a příměry (Herolt jich v knize uvádí celkem 104), a to natolik, že popustil uzdu své výtvarné zálibě a k řadě z nich doplnil na prázdné okraje knihy ilustrace. Např. *Pojednání o pýše* (*De superbia*) a kritiku módních výstřelků počátku 15. století, mezi něž patřily také velké nabírané kápě,¹⁸² Hanuš doplnil náčrtem lidské hlavy v rozměrné kapuci. Obrázek psa připojil k textu o několik řádků níže, který přirovnává přepych „dlouhých a mnohých prostrhů“ v kapucích k psovi, jehož vznešenost se prý posuzuje podle dlouhých uší a dlouhé srsti.¹⁸³ Kritiku dlouhých vlasů, které si prý Bůh oškliví, doplnil majitel knihy hlavou vlasatce.¹⁸⁴

—šíp—

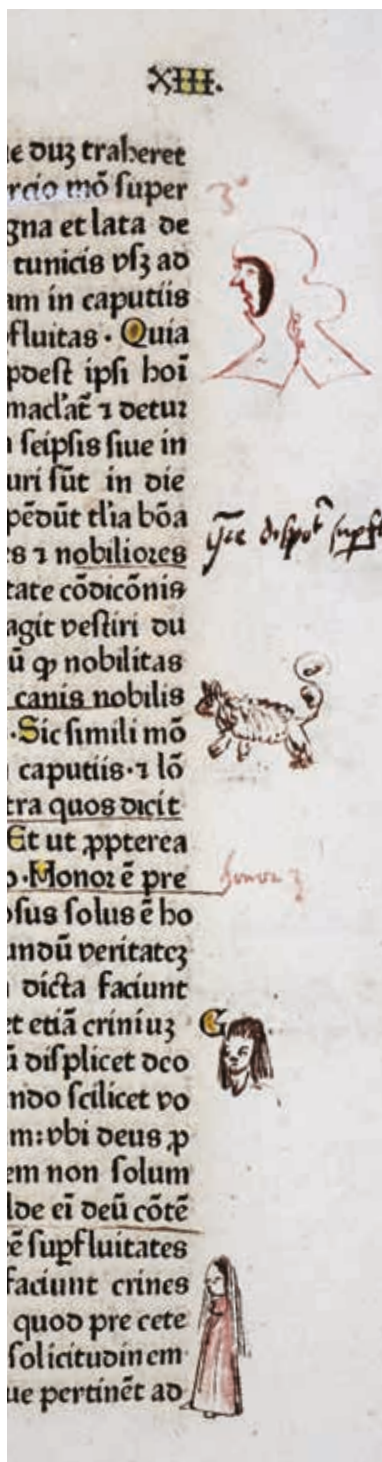
180 JIREČEK, Josef. Jiří Hanuš (Hanus) Landskronský z Kronenfeldu. *Časopis musea království Českého*, roč. 57 (1883), č. 3, s. 472–495.

181 HEROLT, Johannes *Liber Discipuli de eruditione Christifidelium*. Štrasburk, ca 1476. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap 31. Blíže SIGGINS, Ian. *A Harvest of Medieval Preaching: The Sermon Books of Johann Herolt, OP (Discipulus)*. Bloomington, Ind., 2009.

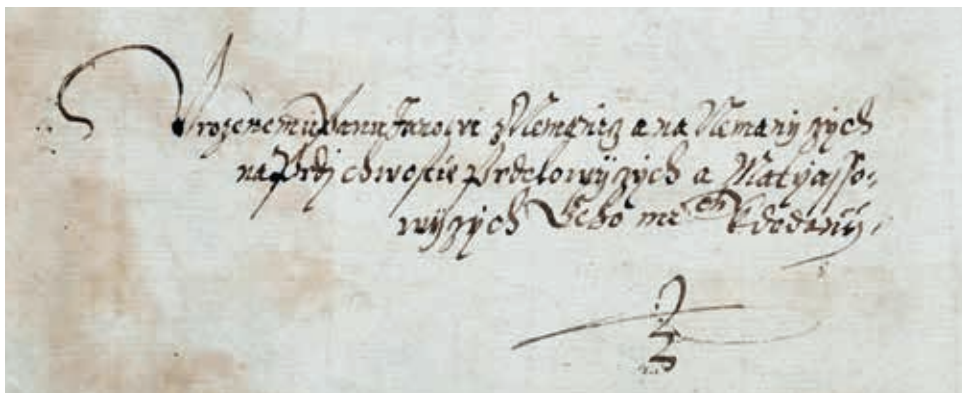
182 „*Tertio mo[re] superfluitas est in illis q[ui] volunt habere caputia magna et lata...*”

183 „*Iste canis nobilis no[m]i[n]atur qui habet lo[n]gos crines et lo[n]gas aures.*”

184 „*Superbia capitis et etiā[m] criniu[m] et maxime in mulieribus et etiā[m] in viris multu[m] displicet deo...*”

Ilustrace Hanuše Lanškrounského z Kronenfeldu připojené k textu kritizujícímu středověké módní výstřelky

Žertovná parodie titulatury fiktivního Jana z Nemanic na zadním předeští

Jan z Nemanic a na Prdichostě

Jedna z nejčastějších stop, kterou čtenáři – tu více, tu méně vzdělaní – zanechali v knihách, nemá paradoxně s četbou knihy ani s jejím obsahem nic společného. Výraz *probatio calami*, tedy „zkouška pera“, označuje širokou škálu čar, čmáranic a někdy i písmen či celých slov. Čtenáři tak využívali prázdného papíru předsádek a vakátů (tedy čistých, nepotíštěných listů v knize) jako makulatury, na níž si rozepisovali pera, zkoušeli, zda je pero správně seříznuté, porovnávali podobu různých variant psaní téhož písmene a vlastního podpisu, jehož odlišné podoby nezřídka pokrývají celou stránku. V řadě případů je zřejmé, že knihy byly po ruce při komponování důležitého dopisu a prázdná stránka posloužila pro koncept oslovení, jehož formě bylo třeba věnovat zvláštní pozornost. Proto také od 15. století vycházely tiskem tzv. formuláře a tituláře, které přinášely vzory úřední i soukromé korespondence (včetně milostných dopisů) i formy oslovení adresátů.¹⁸⁵

Na zadní předešti všeobecného teologického kompendia *Pantheologia*¹⁸⁶ z pera svatého Raineria, dominikánského kazatele 12. století a patrona italského města Pisa, si pravděpodobně jeden z prvních majitelů knihy zapsal ironickou a notně obhroublou parodii epistulární titulatury: „Urozenému panu Janovi z Nemanic a na Nemanicích, na Prdichostě, Prdelovicích a Matyášovicích jeho m[í]l[os]ti k dodání“. Pozoruhodný je fakt, že kniha byla podle rukopisného exlibris na titulním listě součástí knihovny strahovských premonstrátů¹⁸⁷ a následně i pražského arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského z Přestavlk (1749–1830),¹⁸⁸ který knihu daroval Národnímu muzeu. Tento pohoršlivý přípis nedoznal za celou dobu úhony, nebyl odstraněn razurou ani přeškrtán.

–šíp–

¹⁸⁵ Nejstarší česky vydaná kniha kombinující titulář a formulář vyšla tiskem v polovině 16. století: ŠÚD ZE SEMANÍNA, Mikuláš. *Formy Obecné Rozličných Listův, podlé Řádu Království Českého* ... Praha, 1547.

¹⁸⁶ RAINERUS de Pisa. *Prima (Secunda) Pars Pantheologie. Pantheologia, id est Toti[us] theologie summa i[n]comp[ar]abilis ... Rayneri Pisani ...* Lyon, 1519. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 71 C 10.

¹⁸⁷ „Liber Monasterij Montis Syon Comparatus per Ioanne[m] Lohelium Abbatem eiusdem locj.“

¹⁸⁸ Arcibiskupské heraldické razítko Václava Leopolda Chlumčanského z Přestavlk na rubu titulního listu: „WENCESLAUS LEOPOLDUS PRINCEPS ARCHIEPISCOPUS PRAG[ENSIS]. 1824“ VRCHOTKA, Jaroslav. *Dějiny Knihovny Národního muzea v Praze 1818–1892*. Praha, 1967, s. 54.

Z šibenice povládněš!

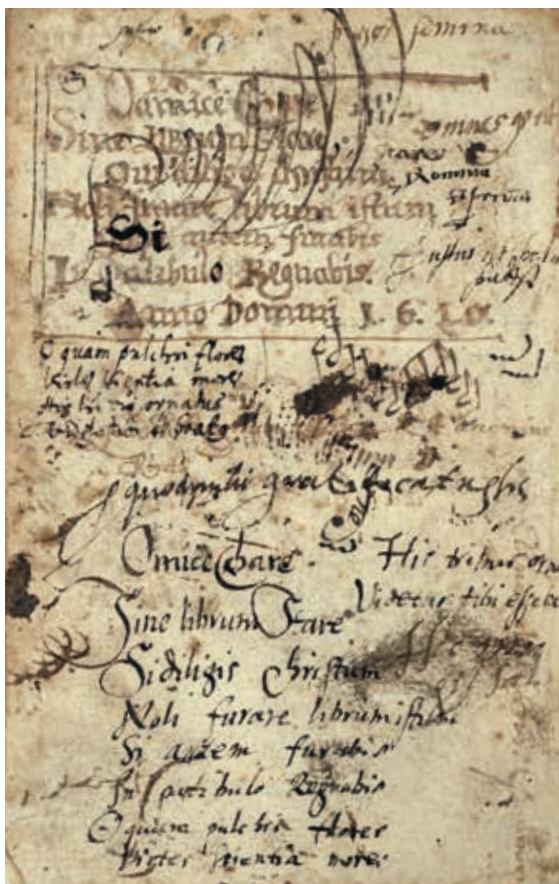
Varování před krádeží knih a kletby, které měly stihnout zloděje, zapisovali vlastníci na jejich stránky od středověku až do moderní doby. Většina čtenářů se už někdy setkala s varováním: „Kdo tu knihu ukradne, tomu ruka upadne.“ Tyto formule měly nejrůznější podobu. Byly psány latinsky i v národních jazycích, velmi často ve verších a nezdědka se obracely ke konkrétním společenským vrstvám: „Ukradne-li mi je žák, bude viset jako pták. Ukradne-li mi je bába, bude viset jako žába.“¹⁸⁹ Varování do vystavené knihy zapsal nejspíš žák jednoho z prvních ročníků některé latinské školy v Čechách. Jedná se totiž o jednoduchý česko-latinský slovník z roku 1597¹⁹⁰ sestavený filologem Petrem Codicillem z Tulechova (1533–1589),¹⁹¹ který měl sloužit začínajícím studentům latiny. Jeden z jeho starších majitelů (je možné, že jich bylo postupně několik) nechal před a za vlastní knižní korpus vevázat prázdné listy pro vlastní poznámky. V závěru knihy sepsal přehled nejběžnějších latinských frází pro každou příležitost. Tento exemplář se dochoval v klášterní knihovně roudnických kapucínů a případného nenechavce měla odradit jednoduchá latinská básnička vyvedená nejprve ozdobným písmem, později (snad dalším majitelem) přeškrtnána a následně velmi zběžně opsána znovu na zadní předsádce:

Ty, s nímž mne přátelství pojí, ponech knihu na pokoji.

Miluješ-li věrně Krista, nepokradeš – věc je jistá.

Pakli knihu ukradneš, z šibenice povládněš.

*Léta Páně 1610.*¹⁹²

Zadní předsádka s rukopisným varováním před krádeží knihy

-šíp-

189 DROGIN, Marc. *Anathema! Medieval Scribes and the History of Book Curses*. Montclair, New Jersey, 1983.

190 CODICILLUS Z TULECHOVA, Petr. *Libellus synonymorum Latinorum una cum vocabulis Bohemicis iuxta seriem litterarum alphabeti dispositis, castigatus per M. Petrum Codicillum*. Praha, 1597. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap. 422.

191 HEJNIC, Josef. Humanistica I. Nálezy ze slánského archivu. In: *Listy filologické / Folia philologica*, roč. 88 (1965), č. 1, s. 81.

192 „O Amice Chare / Sine Librum Stare / Si diligis Christum / Noli furare librum istum / Si autem furabis / In patibulo regnabis. / Anno Domini 1610“

Das bin ich

V historických fondech Národní knihovny je uložen ilustrovaný tisk *Kleine Biblia, vnnđ Tägliches Handbuch* vytištěný roku 1614 ve Vlčicích nedaleko Trutnova u Martina Kleinwechtera (činný 1613–1620).¹⁹⁴ Na jeho stránkách se nacházejí stopy po pečlivě vyškrabaných nebo vytržených vlastnických přípiscích, které pravděpodobně představovaly nežádoucí konkurenci pro novější rukopisné exlibris z roku 1695. Tehdejší majitel knihy **Gottfried Pfoff** se osobitým způsobem zvěčnil na rubu posledního listu, kde s pomocí černého inkoustu učinil pozoruhodný zápis:

„Gottfried Pfoff tak to jsem já.
Můj život Bůh v rukou má.
Kdybych knihu jinde vzal,
nebyl bych ji podepsal.
Léta 1695, Veid [?]
ve středu.“¹⁹⁵

Svoje sdělení navíc doplnil zdařilým vyobrazením rohatého čerta ve vysokých botách, který v pravé ruce drží vidle a v levé obdobný předmět s neobvyklým ukončením ve tvaru podkovy nebo obráceného půlměsíce.¹⁹⁶ Roztomilá postavička stojí na částečně vyšrafovaném ovále, v jehož středu se nalézají závěrečná slova rukopisné poznámky „das bin ich: 1695“ (To jsem já: 1695).

-ben-

Osobitý vlastnický zápis Gottfrieda Pfoffa na rubu posledního listu knihy

194 *Kleine Biblia, vnnđ Tägliches Handbuch*... Vlčice, 1614. NK ČR, sign. 46 B 72.

195 „Gottfried Pfoff bin ich genandt / mein Leben stedt in Gotes Handt / Wār das Bichlein nicht mein / so schrieb ich den Nahmen nicht drein. / Anno 1695 zu Veid An der Miedtwoch.“

196 Symbol půlměsíce může být odkazem na trvající válku mezi evropskými mocnostmi a Osmanskou říší. Blíže RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v rané novověké literatuře z českých zemí*. Praha, 2002.

Nezbedný čtenář

Zesměšňování a hanobení postav na knižních ilustracích bylo odedávna oblíbenou kratochvílí zejména nezbedných studentů. V knihovnách na našem území nalezneme jeden z nejstarších dokladů tohoto uličnictví v knize Ambrogia Capelina *Lexicon recens, candori pristino restitutum*.¹⁹⁷ Učenci vyobrazenému v této knize dokreslil brýle pravděpodobně některý student latinské školy v Jáchymově. Ve vystavené knize Johanna Wilhelma von Archenholze *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland*¹⁹⁸ je portrét pruského krále Friedricha II. Velikého (1712–1786) zhanoben zaslapaním očí, zdůrazněním nosu, přikreslenými vousy, natáčkami ve vlasech, oslíma ušima a začerněným řádem na prsou. Sedmiletá válka (1756–1763), jejíž průběh je v této knize popsán, znamenala pro habsburskou monarchii definitivní ztrátu Kladska a řady slezských vévodství. Pruský král, úspěšný vojevůdce, ale i vzdělaný a uměnímilovný sběratel obrazů, hudebník i filozof, rozhodně nebyl ani v rakouských, ani v českých zemích oblíben. I mezi německojazyčným obyvatelstvem Čech se slovo „Prušáci“ používalo ještě v druhé polovině 19. století ke strašení malých dětí.¹⁹⁹ Pozoruhodné ovšem je, že tato kniha pochází ze zámecké knihovny Brandýs nad Labem,²⁰⁰ kterou shromáždili členové rodiny toskánského velkovévody Leopolda Salvatora (1797–1870), tj. příslušníci v Rakousku vládoucí dynastie Habsburků. Nezbedným čtenářem a hanobitelem Bedřicha Velikého tedy byl s největší pravděpodobností některý z mladých arcivévodů, pro nějž byl pruský král nenáviděným nepřítelem a uzurpátorem.

Čtenářem zhanobený portrét pruského krále Friedricha II. na začátku knihy

-maš-

197 CALEPINO, Ambrogio. *Ambr. Calepini Lexicon recens, candori pristino restitutum. Praescripta illi vocum mere Latinarum Graeca nomenclatura, uice auctarij*. Štrasburk, 1537. Město Jáchymov, Knihovna latinské školy. STURM, Heribert. *Die Bücherei der Lateinschule zu St. Joachimsthal*. Jáchymov, 1929, s. 81, Nr. 56.

198 ARCHENHOLZ, Wilhelm von. *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland*. Berlín, 1793. KNM, Zámecká knihovna Brandýs nad Labem.

199 STREERUWITZ, Ernst von. *Wie es war. Erinnerungen und Erlebnisse eines alten Österreichers*. Vídeň, 1934.

200 MAŠEK, Petr. Zámecká knihovna Brandýs nad Labem. *Knihy a dějiny*, roč. 4 (1997), č. 1, s. 57–62.

Krvavé Lázně, aneb velká bitva s chrousty

Sbírka hořinsko-mělnické větve rodu Lobkowiczů, kterou v roce 1928 odkoupil stát a nyní je uložena v oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR, obsahuje řadu významných map z let 1579–1880, a to jak rukopisných, tak tištěných.²⁰¹ Sbírku budovali několik generací rodu Lobkowiczů, jehož příslušníci zastávali významné posty v císařské armádě, ve státní i krajské správě a věnovali se rodovým panstvím. V mnoha exemplářích mapové sbírky lze vysledovat souvislosti s povinnostmi, zájmy či zálibami jednotlivých členů rodu. Je zde uložena i přehledná mapa Čech v malém měřítku (ca 1 : 1 000 000)²⁰² vídeňského kartografa Karla Josepha Kipferlinga, která vycházela v letech 1805–1863 u různých vydavatelů.²⁰³ Exemplář vydání vídeňského nakladatele Johanna Schönberga (ca 1833) doplňují německy psané přípisky. Autora přípisků neznáme, ale z jejich šprýmové povahy lze usuzovat, že se jednalo o studenta znučeného studiem kartografie nebo studenta, který byl na vakace poslán k příbuzným hluboko na venkov. V horním pravém rohu mapového rámu v oblasti Slezska jsou dokresleny kartografické značky s krasopisně vyvedenými popisky:

Žertovné přípisky a dokreslené prvky k mapě

„Hottentottenstadt – podzemní doly na knedlíky“
 („Hottentottenstadt – Unterridische Bergwerke auf d[ie]. Knödel“)
 „Slavná břecha v Přelouči“ („Berühmte Brühe in Přelouč“)
 „Kocourkov – zdroj podivuhodného příběhu“
 („Krähwinkel – Ursprung merkwürdiger Geschichte“)
 „Krvavé Lázně – velká bitva s chrousty“
 („Blutbad – Große Schlacht mit Maikäfern“)

-pal-

201 SOBOTKA, Jan. *Lobkowiczská mapová sbírka*. Praha, 2017.

202 KIPFERLING, Karl Joseph. *Charte von Boehmen Nach den neuesten Bestim[m]ungen und zuverlässigen Hilfsmitteln*. Vídeň, 1833. NK ČR, sign. 62 B 71.

203 SEMOTANOVÁ, Eva. *Kartografie v historické práci: vademecum*. Praha, 1994; ROUBÍK, František, ed. *Soupis map českých zemí. Sv. 1, Přehled vývoje kartografického zobrazení Čech, Celkové mapy Čech, Mapy krajů v Čechách, Mapy zemí koruny české, Historické mapy českých zemí*. Praha, 1951.

Červenožlutý nebo žlutočervený nočník

V českokrumlovské zámecké knihovně se dochoval soubor učebnic, na jejichž titulních listech je otištěno iniciálové razítko s literami „AS“.²⁰⁴ Jejich majitelem byl dospívající dědičný princ **Adolf Josef ze Schwarzenbergu (1832–1914)**, který zahájil svá studijní léta na soukromém gymnáziu ve Vídni, na které navázal studiem filozofie a práv v Göttingenu.²⁰⁵ Po několika letech v armádě se roku 1857 oženil s Idou, rozenou z Liechtensteinu (1839–1921), se kterou měli devět dětí a jako jediný manželský pár schwarzenberského rodu společně oslavili zlatou svatbu.²⁰⁶ Ještě za života jeho otce mu bylo svěřeno do správy několik velkostatků a záležitosti lesnictví, které se spolu s myslivostí stalo jeho celoživotní vášní.²⁰⁷

Jakožto prvorozený syn, který měl jednoho dne převzít správu rodinného majetku, musel kromě humanitního vzdělání získat i znalosti technického a praktického rázu.²⁰⁸ Například jeho učebnice fyziky jsou plné rukopisných poznámek a výpočtů, díky nimž působí Adolf Josef dojmem pilného a pečlivého studenta.²⁰⁹ Naproti tomu jeho učebnice chemie svědčí o tom, že tento předmět skutečně nepatřil mezi jeho oblíbené.²¹⁰ Na mnoha interfoliích se totiž nachází velké množství karikatur a jiných žertovných kreseb nejrůznějšího charakteru. Pozornost poutají zejména dvě kresby muže vykonávajícího potřebu na nočníku. Na jednom z těchto nočníků je dopsáno „červenožlutý nebo žlutočervený“.²¹¹ Co přesně chtěl touto poznámkou mladý Adolf Josef říci, stejně jako jména těch, kteří se stali předlohami mnohých karikatur, se zřejmě nikdy nedozvíme...

Interfolio mezi s. 156-157 s kresbou Adolfa Josefa ze Schwarzenbergu

-žah-

204 Toto razítko bylo nalezeno v 60 titulech z fondu českokrumlovské zámecké knihovny. Adolf Josef je užíval v dobách svých studií. V padesátých letech od jeho užívání upustil a do knih se začal pouze podepisovat.

205 WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich ... Dreihunddreißigster Theil. Schwarzenberg - Seidl*. Vídeň, 1877, s. 35–36. MARKUS, Antonín. Rod knížat ze Schwarzenberku. Stručný přehled jeho dějin, významu a majetku. In: *Schwarzenberská ročenka 1935*. České Budějovice, 1935, s. 59–61.

206 KUBÍKOVÁ, Anna. Zlatá svatba u Schwarzenberků. *Obnovená tradice. Časopis Historického spolku Schwarzenberg* [online]. roč. 19 (2008), č. 38 [cit. 2020-05-26]. Dostupné z: <http://www.hss.barok.org/text-clanku.php?t=769&c=38>

207 ČERNÝ, Jaroslav. Myslivost mu byla nade vše. *Obnovená tradice. Časopis Historického spolku Schwarzenberg*. 2014, roč. (2014), 25 č. 50 [cit. 2020-05-26]. Dostupné z: <http://www.hss.barok.org/text-clanku.php?t=1045&a=%C8ern%FD%20Jaroslav#top>

208 VAŠÁKOVÁ, Zuzana. *Vývoj výchovy v rakouských šlechtických rodinách od počátku 19. století do 1. poloviny 20. století*. Praha, 2012. Rigorózní práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav světových dějin. Vedoucí rigorózní práce doc. PhDr. Jan Županič, Ph.D., s. 52.

209 ETTINGSHAUSEN, Andreas. *Anfangsgründe der Physik*. Vídeň, 1845. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.

210 WÖHLER, Friedrich. *Grundriss der Chemie. Erster (- Zweiter) Theil, Grundriss der Unorganischen Chemie*. Berlín, 1847. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.

211 „Rothgelb od[er]. Gelbroth“ NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov, rub interfolia mezi s. 156–157. Slovní spojení „rothgelb oder gelbroth“ bylo ve starší literatuře užíváno jako výraz pro oranžovou barvu. Odkazuje snad v tomto případě satiricky k barvě chemických prvků a sloučenin, jež je v knize často zmiňována.

CITOVANÁ LITERATURA

- ADELUNG, Johann Christoph. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinen Gelehrten-Lexico (!)*. Bd. I. Lipsko, 1784.
- Allgemeine deutsche Biographie*, Bd.: 9, Geringswald – Gruber. Lipsko, 1879.
- Almanach českých šlechtických rodů*. Sestavil Vladimír Pouzar za spolupráce Petra Maška, Huga Mensdorff-Pouilly, Pavla R. Pokorného. Brandýs nad Labem, 2011.
- Almanach českých šlechtických a rytířských rodů*. Sestavili Milan M. Buben a Karel Vavřínek. Brandýs nad Labem, 2005.
- ANSELMINO, Thomas. *Medizin und Pharmazie am Hofe Herzog Albrechts von Preussen: (1490–1568)*. Heidelberg, 2003.
- ANTONÍN, Luboš. Mnichovo Hradiště (Münchengrätz). In: MAŠEK, Petr. *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band II. Tschechische Republik. Schloßbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag*. Hildesheim, Curych, New York, 1997, s. 143–145.
- ARCHENHOLZ, Wilhelm von. *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland*. Berlin, 1793. KNM, Zámecká knihovna Brandýs nad Labem.
- AUGUSTA, Pavel a kol. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha, 1999.
- BADER, Josef. *Badenia oder des badische Land und Volk, eine Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Landeskunde ...* Karlsruhe, 1840, s. 153–172.
- BARTŮŠEK, Václav. Z dějin piaristického knihovnictví v Benešově. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 3. odborné konference, Olomouc, 5. – 6. října 1993*. Olomouc, 1993, s. 66–71.
- BEZECNÝ, Zdeněk. Místo českého jazyka ve vzdělání šlechty v 2. polovině 19. století. In: BINDER, Harald, ed., KRÍVOHLAVÁ, Barbora, ed., VELEK, Luboš, ed. *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918: sborník z konference, (Praha, 18.–19. listopadu 2002) = Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867–1918: Conference Proceedings (Prague, November 18–19, 2002)*. Praha, 2003, s. 557–562.
- BLUNT, Wilfrid, STEARN, William T. *The Art of Botanical Illustration*. Woolbridge (Suffolk), 1994.
- CERMANOVÁ, Iveta. Karl Fischer (1757–1844): The Work of a Hebrew Censor. In: *Judaica Bohemiae*. Praha, 2007, s. 5–63.
- ČERNÝ, Miroslav. Vilém Duranti – hlavní představitel středověké procesní nauky. *Revue církevního práva*, 2012, 18 (2), s. 21–35.
- DORNAU, Caspar. *Gymnasii Gorlicens[is]. disciplina et doctrina edita a Caspare Dornavio*. Zhořelec, 1609.
- DRAGOUN, Michal. *Soupis středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea. Doplnky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašiči a J. Vajse*. Praha, 2011.
- DROGIN, Marc. *Anathema! Medieval Scribes and the History of Book Curses*. Montclair, New Jersey, 1983.
- DRŠKA, Václav, SUCHÁNEK, Drahomír. Tridentský koncil a jeho reformní opatření. 2. část. *Revue církevního práva*, roč. 23 (2017), č. 4, s. 73–91.
- EYMER, Wilfried. *Eymers Pseudonymen Lexikon. Realnamen und Pseudonyme in der deutschen Literatur*. Wiesbaden, 2004.
- FEJTOVÁ, Olga. *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*. Praha, 2014.
- FLECKELES, Eleazar ben David. In: *The Jewish Encyclopedia: a Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day*. Vol. 5. New York, Londýn, 1906.
- FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce 2, H–L. Dodatky k LČL 1, A–G. Svazek I, H–J*. Praha, 1993.
- FRANK ZU DÖFERING, Karl Friedrich von. *Alt-Österreichisches Adels-Lexikon (1823–1918)*. Vídeň, 1928.
- GINGERICH, Owen – WESTMAN, Robert S. The Wittich Connection, Conflict and Priority in Late Sixteenth-Century Cosmology. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 78, No. 7 (1988). Philadelphia, 1988.
- GINGERICH, Owen. *An annotated census of Copernicus' De revolutionibus*. Leiden, 2002.
- GINGERICH, Owen. *The book nobody read, chasing the revolutions of Nicolaus Copernicus*. New York, 2004.
- GLONEK, Jiří, KRUŠINSKÝ, Rostislav. Jazyk a řeč knižních vazeb z hlediska majitele. Sbírká Ferdinanda Hoffmana z Grünpühelu ve Vědecké knihovně v Olomouci. In: *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. = Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles. Jazyk a řeč knihy*. České Budějovice, 2009 s. 481–500.
- GLONEK, Jiří. Libri prohibiti – zakázané knihy v proměnách času. 1. část. *Krok: kulturní revue Olomouckého kraje*, roč. 9 (2012), č. 1, s. 46–49.
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Fürstlichen Häuser*. Gotha, 1763–1944.
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser*. Gotha, 1825–1942.
- GRIGULEVIČ, Iosif Romual'dovič. *Dějiny inkvizice*, sv. 2. *Přepřacované vydání*. Praha, 1982.

- GRUBHOFFER, Václav. „Mou nesmrtelnou duši poroučím milosrdenství jejího stvořitele...“ Pohřby Schwarzenbergů v 19. a na počátku 20. století. In: GAŽI, Martin ed. *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii*. České Budějovice, 2013, s. 662–664.
- HÁJEK, Pavel, HÁJKOVÁ, Zuzana, MAŠEK, Petr. *Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky. I.–III.* Praha, České Budějovice, 2015.
- HANUŠ, Josef. *František Martin Pelcel, český historik a buditel*. Praha, 1914.
- HAUBELT, Josef. *Mikuláš Kopernik*. Praha, 1974. Medailóny; sv. 6.
- HEJNIC, Josef. Humanistica I. Nálezky ze slánského archívu. In: *Listy filologické = Folia philologica*, roč. 88 (1965), č. 1, s. 73–87.
- HEJNOVÁ, Miroslava. Pietro Andrea Mattioli a jeho herbář. In: *Siena v Praze: dějiny, umění, společnost*. Praha, 2000 s. 36–43.
- HLAVNÍČKOVÁ, Kateřina. Nadějná, ale krátká diplomatická kariéra Karla Vavřince ze Schwarzenbergu. In: PAVEL, Petr ed., GAŽI, Martin ed., HAJNÁ, Milena ed. *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice, 2020, s. 571–575.
- HOEFER, Johann Christian Ferdinand. *Nouvelle biographie générale. Tome 30*. Paříž, 1859.
- HOFFMANNOVÁ, Eva, AMERLING, Karel. *Karel Slavoj Amerling*. Praha, 1982.
- HORSKÝ, Zdeněk. *Mikuláš Kopernik: profil významné osobnosti renesanční doby*. Praha, 1973.
- HOSÁK, Ladislav, LOUDA, Jiří, ZEMEK, Metoděj. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. Jižní Morava*. Praha, 1981.
- HRBÁČOVÁ, Jana, ed., KRUIŠINSKÝ, Rostislav, ed. *Chrám věd a múz: 450 let Vědecké knihovny v Olomouci*. Olomouc, 2016.
- HRUBÁ, Michaela, NOVÁK, Pavel, VOBORNÍKOVÁ, Světlana. *František Daneš: kněz, vlastenec a pedagog (1807–1892)*. Ústí nad Labem, 2000.
- CHRISTIANSON, J. R. *On Tycho's Island: Tycho Brahe and his assistants, 1570–1601*. Cambridge, 2000.
- INDRA, Bohumír. Tobiáš Závorka Lipenský. In: SOBOTÍK, Bohumil. *Slezský sborník*, roč. 6 (1946). Opava, 1948, s. 126–134.
- Jährliches genealogisches Hand-Buch*. Frankfurt nad Mohanem, Lipsko, 1730.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Božena Němcová: příběhy – situace – obrazy*. Praha, 2007.
- JIREČEK, Josef. Jiří Hanuš (Hanus) Landskronský z Kronenfeldu. *Časopis Musea království Českého*, roč. 57 (1883), č. 3, s. 472–495.
- JOHANIDES, Josef. *František Martin Pelcl*. Praha, 1981.
- KALINA, Pavel. *Praha 1437–1610: kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře*. Praha, 2011.
- KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Ex Bibliotheca Tychoniana Collegii soc. Jesu Pragae ad S. Clementem*. Uppsala, 1933.
- LAŠŤOVKA, Marek a kol. *Pražský uličník: encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství. 1. díl (A–N)*. Praha, 1997.
- LAŠŤOVKOVÁ, Barbora. *Pražské usedlosti*. Praha, 2001.
- LÉRY, Jean de, HODURA, Quido, ed, HORÁK, Bohuslav, ed. *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove. Překlad Pavel Slovák a Matěj Cyrus*. Praha, 1957.
- LÉRY, Jean de. *Histoire d'un voyage fait en la terre du Bresil*. La Rochelle [=Ženeva], 1578.
- MARKUS, Antonín. Rod knížat ze Schwarzenberku. Stručný přehled jeho dějin, významu a majetku. In: *Schwarzenberská ročenka 1935*. České Budějovice, 1935, s. 25–85.
- MAŠEK, Petr et al. *Tisky 16. století v zámeckých knihovnách České republiky I–III*. Praha, 2015.
- MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, Díl I–II*. Praha, 2008–2010.
- MAŠEK, Petr. Zámecká knihovna Brandýs nad Labem. *Knihy a dějiny*, roč. 4 (1997), č. 1, s. 57–62.
- MAŠEK, Petr. *Zámecká knihovna Zahrádky*. (v tisku).
- MAŠEK, Petr. Zámecké knihovny z okolí Slaného. In: *Slanský obzor: ročenka Musejního spolku v Slaném*. Slaný, 2012, s. 58–73.
- MATTIOLI, Pietro Andrea. *I discorsi di m. Pietro And. Matthioli Sanese, medico del sereniss[imo]. principe Ferdinando archiduca d'Austria [et]c. ne i sei libri di Pedacio Dioscoride Anazarbeo della materia medicinale ...*. Benátky, 1563.
- MERAVIGLIA-CRIVELLI, Rudolf. *Der böhmische Adel*. Norimberk, 1885.
- MOIVRE, Abraham de. *The Doctrine of Chances. Or A Method of Calculating the Probability of Events in Play*. Londýn, 1718.
- NĚMCOVÁ, Božena et al. *Božena Němcová – Korespondence 1. 1844–1852*. Praha, 2003.
- NISSEN, Claus. *Die botanische Buchillustration. Ihre Geschichte und Bibliografie*. Stuttgart, 1966.
- Oheň v Sakrabonce. *Národní listy* 11, 1871, č. 193 ze dne 17. 7. 1871, s. [2].
- ONGARO, Francesco. *Muž, který pohnul oblohou: Tycho de Brahe a jeho osud*. Praha, 2009.
- Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation. 1815–1950, Bd. 3 (Lfg. 15, 1965)*. Vídeň, 1965.
- Ottův slovník naučný. Díl I–XXVIII*. Praha, 1888–1909.
- P. František Daneš. *Světovzor*, roč. 16 (1882), čís. 31, s. 370.
- PAPROCKÝ Z HLOHOLA PAPROCKÉ VŮLE, Bartoloměj. *DIADOCHOS ID EST SVCCESIO: Ginák Poslaupnost Knijzat a Králůw Českých, Biskupůw y Arcybiskupůw Pražských, a wssech třech Stawůw Slawného Králowstwj Českého...* Praha, 1602.
- PATAKY, Sophie. *Lexikon deutscher Frauen der Feder*. Berlín, 2014.
- PETRÁŇ, Josef a kol. *Počátky českého národního obrození: společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*. Praha, 1990.

- PRAŽÁK, Jiří. *Rukopisy křivoklátské knihovny*. Praha, 1969.
- RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu púlměsíce. Obraz Turka v rané novověké literatuře z českých zemí*. Praha, 2002.
- REJCHRTOVÁ, Noemi, BUDOVEC Z BUDOVA, Václav. *Václav Budovec z Budova*. Praha, 1984.
- RICHARD z Bury. *Philobiblon: Traktát nejkrásnější o lásce ke knihám od Richarda de Buri*. Praha, 1948.
- RÖSSLIN, Eucharius, SCHWIND BELKIN, Johanna, RADCLIFFE CALEY, Earle. *On Minerals and Mineral Products: Chapters on Minerals from his Kreutterbuch*. Berlin, Boston, 1978.
- ROUBÍK, František, ed. *Soupis map českých zemí. Sv. 1, Přehled vývoje kartografického zobrazení Čech, Celkové mapy Čech, Mapy krajů v Čechách, Mapy zemí koruny české, Historické mapy českých zemí*. Praha, 1951.
- RYŠAVÁ, Eva. Sbírka kramářských písní. Knihovny Národního muzea, její odborné zpracování a muzejní prezentace. *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie* 25 (1980), 1–2, s. 5–12.
- ŘÍHOVÁ, Milada. *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař krále Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*. Praha, 1999.
- SEMOTANOVÁ, Eva. *Kartografie v historické práci: vademecum*. Praha, 1994.
- SCHEIBLE, Heinz. *Melanchthon: Vermittler der Reformation: eine Biographie*. Mnichov, [2016].
- SCHWEICKHARDT VON SICKINGEN, Franz Xaver. *Darstellung der Reichsfürsten zu Schwarzenberg*. Vídeň, 1847.
- SIGGINS, Ian. *A Harvest of Medieval Preaching: The Sermon Books of Johann Herolt, OP (Discipulus)*. Bloomington, Ind., 2009.
- SOBOTKA, Jan. *Lobkowiczská mapová sbírka*. Praha, 2017.
- SOBOTKOVÁ, Marie. Bartoloměj Paprocký z Hlohola a Paprocké Vůle v české kultuře přelomu 16. 17. století. Marie Sobotková. In: *Studia z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin, 2018 s. 375–390.
- Species facti in Sachen, Weyland Herrn Grafen, Johann Ludwig zu Sultz, Verlassenschaft betreffend. In specie Herr Graf zu Montfort. Contra Ihro Hochfürstliche Durch[leuchtigkeit]. zu Schwartzenberg...* [S. l.], 1735.
- STEHLÍKOVÁ, Dana. *Od andělků po zimostráz. Latinský Herbář Křišťana z Prachatic a počátky staročeských herbářů*. Brno, 2017.
- STOHL, Franz. *Ahnen-Saal der Fürsten zu Schwarzenberg*. Vídeň, 1853.
- STREERUWITZ, Ernst von. *Wie es war. Erinnerungen und Erlebnisse eines alten Österreicherers*. Vídeň, 1934.
- STURM, Heribert. *Die Bücherei der Lateinschule zu St. Joachimsthal*. Jáchymov, 1929.
- ŠEDIVÝ, Miroslav. Kynžvart kancléře Metternicha. In: PAVELEC, Petr, ed., GAŽI, Martin, ed., HAJNÁ, Milena, ed. *Ve znamení Merkura: šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice, 2020, s. 492–511.
- ŠIMÁKOVÁ, Jitka, VRCHOTKA, Jaroslav. *Katalog prvotisků Knihovny národního muzea v Praze a zámeckých a hradních knihoven v České republice*. Praha, 2001.
- ŠÍMEK, Tomáš a kol. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl VI. Východní Čechy*. Praha, 1989.
- ŠÍPEK, Richard. Die Bücher von Ladislav Seydlitz von Schönfeld in der Bibliothek der Raudnitzer Kapuziner. In: *Reformation und Bücher*. Wiesbaden, 2020, s. 195–207.
- ŠÍPEK, Richard. *Die Jauerer Schlossbibliothek Ottos des Jüngeren von Nostitz*. Frankfurt nad Mohanem, 2014.
- ŠÍPEK, Richard. Několik slov k fragmentům starších knižních sbírek v Knihovně roudnických kapucínů. *Acta Musei nationalis Pragae. Historia litterarum*, roč. 63 (2018), č. 1–2, s. 20–34.
- ŠÍPEK, Richard. Rekatholisierung und Lesernotizen in den Büchern von Otto d. J. von Nostitz (1608–1665). In: BEPLER, Jill, ed., MEISE, Helga, ed. *Sammeln, Lesen, Übersetzen als höfische Praxis der Frühen Neuzeit: Die böhmische Bibliothek der Fürsten Eggenberg im Kontext der Fürsten- und Fürstinnenbibliotheken der Zeit*. Wiesbaden, 2010, s. 167–182.
- ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Praha, 2009.
- ŠTĚTINOVÁ, Dagmar. *Rytíři země české*. Praha, 2001
- ŠŮD ZE SEMANINA, Mikuláš. *Formy Obecné Rozličných Listův, podlé Řządu Králowstwij Českého ...* Praha, 1547.
- TÁBORSKÝ, Josef. *Reformní katolík Josef Dobrovský*. Brno, 2007.
- TRUHLÁŘ, Antonín, HRDINA, Karel, HEJNIC, Josef, MARTÍNEK, Jan. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě = Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 5. díl S–Ž*. Praha, 1982.
- TVRZŇÍKOVÁ, Jana. Provenience v historické části knihovny Bohuslava Duška. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*, roč. 64 (2019), č. 3–4, s. 20–32.
- VASÁKOVÁ, Zuzana. *Vývoj výchovy v rakouských šlechtických rodinách od počátku 19. století do 1. poloviny 20. století*. Praha, 2012. Rigorózní práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav světových dějin. Vedoucí rigorózní práce doc. PhDr. Jan Županič, Ph.D.
- VLČEK, Pavel, SOMMER, Petr, FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, 1998.
- VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha, 2006.

- VRCHOTKA, Jaroslav. *Dějiny Knihovny Národního muzea v Praze 1818–1892*. Praha, 1967.
- WALDSTEIN-WARTENBERG, Anna Maria. *Když byla Třebíč ještě valdštejnská = Als Trebitsch noch bei Waldstein war: vzpomínky Starorakušanky na léta 1938 až 1968*. Třebíč, 2014.
- WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich ... Dreiunddreißigster Theil. Schwarzenberg – Seidl*. Vídeň, 1877.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení správy fondů a sbírek Český Krumlov, Rodinný archiv Schwarzenbergů Hluboká, F. P. b., pozůstalost Karla Vavřínce Schwarzenberga.

ONLINE ZDROJE:

- ČERNÝ, Jaroslav. Myslivost mu byla nade vše. *Obnovená tradice. Časopis Historického spolku Schwarzenberg*. roč. 25 (2014), č. 50 [cit. 2020-05-26]. Dostupné z: <http://www.hss.barok.org/text-clanku.php?t=1045&a=%C8ern%FD%20Jaroslav#top>.
- KOVAŘÍK, Jan (1829–1905), matematik a organizátor českého spolkového života v Olomouci. Viz: *Slovanské gymnázium v Olomouci* (online). [Cit. 2020-07-05.] Dostupné z: <https://www.sgo.cz/osobnosti-a-absolventi-slovanskeho-gymnazia/kovarik-jan>.
- KUBÍKOVÁ, Anna. Zlatá svatba u Schwarzenberků. *Obnovená tradice. Časopis Historického spolku Schwarzenberg* [online]. Roč. 19 (2008), č. 38 [cit. 2020-05-26]. Dostupné z: <http://www.hss.barok.org/text-clanku.php?t=769&c=38>.
- MERZBACHER, Friedrich. Barthel, Johann Kaspar. In: *Neue Deutsche Biographie* 1. Berlín, 1953, s. 607–608. Dostupné také online z: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118849506.html#ndbcontent> [cit. 2020-05-28].
- Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální repozitář. Sněm království Českého 1861. Stenoprotokoly. 2. schůze. Pondělí 8. dubna 1861* [online]. Praha [cit. 29. 4. 2020]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1861skc/stenprot/002schuz/s002008.htm>.

Soupis exponátů výstavy a souvisejících citovaných exemplářů knih:

- AMERLING, Karel Slavoj. *Budoucnost ovocnictví a ovocnářství českého*. Praha, 1871. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 63 C 48.
- ANSPACH, Peter. *Antithesis der lutherischen Bekenthniß odder Beicht, Bo sie tzu Augspurgk vor käyserlicher Mayestat vnd de[m] heyligen römischen Reich jm dreyssigsten jar angegeben. Dar ynne[n] du frommer leser erkennen magst, mit was warheytt sye yhren glawben bekanth. Durch Petrum Anspach ...* Frankfurt nad Odrou, 1531. KNM, Nostická knihovna, sign. ag 531.
- BALBÍN, Bohuslav. *Bohuslai Balbini Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica praecipue Bohemica*. Praha, 1775. KNM, Sběrka obrozenecké literatury, sign. Obrození 7 D 62.
- BARNES, Robert. *Kronyky a životuow sepsání naywrchněgssých Biskupuow Ržijmských, gináč Papežůw, pilně a wěrně z mnohých Historij kratijčce vybráno a sepsáno ...* Norimberk, 1565. KNM, Zámecká knihovna Čejetičky.
- BARTHEL, Johann Kaspar. *Tractatus publico ecclesiasticus de eo quod circa libertatem exercitii religionis ex lege imperii, justum est*. Würzburg, 1764. KNM, Zámecká knihovna Třešť.
- BELON, Pierre. *Petri Bellonii Cenomani Plurimarum singularium et memorabilium rerum in Graecia, Asia, Aegypto, Iudaea, Arabia, aliisque exteris provinciis ab ipso conspectarum observationes, tribus libris expressae ...* Antverpy, 1589. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap 1522.
- BIBLIA, *Das ist / Die ganze H. Schrift Alten und Neuen Testamentum / Deutsch / D. Mart. Luthers*. Wittenberg, 1670. NPÚ, Zámecká knihovna Kynžvart.
- BUCHHOLZER, Abraham. *Cronologia, hoc est Annorum supputatio continua serie deducta ab orbis conditi primordiis, vsque ad exilium Israelitarum in Babylone, insertis passim historiae Graecae [et] Romanae eventibus insignioribus ... studio et opera Abrahami Bucholceri*. Heidelberg, 1594. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 63 E 33.
- CALEPINO, Ambrogio. *Ambr. Calepini Lexicon recens, candori pristino restitutum. Praescripta illi vocum mere Latinarum Graeca nomenclatura, uice auctarij*. Štrasburk, 1537. Město Jáchymov, Knihovna latinské školy.
- CODICILLUS Z TULECHOVA, Petr. *Libellus synonymorum Latinorum una cum vocabulis Bohemicis iuxta seriem literarum alphabeti dispositis, castigatus per M. Petrum Codicillum*. Praha, 1597. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap. 422.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel*. Praha, 1852. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 63 C 63.
- DOBROVSKÝ, Josef. *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen. Von Joseph Dobrowsky ...* Praha, 1809. NK ČR, sign. 45 E 66.
- DURAND, Guillaume. *Rationale divinatorum officiorum*. Štrasburk, 1484. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap 39.
- ESCHENBACH, Wolfram von. *Parzival. Übertragen von Wilhelm Stapel*. Hamburg, 1942. KNM, Zámecká knihovna Třebíč.
- ETTINGSHAUSEN, Andreas. *Anfangsgründe der Physik*. Vídeň, 1845. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- FUCHS, Leonhart. *Leonharti Fuchsii medici, Primi de stirpium historia commentariorum tomi viuae imagines, in exigua angustioremqe formam contractae, ac quam fieri potest artificiosissime expressae, ut quicunque rei herbariae radicitus cognoscendae desiderio tenentur, eas uel deambulantes uel peregrinantes in sinu commodius gestare, adque nativas herbas conferre queant*. Basilej, 1549. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 63 E 50.
- GATTI, Giuseppe. *Sales Poetici, Proverbiales et Jocosii*. Vídeň, 1703. KNM, Knihovna Bohuslava Duška, sign. Dušek 298.
- Chamiša chumšej Tora im chameš megilot im be'ur ha-milot bi-lešon aškenazi A[ll] P[er]i Sefer milim le-Eloha, ve-im haftarot ... = Bermosche Chumisch*. Vídeň, 1815. NPÚ, Hradní knihovna na Pernštejně.
- HEROLT, Johannes. *Liber Discipuli de eruditione Christifidelium*. Štrasburk, ca 1476. KNM, Knihovna roudnických kapucínů, sign. Kap 31.
- Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasíliá slove, od Jana Lerya z Burgundie nejprv francouzsky sepsaná, potom od něho do latinského jazyku vyložena, nyní pak ted' léta tohoto 1590 z latinského jazyku do českého přeložena*. Čechy, 1590-1595. NPÚ, Zámecká knihovna Křivoklát.
- CHYTRAEUS, David. *Historia Der Augspurgischen Confession: Wie sie erstlich berathschlagt verfasst und Keiser Carolo V. übergeben ist, sampt andern Religions handlungen, so sich dabey auff dem Reichstag zu Augspurg, Anno M.D.XXX. zugetragen*. Rostock, [1576-1577]. VKOL, sign. 29.036.
- JAKL, František. *Píseň o rusko-turecké válce (Přechod Rusů přes Dunaj)*. Praha, [1877]. KNM, Sběrka kramářských písní, sign. KP Špal. 359/22.
- Kalendář Holomaucký na Rok přestupný po Narození Krysta Pána 1844*. Olomouc, 1843. KNM, Sběrka obrozenecké literatury, sign. Obrození 9 C 12.
- KIPFERLING, Karl Joseph. *Charte von Boehmen Nach den neuesten Bestim[m]ungen und zuverlässigen Hilfsmitteln*. Vídeň, 1833. NK ČR, sign. 62 B 71.
- Kleine Biblia, vnnđ Tägliches Handbuch... Vlíčice*, 1614. NK ČR, sign. 46 B 72.
- KLOPFER, Carl Eduard. *Frauenrättsel*. Mannheim, 1894. KNM, Zámecká knihovna Teplice nad Metují.

- KOPERNÍK, Mikuláš. *De revolutionibus orbium coelestium Libri VI*. Basilej, 1566. NK ČR, sign. 14 B 16.
- KUTHEN ZE ŠPRINSBERKA, Martin. *Kronyka o Založenij Zemie Česke*. Praha, 1539. KNM, Knihovna Bohuslava Duška, sign. Dušek 122.
- LANGE, Rudolf. *Einführung in die japanische Schrift*. Stuttgart, 1896. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- LANGE, Rudolf. *Lehrbuch der Japanischen Sprache*. Stuttgart, 1890. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- Lékařský sborník*. Čechy, 1401–1600. KNM, Sběrka rukopisů, sign. II H 46.
- LONICER, Adam. *Arithmetices brevis et utilis introductio, in eius artis studiosorum tyronum gratiam per Adamum Lonicerum conscripta*. Frankfurt nad Mohanem, 1579. KNM, Nostická knihovna, sign. Ms b 14.
- MATTIOLI, Pietro Andrea. *Petri Andreae Matthioli Senensis medici Epistolarum medicinalium libri quinque*. Praha, 1561. KNM, Nostická knihovna, sign. H 365.
- MAUL, Anna. *Im Feuer geklärt*. Berlín, 1890. KNM, Zámecká knihovna Teplice nad Metují.
- MELANCHTHON, Philipp. *Grammatica latina ...* Lipsko, 1714. NK ČR, sign. 8 H 48.
- Neüer titular-Calender, Zu Ehren deß H. Wenceslaus ... Auff das 1711. Einkom[m]lings-Jahr*. Praha, [1710]. NK ČR, sign. Se 5394.
- OPTÁT, Beneš. *Knížky Početnij, na rozličné Kaupě, w nowě wytisštěné. Přitom kterak se geden každý mijrně čijsti a psáti včiti má*. Prostějov, 1548. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 26 G 13.
- PAPROCKÝ Z HLOHOLA PAPROCKÉ VŮLE, Bartoloměj. *Zrdcadlo Slawného Margkrabstwij Morawského: W kterémž geden každý Staw, dáwnost, wzácnost, y powinnost swau vhléda ...* Olomouc, 1593. NPÚ, Zámecká knihovna Mnichovo Hradiště.
- PITATI, Pietro. *Almanach novum Petri Pitati... ad annos undecim incipiens ab anno... 1552 usque ad annum 1562. Isagogica in celestem astronomicam disciplinam, tractatus tres ...* Benátky, 1552. KNM, Nostická knihovna, sign. eg 530.
- PRADT, Dominique George Frédéric Dufour de. *Intervention armée pour la pacification de la Grèce: Système permanent de l'europe à l'égard de la Russie*. Paříž, 1828. NPÚ, Zámecká knihovna Kynžvart.
- RAINERUS de Pisa. *Prima (Secunda) Pars Pantheologie. Pantheologia, id est Toti[us] theologie summa [i]n] comp[ar]abilis ... Rayneri Pisani ...* Lyon, 1519. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 71 C 10.
- SAINT-MARTIN, Claude de. *Des erreurs et de la vérité, ou les hommes rappelés au principe universel de la science par un Ph. J. N. C. Salomopolis [= Frankfurt nad Mohanem], 1781. KNM, Zámecká knihovna Nové Syrovice.*
- SALLUSTIUS, Gaius Crispus. *C. Crispi Salvstii Historiae, De coniuratione L. Catilinae, De bello lugurthino...* Bailej, 1563. – NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- SARTORIUS, Daniel. *We Gménu Paně! Summownj Postylka na wssecky Dny, Nedělnj i Swátečnj v Roce ... skrze Danyeles Sartoryus, někdy při Cyrkwi Ewangelické Bansko=Bistrycké Nácý Slowanské Słowa Božjho Kazatele*. Prešpurk, 1779. KNM, Knihovna Jaromíra Loužila, sign. Loužil 52.
- SEIDEL, August. *Die Kunst der Polyglottie... 22. Theil. Die japanische Sprache. Praktische Grammatik der Japanischen Sprache für den Selbstunterricht*. Vídeň, Pešť, Lipsko, 1901. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- SCHIMMER, Karl August. *Geschichts- und Erinnerungs-Kalender: Ein nützliches Tagebuch für alle Stände, besonders aber für Freunde der vaterländischen Geschichte auf das Jahr 1839*. Vídeň, 1838. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- SCHIMMER, Karl August. *Geschichts- und Erinnerungs-Kalender: Ein nützliches Tagebuch für alle Stände, besonders aber für Freunde der vaterländischen Geschichte, auf das Schaltjahr 1840*. Vídeň, 1839. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- STREJC, Jiří. *Žalmowe aneb Zpěwowé swatého Dawida, kterýchž Cyrkew swatá y stará y nowá při službě Božj, wúbec y ginde obzwlasně, wždycky smnohym prospěchem vžjwala ...* [S. l.], 1596. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 27 G 10.
- STUART PHELPS, Elizabeth. *The Trotty Book*. Londýn, 1899. KNM, Zámecká knihovna Zahrádka.
- ŠTĚPÁNEK, Jan Nepomuk. *Gak to as wypadne*. Praha, 1818. KNM, Sběrka obrozenecké literatury, sign. Obrozeni 5 B 41 přív. 3.
- Tableau des libraires, imprimeurs et éditeurs de livres des principales villes de l'Europe ...* Paříž, 1804. KNM, Sběrka starých tisků, 63 E 32.
- TUMA, J. *Pjseň o ptačj swatbě*. Mladá Boleslav, 1859. KNM, Sběrka kramářských písní, sign. KP Špal. 299/61.
- VIVES, Juan Luis. *Colloquia, sive Exercitatio Latinae linguae Ioannis Lodovici Vivis Valentini ...* Norimberk, 1593. KNM, Sběrka starých tisků, sign. 63 F 5.
- WÖHLER, Friedrich. *Grundriss der Chemie. Erster Theil, Grundriss der Unorganischen Chemie*. Berlín, 1847. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- WÖHLER, Friedrich. *Grundriss der Chemie. Zweiter Theil, Grundriss der Organischen Chemie*. Berlín, 1847. NPÚ, Zámecká knihovna Český Krumlov.
- ZÁVORKA LIPENSKÝ, Tobiáš. *Prawidlo Služebnostij Cyrkewnijch*. Velké Němčice, 1607. KNM, Knihovna Bohuslava Duška, sign. Dušek 97.
- Žalmowe aneb Zpěwowé swatého Dawida / překlad Jiří Strejc*. [S. l.], 1612. NK ČR, sign. 54 K 10634.

THE EDUCATED READER

Anyone who can read can be - with a little good will - described as an educated reader. Each reader had to acquire a certain level of education in order to become a reader at all, whether in a home environment (through caring parents or educators), through an institution (in trivial schools, grammar schools and universities), or as a self-taught person who has become absorbed in books. Therefore, the first of a series of four exhibitions introducing visitors to the development of the relationship between readers and books focuses on the visible traces left in the books by their owners. Starting with children's clumsy, jerky, but all the more conscientiously drawn letters and signatures, to the self-confident dedications of the authors inscribed in large volumes of their own works published in printed form.

Notes and comments left by the readers in the books represent a colourful mosaic reflecting the changes in the human mentality over time. At the same time, however, they demonstrate a certain stability and changelessness of human needs, desires and thought patterns. Comments on the text can be agreeable or laudatory if the book was in line with the reader's worldview, or can have a polemical, dissenting and indignantly offensive tone, depending on the degree of distance of opinions between the author and the reader. This is not unusual even today. Just look into any discussion under the articles in the online versions of newspapers and magazines. In some cases, the ideas published in black print were considered so dangerous that they needed to be censored, destroyed, ripped out, or at least blacked out - that is, obliterated.

Books also served as journals of important events in the life of the individual and of the whole family. Very often, the bible, the book of special significance passed down from generation to generation, as become such a chronicle, recording births, baptisms, marriages, deaths and funerals of family members. The function of calendars, published in print since the 15th century, as diaries and notebooks covered with more or less legible notes has not changed much to this day. A book has also been often turned into an intimate hiding place, where the owners kept confidential notes or dried flowers as a reminder of special moments and loved ones who entered their life. Sometimes the messages were so personal that it was necessary to use secret scriptures or codes to record them, the secret of which often died together with the author, and to this day the content of the message remains a mystery.

However, a book usually did not belong to a single reader, it was inherited, sold, donated and sometimes even stolen. Then the records, notes, and marks on its pages represented a kind of "resume," or "passport," a book in which the stamps, signatures, and notes recorded by the more or less skilled hand still define the stages of its life and the journey it took. Indirectly, they also give an insight into the soul and mind of its alternating masters, guides and tenders.

The Educated Reader exhibition is divided into seven sections introducing and representing various aspects of reading culture and their traces preserved in books from the 16th to the 20th century. The structure of the catalogue corresponds to this division. *The Birth of the Educated Reader* chapter presents the childhood and youth years of readers who have left behind notes and drawings in textbooks. The reflection of the changing forms of censorship is the subject of *The Worries of the Educated Reader* chapter. Codes and as yet unidentified ownership marks are presented in *The Secrets of the Educated Reader*. Critical and praiseful comments of readers added to the text of the books and addressed to the authors are the subject matter in *The Educated Reader Evaluates and Corrects* chapter. *The Memories of the Educated Reader* bring the book closer as a diary and a family

chronicle. Volumes from the libraries of important people, who are rightly remembered and unjustifiably forgotten, form the content of the chapter *The Famous and the Forgotten Educated Readers*. The whole exhibition is concluded by *The Laughter of the Educated Reader* - reader's comments and drawings of mostly humorous content.

The Educated Reader exhibition¹ was organized and has been participated on in terms of author's texts as well as lent exhibits by four memorial institutions: the National Museum Library, the National Heritage Institute, the National Library of the Czech Republic and the Olomouc Research Library. It is one of the results of a joint research project of the National Museum, the National Heritage Institute and the National Library of the Czech Republic focused on research on book provenance, library history and related aspects of book culture and reading history.² A significant part of the project is formed by virtual reconstruction of preserved fragmented Czech libraries through the database of book owners *Provenio*.³

-šíp-

1 This catalogue as well as the whole exhibition *The Educated Reader* is one of the project results of the *Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách* (DG18P020VV009) financed by the Ministry of Culture within the frame of the Applied Research and Experimental Development of National and Cultural Identity Support Programme (NAKI II).

2 More details on <http://www.provenio.net/>. One of the outcomes of this project is a virtual exhibition *Akce K*, created and published by the Czech National Library on April 17th 2020. Accessible through URL: <https://exhibition.indihu.cz/view/akce-k/start>. The exhibition is dedicated to the fate of monastery libraries abolished in the 1950s.

3 More details on: <http://provenio.net/>.

Vzdělání čtenář

Markéta Bendlová – Alena Císařová Smítková – Jiří Glonek – Pavla Holíková – Petra Jadlovská –
Michal Klacek – Rostislav Krušínský – Petr Mašek – Zdeněk Mužík – Tereza Paličková –
Richard Šípek – Jana Vlachová – Jana Vackářová – Monika Veverková – Jiří Žahour

Vydal Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích,
Senovážné náměstí 6, 370 21 České Budějovice

Editor: Richard Šípek

Redakční spolupráce: Martin Gaži

Překlad resumé: Eva Pardoe

Obálka, grafická úprava, sazba a zlom
Grafické studio a nakladatelství Tomáš Halama
Klaricova 888/5, 370 04 České Budějovice

Vytiskla tiskárna INPRESS a.s.
Žerotínova 5, 370 04 České Budějovice

Vydání první
České Budějovice 2020
Náklad 300 výtisků
ISBN 978-80-85033-93-9

